

DEDE KORKUT KİTABI ÜZERİNE ARAŞTIRMA·

ETTORE ROSSI**

Çeviren: MAHMUT H. ŞAKİROĞLU***

Prof. E. Rossi, İtalya'da Roma Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kurucusu idi. 1894-1955 yılları arasında yaşadı. Türk dünyası ile ilgili belli başlı araştırmaları bu eser ile Vatikan Kütüphanesindeki Türk yazmalarının katalogudur. *Oriente Moderno* dergisinin yıllarca idareciliğini yaptı ve Carlo Alfonso Nallino'nun ölümünden sonra uzun yıllar baş sorumlulu olarak çok sayıda makale, tanıtma yazısı ve haberler neşretti. *Rivista degli Studi Orientali* dergisinde de mühim neşriyatı bulunan E. Rossi için bkz. Francesco Gabrieli, "Ricordo di Ettore Rossi", *Oriente Moderno*, XXXV (1955), s. 409-418 (bu dergide ayrıca yetiştirdiği fakat kısa bir süre sonra İstanbul'un Şile kazasında bir deniz kazasında ölen E. Jemma tarafından hazırlanan, "Bibliografia degli scritti di Ettore Rossi", s. 408-424 bulunmaktadır). F. Gabrieli bu nekrolojiyi şu kitabında tekrarladı: *Saggi Orientali*, Caltanisseta-Roma, 1960, s. 219-238, ayrıca şu kitabında da bahsetti: *La storiografia arabo-islamica in Italia*, Napoli 1975, s. 90-92. E. Rossi aynı zamanda Libya tarihine büyük sempati duyduğu için kaynak yayını ve makale de neşrettikten başka, hayatta iken basımını göremediği bir eseri, yıllarca emek verdiği, L'Istituto per l'Oriente tarafından çıkarıldı. Libya tarihi çalışmaları için bkz. Salvatore Bono, *Storiografia e fonti occidentali su Libia (1510-1911)*, Roma 1982, s. 16-20 ve türlü yerler.****

* Şu kitabın içinde yayınlanmıştır: "Il Kitâb-ı Dede Qorqut", *Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oğuz. Tradotti e annotati con "facsimile" del ms. Vat. Turco 102*. Città del Vaticano, 1952, s. 1-95.

** Prof. Dr., Roma Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kurucusu ve eski öğretim üyesi.

*** Prof. Dr., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

**** Dede Korkut üzerindeki çalışmaları senelerce takip edip, özellikle bu tercümeyle Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Faruk Sümer ve Pertev Naili Boratav'ın eserlerini katmak istedim ise de teslim için çok beklenmesi ve araya giren bazı ilmi çalışmalar sebebi ile mümkün olmamıştır.

KISIM I

GİRİŞ

I. "KİTAB-I DEDE KORKUT" ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN
BİBLİYOGRAFYASI. BU ARAŞTIRMANIN GAYE VE SINIRLARI.

*Kitab-ı Dede Korkut*¹ ile ilgilenen günümüz araştırmacıları arasında Heinrich von Diez² birinci sırada yer alır. Bu Alman doğubilimcisi *Kâbusnâme* çevirisi, Türkiye lâlerine dair araştırması ve iki cilt olan *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften*, (Berlin, 1811-1815) adlı eseri vesileyle, Göthe tarafından *Westöslicher Divan* adlı eserinde methedilmişti. Bilhassa *Denkwürdigkeiten* adlı eserin ikinci cildinin 399 ile 457. sayfaları arasında, Dresden Kraliyet Kitaplığında bulunan el yazmasına dayanarak Tepegöz hikâyesinin metnini ve Almanca çevirisini yayınlamış ve bunu Odissea'daki Ulysses ve Polifemos hikâyesi ile karşılaştırmış, Türk hikâyesinin Odissea'da bulunandan bağımsız olarak diğer doğu efsanelerinden türediğini, ayrıca Homeros'un destanını bile etkilemiş olabileceği sonucuna varmıştı. Dresden nüshasından çıkarılan bir sureti de Diez sayesinde Berlin Kütüphanesine kazandırılmıştı.

Diez'den sonra H.O. Fleischer doğu yazmalarının katalogunu hazırlarken *Kitab-ı Dede Korkut*'u incelemekle birlikte (1831'de, ileriye bakınız), önemine değinmemiş ve kısa bir tavsifini yapmakla yetinmişti. W. Pertsch de Berlin'deki Türkçe yazmaların katalogunu hazırlarken (1889 yılında) aynı bilgiyi tekrarlamıştı.

Gençlik yıllarında Türk dili ile ilgilenen Theodor Nöldeke (bkz. *ZDMG*, c. XIII, 1859, ve devamında *Neşri Tarihine* dair yazdığı makale), 1859 yılında Dresden nüshasının tamamını istinsah etmiş, sonra da bunu yayınlamaya niyet etmiş ise de pek çok noktaları anlaşılmasız bulduğu için teşebbüsünden vazgeçmişti.³ 1892 yılında Strasbourg şehrine gelen W. Barthold, doğu

¹ Türkçe kelimelerin çeviri yazısı için Türkbilim (Türkoloji) çalışmalarında kullanılan usule göre hareket ettim. 1928 yılından sonra çıkan eserler için yeni Türk alfabesini kullandım.

² H. Fr. v. Diez için bkz. Fr. Babinger, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leibzig 1927, s. 8 [çevirenin eki: şimdi şu tercüme içinde: *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Mersin 1992, nâşiri Kültür Bakanlığı, çeviren: C. Üçok, s. 9] ve G. Weil, *Festschrift f.E. Kühnel*, 1928.

³ Buradaki ve sonraki haberleri V. Barthold'un "Kitab-ı Korkud. I. Borba Bogatriya s angelom smertü", *Zapiski Vostcuaga Otdielenija Imperat. Russkago Arh. Obscestva* (bu dergiyi bundan sonra ZVO diye kısaltım) dergisi, c. VIII, 3-4 (1894), s. 203-218, V. Barthold'un hayatı için bkz. M. Dostojevskij, "W. Barthold. Versuch einer Charakteristik", *Die Welt des Islams*, XII-3 (1931), s. 89-136 [çevirenin eki: Türkçede en son araştırma: S. Eyice, "Bartold W", TDV *İslâm Ansiklopedisi* maddesi].

araştırmalarında ihtisasını ilerlettiği sıralarda Nöldeke elindeki elyazmayı teslim etmiş ve eseri bitirmesini teşvik etmişti.

İki yıl sonra ilk çalışmalarını neşretmeye başlayan Barthold, bunun neşre değer bir metin olduğunu kabul etmişti.

Nöldeke'nin değerli katkılarıyla Türklerin dili ve tarihi ile ilgili engin bilgisini değerlendirmeyi bilmişti. Fakat o zamanlarda henüz tek bir nüsha bilindiği için (Dresden nüshası ile ondan istinsah edilmiş Berlin nüshası) *Kitab-ı Dede Korkut*'un neşri ve tercümesi güç bir iş idi. Bununla birlikte Barthold sayesinde *Kitab-ı Dede Korkut* Türkbilim araştırmaları âleminde büyük bir yetki ile arz edildi, böylece metnin edebî, linguistik ve tarihî değerini ortaya koyması yanında, zamanımıza kadar süregelen araştırmalara bir başlangıç teşkil etmesinden dolayı Barthold'a çok minnettârız.

Barthold, Dresden nüshasındaki oniki hikâyenin dört tanesinin metnini ve çevirisini *ZVO*'daki dört makalesinde yayınladı (ilerdeki numaralandırmaya bakınız) VIII (1894), XI (1898), XII (1899), XV (1904). Gene *ZVO* dergisinde Korkut efsanesinin Türkmenler arasındaki yaşayan izleri ile ilgili notlar yayınlamış; 1908 yılında Derbend'de Korkut'un mezarını aramış, fakat gezgin Olearius'un 1683'de hürmetle ziyaret edildiğini söylediği bu mezarı bulamamıştı (IX.1895 ve XIX. 1910, s. 73/77). Müteveffa Ign Kraçkovskij'in 1-9-1850 tarihli mektubunda bildirildiğine göre Dede Korkut kitabının Rusça çevirisi, V. Barthold'un hazırlamış olduğu notlarla yayınlanmıştı.⁴ Bu kitabı göremedim.

V. Barthold'un makalelerinin uyandırdığı akisleri önceleri Rus doğubilimcileri arasında daha başka araştırma ve yayınların yapılmasına yol açtı. A. Tumanskij *ZVO*, IX (1895), s. 269-272'de "Po Povodu Kitabı Korkud" adlı makalesinde, Korkut Ata ve Dede Korkut'daki hikâyelerin diğer kahramanları ile ilgili Abul Gazi Bahadır'ın *Şeceret ül-Etrak* ve *Şecere-i Terâkime* adlı destanî tarihlerinden çıkardığı bilgileri incelemişti. A. Divaev *ZVO*, X (1897), s. 193-194'de Kazalinsk'den Taşkent'e giden demiryolu üzerindeki 'Korkut' istasyonunun civarında, Sirderya nehri kıyısında bulunan Korkut Ata mezarını tanıtmış ve gene *ZVO*, XIII (1900), s. 39-40'da, 1899'da çekilen mezar fotoğrafını da yayınlamıştı. Daha sonraları K. Inostrantsev *ZVO*, XX (1911), s. 40-46'da "Korkut v istorij i legendie" adlı makalesinde, Korkut'un, Hazar Denizi'nin doğusunda 548/1153 yılında isyan eden Guzz boyunun

⁴ Dede Korkut kitabı üzerine Bakü şehrinde çıkmış olan çalışmalar için ileriye bakınız.

hâdisesi dolayısıyla anılan Guzz (Oğuz) Türklerinin adsız reisi ile aynı olabileceği faraziyesini öne sürdü. Kilisli Muallim Rifat Bey'in düzenlemesi ile İstanbul'da 1332/1916'da Berlin nüshasına göre (ki Dresden nüshasının bir kopyasıdır) yayınlanan kitap ile, Kitab-ı Dede Korkut'a dair araştırmalar yeni bir devreye girdi. Bu yayın, ileride gene tekrarlıyacağımız gibi, tatmin edici değildir; zira Berlin nüshasının kopyası olduğundan (bazı düzeltmeler yapılmış), esas nüsha olan Dresden'dekine tekrar bakmak daha doğru olabilirdi. Barthold tarafından Dresden nüshasının bir tenkitli yayını öngören kısmı çalışmayı hesaba almamıştı. Bununla beraber, Kitab-ı Dede Korkut'u bir bütün olarak tanıtmayı ve birçok kez doğru yerleri göstermesinden dolayı Kilisli'ye çok şeyler borçluyuz. Arap harfleri ile yapılan bu nesirden sonra bir bibliyografik giriş ve lügatçe yayınlanacaktı ki böyle bir şey olmadı.

1916 yılından sonra, Kitab-ı Dede Korkut birçok araştırmalara konu oldu. J. Deny *Grammaire Turque*, C. Brockelmann da "Altosmanische Studien" (*ZDMG*, 1919, s. 1-29) adlı eserlerinde bazı dilbilim araştırmaları yaptılar. A.N. Samojlovic de "Očerok po istorij turkomenskoj literatury" adlı makalesinde (*Turkmenija I* (1929), s. 123-167) Bamsı Beyrek hikâyesi ile Türkmen öyküsü Bozoğlan arasındaki benzerliği inceledi. W. Ruben ise *Folklore Fellows Communications* (Helsinki, 1944)'un 133. cildin zeylindeki *Ozean der Marchenstrome* (Teil I, s. 193-271 ve 274-283)'de 12 Dede Korkut hikâyesinin sistematik bir özetini yaparak, çok güzel edebî ve folklorik karşılaştırmalar yapmıştı.⁵

Türkiye'de, Dede Korkut'un bu kitabı, otuz yıllık ulusal uyanış esnasında muhtelif noktalardan incelendi, tartuşıldı ve ayrıntılı olarak işlendi. Fakat bu araştırmaların sonucu kesin ve doyurucu olmaktan uzak olmakla beraber, birçok noktalarda yararlı idi. Tarih, edebiyat ve lügüistik sorunlara dayanan yeni araştırmalara temel olmuştur. Büyük bir kısmı dergilerde yayınlanan bu araştırma ve makalenin çoğunun tam bir listesini vermek benim için mümkün olmadı. Yazarlara göre topladığım bu makaleleri aşağıda göstermeği yararlı buldum.

⁵ Dede Korkut hikâyeleri (herhalde Osmanlı Türkçesi olmadıkları için) *Littérature populaire turque*, Paris 1936, adlı kitabı ile Türk folkloru hakkında Avrupa'da en güzel incelemeyi yapmış olan E. Saussey tarafından ve hattâ O. Spies'in mükemmel kitabı *Türksche Volksbücher*, Leipzig 1929'inde dikkate alınmamıştır. [Çevirenin eki: bu iki eser de dilimize çevrilmiş ise de çok nadir bulunan kitaplardır. İlk eseri İ. Başgöz, ikincisini ise O.Ş. Gökyay çevirmiştir.]

Türk edebiyatı eleştirisinin yaratıcısı Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı temel eserinde, Oğuznâme denilen Türk destan geleneklerini uzun bir notta inceledi (s. 277-282). Kitab-ı Dede Korkut'u da bu edebi çerçeve içinde ele aldı. Kitab-ı Dede Korkut'un çeşitli cephelerini daha etraflı olarak *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yayınlanan iki makalesinde inceledi [I (1932), s. 17-21 ve II, s. 84-91. Dede Korkut kitabına ait notlar I Altun Küpeli Oğuz Beyleri. II Başa dönmek, aynalamak]. Diğer çalışmalarında da Türklerin halk hikâyeciliği ve kahramanlık destanları ile ilgili konuları aydınlatmayı başardı [Meddahlar. Türklerde halk hikâyeciliği tarihine ait bazı maddeler, *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, s. 1-45]. Osmanlıların Etnik Menşei, *Bellekten*, VII (1943), s. 19 vd.). Ayrıca *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Alp" ve "Azeri" maddelerinde Dede Korkut hikâyelerinin tarih, edebiyat ve linguistik değerlerini ortaya koydu.

Abdülkadir İnan Dede Korkut hikâyelerinde belirtilen ve zikredilen âdetleri, birçok makalesinde, Rus doğubilim kaynakları üzerinde bilgisine dayanarak aydınlatı. Bunlar arasından hatırladıklarım;

Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler. IV. *Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor*, İstanbul 1930.

Kitab-ı Dede Korkut Hakkında. *Türkiyat Mecmuası* I (1925), s. 213-219.

Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar I, *Ülkü*, IX (1937), s. 139-140 aynı yer II, X (1938), s. 78-80; III aynı yer, s. 545-547 IV aynı yer XI (1938), s. 549-551; V aynı yer XIII (1939), s. 168-171; VI aynı yer s. 359-361. Türklerdeki at, evlilik âdetlerini Orta Asya Türklerinin bilhassa Qazak-Qırgız Türklerinin kahramanlık destanı ile karşılaştırıp Türk terminolojisini işledi.

Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi*, VI (1948), s. 279-290.

Dede Korkut Hikâyeleri, *Oluş*, 28 (1939).

Diğer değerli araştırmaları da, Türk halk edebiyatı tarihçisi Pertev Naili Boratav kaleme aldı. *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul 1939. *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul 1946 adlı eserinde ve bundan evvel de *Koroğlu Destanı*, İstanbul 1931, adlı monografisinde, Dede Korkut hikâyelerinin geniş bir tahlilini yaptı. Ayrıca, Dede Korkut hikâyelerine ait çalışmalarını Halil Vedat Fıratlı ile beraber hazırladığı *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*'nde (Ankara

1943) yayınladı. *Ülkü* dergisinde Bay Böyrek hikâyesinin variantunun toplanmasını sağladı, c. X-XI (1938), *Oriens*'de Deli Dumrul hikâyesini tahlil etti [IV (1951)].

Tarihçi Osman Turan da Bay Böyrek efsanesinin Bayburt'da bugün yaşanan şeklini toplayıp, Dede Korkut çalışmalarına katıldı (*Ülkü*, X (1938), s. 403/413). Türklerde okun sembol olmasına dair (Türklerde Hukukî Sembol Olarak Ok, *Belleten*, X (1945), 35, s. 305/318) ve Selçuklular devrinde toprak hukuku ile ilgili araştırmalarında Dede Korkut'a atıflar yaptı (Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, *Belleten*, XII, 1948, 47, s. 569; karşılaştırın *Revue des Etudes Islamiques*, 1948, s. 25-49).

Hüseyin Namık Orkun'dan da anılacak olanlar:

Über das Kitab-ı Dede Qurqut, *Körösi Csoma-Archivium*, II (1926), s. 124-134.

Anadolu'da Oğuz Boyları, *Ülkü*, V (1935), s. 189-199.

Oğuzlara Dair, *Ülkü*, V (1936), s. 102-110.

Oğuz Destanına Dair, *Ülkü*, V (1936), s. 412-420.

Bildiğim diğer makalelerin listesine gelince:

Çiftçioğlu H. Nihal, Dede Korkut Hakkında, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, I (1932), s. 60-61.

Mahmut R. Kösemihal, Dede Korkut Hikâyelerindeki Musiki İzleri, *Ülkü*, XII (1938-39), s. 394-397; Dede Korkut Hakkında, *Halkbilgisi Haberleri*, no: 98 (1939); Halk Musikisi Araştırmalarının Musiki Tarihine Yardımı, *Atti del XVIII Congresso di Antropologia*, Ankara, s. 394 (qolca qopuz lügati hakkında).

Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları*, III, Ankara 1933.

Ahmet Caferoğlu, La canzone del "sayagi" nella letteratura popolare dell' Azerbaygian, *Annali del R. Ist. Superiore Orientale di Napoli*, IX (1936), s. 45-69 (sayfa 45-46'da D.Q ile 52 karşılaştırma var). Makale Türkçe olarak *Atsız Mecmua*, I (1932), n. 9-10'da yayınlanmıştı.

M. Fahrettin Çelik, Dede Korkut Kitabındaki Coğrafi İsimler, *Ülkü*, XVII (1941), n. 101, s. 449-456. Dede Korkut hikâyelerinin coğrafi sahası ve toponomisi hakkında kayda lâyük bir teşebbüstür.

M. Şakir Ülkütaşır, Dresden Nüshasına Göre Dede Korkut Hikâyeleri, *Yeni Türk Mecmuası*, n. 82/85 (1939-1940).

Zahir Güvemli, Dede Korkut Hakkında Notlar, *Yeni Türk Mecmuası*, n. 86, 88 (1940).

Kitab-ı Dede Korkut hakkında Türkiye'de şimdiye kadar yayınlanan en tanınmış eser Galatasaray Lisesi Öğretmeni Orhan Şaik Gökyay'ın Lâtin harfleri ile yaptığı neşirdir. Başlığı, *Dede Korkut*, LXXVII-171 sayfa olup, İstanbul'da 1938'de basıldı. Eserde metnin 1916 Kilisli Rifat yayınının (yani Berlin nüshası kopyası) Lâtin harfleri ile çeviriyazısı ve eleştiri notları ve Türkiyat Enstitüsündeki Dresden nüshasının fotoğrafı ile karşılaştırılmıştır. Lügatçe (metnin içindeki yerini göstermez) ile isim ve yer adları dizini de vardır. Dede Korkut metninin zorluklarına tanık olduktan sonra, Gökyay yayınının aksaklıkları üzerinde fazla durmak istemiyorum. Metinde anlaşılması güç boşlukları gördükten sonra, çeviriyazı düzeninin kararsızlığı ve kısmen de basım yanlışları hoş görülebilir. Giriş bazı lüzumsuz uzatmalara rağmen çok yararlıdır ve bana olduğu kadar, Dede Korkut hikâyelerinin gelecekteki araştırmacılarına da yarayacaktır. Gökyay ayrıca dilini çok az yenileştirip bazı yerleri de düzelterek, gençlerin ve halkın yararına sundu: *Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları*, 2. baskı, İstanbul 1943. Ayrıca Tepegöz hikâyesini bir makalesinde inceledi [Tepegöz Efsanesine Dair, *Oluş* dergisi, Nisan 1939, n. 15 s. 231. 232].

Dede Korkut hikâyelerinin son otuz yıllık Türkiye kültüründeki yankısını incelemek de bir çalışma konusu olabilir. Dede Korkut hikâyeleri ortaokul ve lise antolojilerine girmiştir (liseler için *Türkçe IV-V* ve gene liseler için *Tarih Boyunca Güzel Yazılar*). Deli Dumrul'un güzel hikâyesi herhalde harf devriminden sonraki Lâtin harfli ilk antolojide yayınlanmıştı: *Seçme Yazılar* (1928).

Nihad Sami Banarlı'nın yayınladığı, Türk edebiyatının değerli divulgasyon yayınında (*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Dede Korkut hikâyeleri çok güzel tahlil edilmiş ve "Türk halk hikâyeciliğinin eşsiz güzellikteki ürünü" ve "bütün Türk edebiyatının en güzel destanı ürünleri" diye tanıtılmıştır. Dil, özel vezin, hikâyenin destanı ilhamı, duyguların asaleti, doğa aşkı, kadının değeri ve şövalye ideali olarak tanıtılmıştır.

Dede Korkut hikâyelerinin yüksek şiir, sosyal ve siyasî terbiyesindeki tonu, Türk milliyetçiliğinin nazariyecisi Ziya Gökalp (1875-1924)'i etkilediği

anlaşıyor. Çeşitli eserlerinde Dede Korkut hikâyelerini zikreder, bilhassa *Türk Medeniyeti Tarihi* (İstanbul 1341 (1925/1926)'nde, Oğuz Türklerinin âdetleri, anlayışları, devlet düzenlerini aydınlatıldığını belirtir. Ayrıca Dede Korkut'u zayıf bir inceleme olmakla beraber, bu hikâyelerin yazarı olarak över, halbuki bunlar (tamamen kabul edilmese bile) bütünüyle bir halk ürünü olabilir (s. 235). Başka bir kitabında da (*Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339=1923/24), Dede Korkut kitabını saf bir Türkçe örneği olarak göstermiş, ve "bu kitap Oğuz dilinde bir Türk *İliada*'sıdır diye eklemiştir (s. 117). Bu kitabın düzgün bir imlâ ile (o zamanlar henüz Arap harfleri kullanılıyordu. Lâtin alfabesi 1928'de kabul edildi), metnin esasına dokunmadan neşrinin faydalı olacağını düşündü. Ziya Gökalp *Altın Işık* adı altında topladığı şiirlerinde (İstanbul 1924), metni kaynak göstererek Deli Dumrul hikâyesini mısralarla anlatmış, daha sonraları da kaynağını zikretmiyerek, Tepegözü öldüren kahramanın hikâyesini Arslan Basat başlığı ile anlatmış, Buğaç Han ve Kan Turalı'ya ait olan Dede Korkut'daki diğer hikâyeleri de ona atfetmişti. Ziya Gökalp'in Diyarbakır doğumlu olduğunu hatırlatmak yararlıdır. Burası XV. asır ortalarında bir Türkmen yurdu olup, *Kitab-ı Dede Korkut*'ün kaleme alındığı yerlerden biri de olabilir. Ziya Gökalp Diyarbakır'da halk geleneklerine kulak vermişti. Hiç şüphe yok ki, metin ile ilgilenmesi, 1916 yılındaki, Kilisli Rifat yayını ile başlamıştı.

Fuad Köprülü, bir edebiyat eleştirisi ve tarihçisi olarak ortaya çıkmadan evvel, şiirle ilgilendi ve gençlik şiirlerinde (1916-1918 arası) Dede Korkut hikâyelerindeki motifleri işledi. Şiirleri arasında bulduklarım: Deli Ozan (Dede Korkut'ta ki III. hikâye ile karşılaştırın), Akpınar perileri (bkz. VIII. hikâye), Akıncı Türkülerinde şu mısralar vardır:

Haydi, eski ozan al sazı ele
Düşmanlar içine düşsün velvele

* *

*

Şimdiye kadar başkaları tarafından yapılmış araştırmaların bir özeti mahiyetinde olan bu araştırmam⁴¹, yeni araştırma konuları ortaya koymakta ve Dresden'dekinden sonra Dede Korkut hikâyelerinin ikinci bir nüshasını tanıtmaktadır. Bu yeni nüsha hem Türkbilim hem de karşılaştırılmalı edebiyat-

⁴¹ Daha önce şu makalemde konu ettim: "Un nuovo manoscritto del Kitâb-ı Dede Qorqut", *Rivista degli Studi Orientali*, XXV (10950), s. 34-43.

lar sahasında yeni araştırmaların yapılmasına yol açacaktır. Dede Korkut kitabı tercümem eleştirilebilir, zira tam olduğu için Vatikan nüshasındaki ilk altı hikâyeyi tercümeden sonra diğer bölümde de Dresden nüshasında olup da Vatikan nüshasında bulunmayan altı hikâyeyi tercüme ettim.

Vatikan nüshasının çevirisini ayrı olarak göstermekteki maksadım, yalnız daha doğru olduğu için değil, fakat aynı zamanda son kısımda verdiğim tıpkıbasım da metnin daha kullanışlı olmasını sağlamaktı. Bu tutumun aksaklıklarını önlemek için, Vatikan metninin çevirisine not halinde, Dresden nüshasındaki önemli değişiklikleri gösterdim. Dresden nüshasındaki numara sırasına göre koydum, çünkü bu metin diğer araştırmalara da konu olmuştu.

Birçok şüphelerimi gideren ve yararlı yollar gösteren Türk araştırmacıları (R. Arat, Ahmet Caferoğlu, P.N. Boratav, Abdülkadir İnan, Orhan Şaik Gökay) sabırla Türkçe kitapları yollayarak yardım eden Prof. G. Garino'ya ve bilhassa Studi ve Testi serisine bu kitabı katan Biblioteca Vaticana'ya teşekkür ederim. Bu çalışmama ilk önceleri düşündüğüm gibi sadece bir tıpkıbasım ve giriş notları ile, Dede Korkut hikâyelerinin özünü vermekle yetinmedimse, bunu Vatikan Prefetto'su muhterem Peder Anselmo Maria Albareda'ya borçluyum, kendisine teşviklerinden dolayı teşekkür ederim. Bu çok meşhur tarih ve dil belgesinin tanınması ve yayılması için Vatikan nüshasının tamamı ile altı Dresden hikâyesini çeviride birçok noktalar anlaşılabilir olduğu için karşılaştırdım.

II. ŞİMDİYE KADAR BİLİNER DRESDEN (=BERLİN) VE VATİKAN YAZMALARI. İÇERİKLERİ, NEŞİR VE TERCÜMELERİ

Dresden elyazmasını H.O. Fleischer şöyle tavsif etmektedir; *Catalogus codicum man. orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis* (Dresda 1831), n. 86 "Cod. turc. foll. 152 4 min, char. neschi scriptus, Kithabi Dede Qorqud turcica orientali antiquori illa seu oghuzica dialecta conscriptus. Est narratio de motibus intestinis inter tribus Itsch-Oghuzorum et Täsch-Oghuzorum versus aetatem Muhammedis ortis. Nomen libri inde petitum est quod in tota narratione magnae partes sunt Qorqudi cuiusdam qui vir pius et sapiens magna apud Oghuzos contribulos auctoritatis fuisse dicitur".

Tarihsiz yazmanın devri hakkında Fleischer hiçbir tahmin yürütmüyor. Bertold (*ZVO*, VIII 1894, s. 203) yazmanın birinci yaprağında, başlık üze-

rinde "Osman Paşanın ölüm tarihi 993"⁷ diye not edildiğini gördü ve yazmanın H 993=1586 M tarihine ait olduğu kanısına vardı. R. Rahmeti Arat'ın nazik aracılığı ile Dresden'deki 86. nolu yazmanın mikrofilminden yapılmış fotokopiyi inceledim ve zamanını bildirecek başka bir kaydın bize yardımcı olamayacağı kanaatine vardım. Yazı hususiyetleri de XVI. asrın ortalarına ait olabileceği kanısını uyandırmakta.

Dresden nüshasının yakın zamanda numaralanmış 153 tane jrağı vardır. Yazmanın ilk iki yaprağında *Kitâb-ı Dedem Korkut 'alâ lisân-ı tâife-i Oguzân* başlığı⁸, Osman Paşa'nın 993/1585'deki vefatına dair not, bazı hadis notları ve kalem denemeleri vardır. Çok kullanılan nesih yazı ile yazılmış olup pek güzel de sayılmaz. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır ve pek az istisna ile hareke yoktur. Yaprakların çoğu lekeli. Mein 2b'de besmele ile başlar ve sonra derlemenin girişi yazılıdır.

رسول عليه السلام زمانه یقین بیات بویندن قورقوت اتا دبرلر برار قوبدی

Girişten sonra (v. 2b-5) 12 tane hikâye gelmektedir ki, başlık büyük harflerle en başa konmuştur. Her hikâyenin sonunda Dede Korkut'un bir duası bulunmakta ve ünlem olarak *hanum hay* [efendim] vardır. Aynı ünlem her hikâyenin girişinde, başlık formülünden sonra tekrar edilmekte ve ilk hikâyenin kapanması gibi, ikincisine de başlık oluyor. Bu *hânnum hay* ünleminin fonksiyonu Türk ve Türkmen beylerinin çadırlarında veya saraylarındaki toplantılarda hazır bulunan şairlerin (cönklerinde) hikâye mecmualarında bulunması tabiidir. Metnin yayıncıları (Kilisli ve Gökyay) tarafından iyi anlaşılmadığından, her hikâyenin başlığında birinci ünlemi koydular. Fakat burada yazma metinle basılı arasındaki mukayeseler üzerinde duracak değiliz; çünkü zaten yapılmış bir iş. Bununla yeni bir tenkitli metin yayıncısı ilgilenebilir.⁹ Şimdilik Dresden nüshasındaki 12 hikâyeyi sırası ile koymakla

⁷ Muhakkak, Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. Yemen ve Massaua fâtihi olarak tanınır. III. Murad zamanında Sadrazam idi. 1585 yılında Tebriz şehrini İranlılardan geri aldı ve bu şehirde 1585 yılında öldü.

⁸ Başlığın altında kitap sahibinin adı bulunuyor. Kanıma göre şöyle okunabilir "Ahd an-Nur ibn Farah *Kethûdâ*".

⁹ Şunu kaydetmek gerekir ki toplayan ve istinsah edenin anlayışına göre düzenlenen metin, bu hali ile gerçek bir metin elde etmemize yardım etmiyor. Düzgün bir metin elde edebilmek için Dresden nüshasını esas alıp, nispeten kısıltılmış bir metin olan Vatikan nüshasının da yardımı ile, ilerde ele geçmesi muhtemel metinlerin de kullanılması sayesinde bir sonuca ulaşabiliriz.

yetiniyorum; böylece, bu sıra ilerde benim giriş kısmına ve Vatikan nüshasının karşılaştırılması için faydalı olacaktır.

[I] yaprak 6-19 Dirse Han b. Bugaç b. Dirse Han hikâyesi. Başlığı:¹⁰

درسه خان اوغلی بغاج جان [خان] بونی [بوینی] بیان ایدر

[II] yap. 19-34b Salur Kazan'ın evinin yağma edilmesi,

[III] yap. 34b-62b Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek hikâyesi,

[IV] yap. 62b-78b Kazan Bey oğlu Uraz Bey hikâyesi,

[V] yap. 78b-86b Duha Koca oğlu Deli Dumrul hikâyesi,

[VI] yap. 86b-102 Kanlı Koca oğlu Kan Turalı hikâyesi,

[VII] 102-108 Kazılık Koca oğlu, Yigenek hikâyesi¹¹,

[VIII] 108-119 Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi hikâyesi,

[IX] 119-128 Begil oğlu Emrem hikâyesi,

[X] 128-137 Uşun Koca oğlu Segrek hikâyesi,

[XI] 137-147 Kazan'ın tutsak edilmesi ve oğlu Uruz'un onu nasıl kurtardığının hikâyesi,

[XII] 147-153b Taş Oğuzların İç Oğuzlara karşı isyan etmeleri ve Beyrek'in ölümünün hikâyesi.

Yazmanın özel bir bitim formülü yoktur. Son hikâye de diğer onbir hikâyedeki aynı formül ile sonuçlanır, yani Dede Korkut'un bir duası, beye veya dinleyen diğer beylere yöneltilen *hanum hey* ile son bulur. Türkçe ve Farsça yazmanın sonunda görülen temmet **تمت** diptedir.

Yazdığını anlamayan müstensih yüzünden, Dresden nüshasının birçok yanlarını düzeltmek gerekiyor. Metnin daha iyi anlaşılması ve dilbilgisi araştırmalarına yardım edebilecek harekenin yokluğu boşluk yaratıyor.

**

*

¹⁰ Metin başlığını, birinci hikâye için yalnız burada koydum. Sonrakilerin başlığının çeviri yazısını, araştırmamdan sonraki kısımda olduğu gibi, kısaltarak vereceğim.

¹¹ Özel isimleri Vatikan nüshasına göre harekeledim (okudum).

Berlin nüshası için uzun bir tanıtıma lüzum yoktur. Çünkü Dresden aynıdır. A. Pertsch, *Die Hand. -Verzeichnisse der Kön. Bibl. zu Berlin VI. Verz. der türk. Handschriften*, Berlin 1889, no. 203'de şöyle yazar: "Kitab-ı Dede Korkut, aslında Oğuznâmedir. Şark Türkçesi ile yazılmıştır (sonra Feleicher'in Dresden nüshasına dair verdiği bilgiyi tekrarlar). Berlin yazması 37 yapraktır, 24.5 x 17 cm ebadında, her sayfasında 34 saur bulunan nesih yazı iledir. Pertsch, nüshanın von Diez tarafından istinsah ettiğini de söyler.

* *

*

Dresden nüshası üzerinde yapılan çalışmalar:

a) Tepegöz'ün Basat tarafından öldürüldüğünü anlatan VIII. hikâyenin J.H. von Diez tarafından yapılan yayını: "Der neuentdeckte oghuzische Cyclopp" başlığı ile *Denkwürdigkeiten von Asien*, (Berlin, Halle 1815) adlı eserinin 436-457 sayfalarında.

b) W. Barthold tarafından yapılan dört hikâye yayını, şöyle ki

Duha Koca oğlu Deli Dumrul'un hikâyesi (IV) Borba bogatyria, s. angelom smerti (yiğitin azrail ile mücadelesi) başlığında yayınlaması ZVO, VIII (1894), s. 209-218 (Rusça çevirisi de vardır).

Hikâye (I) Derse (sic) Han oğlu Bugac Can (sic)'ın hikâyesidir, aynı yer XI (1897-98), s. 175-193 (Rusça çevirisi ile).

Hikâye (II) Salur Kazan'ın evinin yağma edilmesi, aynı yer XII (1900), s. 37-57 (Rusça çevirisi ile).

Hikâye (III) Kam Büre oğlu Bami (sic) Beyrek oğlundur, aynı yer XV, (1903), s. 1-38 (Rusça çevirisi ile).

Barthold, Dresden nüshasının düzeltilmesi için bazı görüşler ileri sürdü ve birçok yerlerde de şu veya bu kelimeyi bilmediğini, sözlüklerde de bulunmadığını söyledi.

c) İki hikâye (IV ve VI) M. Şakir Ülkütaşır tarafından *Yeni Türk Mecmuasında* (n. 82-85), 1939-1940) yayınlandı.

* *

*

Kilisi Muallim Rifat Bey, Berlin'deki kopyadan basımı hazırladı: *Kitab-ı Dede Korkut 'alâ Lisân-ı Tâ'ife-i Oğuzân*, İstanbul 1332/1916, 182 sayfa. Ki-

lisli metnin fotoğrafı üzerinde çalıştı ve birçok zorluklara dikkati çektiği gibi, metnin düzeltilmesi gerektiğini de ileri sürdü. Kilisli neşrini Dresden nüshası ile karşılaştırırken, epey değiştirmeler gördü ki, Berlin nüshasını yazana atfedilecek hususlardır.

Berlin nüshası Dresden nüshasının fotokopisi ile karşılaştırılarak, Orhan Şaik Gökyay yayın ve çeviri-yazısı yapıldı: İstanbul 1938, s. LXXVII 171. Kilisli yayını gibi, bunda da giriş ve yukardaki sıraya göre 12 hikâye vardır.

O.Ş. Gökyay yayınından sonra, hikâyelerin bazı bölümleri yeni Türk antolojilerine konmuş ve gene Gökyay bugünkü Türkçe ile yeniden yayınlamıştır; İstanbul 1943.

* *

*

Vatikan nüshası¹² Vat. Turco 102 kaydı ile (ewelki Vat. Pers. 46), Vatikan Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹³ P. Horn, "Die Persischen und Türkischen Handschriften des Vatikans", *ZDMG*, LI (1897), s. 39 adlı makalesinde aşağıda da söyleyeceğim gibi, elyazmasının birinci kısmını tanıdı, ikinci kısmında 58b'den 106'a ya kadar başka bir metin bulunduğunun farkına varamadı. 1. yaprakta da, Kahire'de mukim Seyyid Ahmed b. Seyyid Hasan Dartari adlı birisinin 1000 H. Muharrem/Kasım 1591 tarihli bir temlik kaydı, Kahireli 'Alvân adlı birisinin tarihsiz bir temlik kaydı, üçüncü sırada Farsça bir notta sahibi tarafından Kudüs'te 1024/1615-1616'da Mustafa Efendinin kardeşine yollandığına dair kayıt vardır. Muhtevası:

a) Sayfa 2b-58 a (*Hikâyet-i Latife-i Ucube ve Mahcûbe-i Zarife*) Sıdkı denilen Seyyid Ahmed b. Hasan Bâli'nin Frasçadan Türkçeye çevirip Sultan Bayezid II (1481-1512) için oğlu Alemşaha (ölümü 918/1512-13) sunduğu ahlâkî hikâyelerdir. Dokuz bölüm halindeki 918 ahlâkî hikâye sırası ile: adalet, merhamet hakkındadır

b) 58b-106. *Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve Gayri*

¹² Şu makalede haber verdim: "Un nuovo manoscritto del 'Kitab-ı Dede Qorqut", *RSO* XXV (1950), s. 34-43.

¹³ Assemani-Mai kataloğunda Codices Persici 46 diye gösterilmiştir: "Codex in 4 bombyc., foliorum 109, persice conscriptus, quo continentur: Sermones de somniis, de fortitudine, de liberitate etc. Is codex ad XV Christi saeculum videtur referendus".

Dresden (ve Berlin) nüshasındaki *Kitab-ı Dede Korkut* başlığından değişik olmasına rağmen, gene de benzer bir başlıktır. Gene aynı girişi ve oniki hikâyeden ancak altısını içine almakla kısa bir derleme olmakta, ayrıca herhangi bir başlık da yoktur. Yegâne başlık, 105 ve 106. sayfalar arasında düşen bir yapraktan ileri gelmektedir. Fakat burada da başı ve sonu belli olan XII. hikâye vardır. 106. yaprakta da son (قمت) kelimesi vardır. Altı hikâyenin seçimi, Vat. Turco 102'nin müstensihî tarafından yapılmıştır veya önündeki örnekte öyle idi. Böyle bir seçimin ve sonucundaki atamaların gerçek nedenlerini kestirmek kolay değildir: birinci derecede önemi olmayan hikâyelerin çıkarılmasıyla beraber, çok mühim olan Kazan ve Uruz V [Deli Dumlul], VI [Kan Turalı], VIII [Tepegözü öldüren Basat] gibiler de ihmal edilmiştir. Başlığın böyle olması da uygun görülecekken, XI. hikâye (Kazan'ın oğlu tarafından kurtarılması)'nin çıkarılmasının nedeni anlaşılmıyor. Maamafih, Dede Korkut hikâlerinin ikinci tam bir kopyasından bizi mahrum ettiği için, böyle bir seçime üzülmekte haklıyız.

Yazmanın tarihini kesinlikle belirtmek mümkün değildir. Fakat 1000/1591 tarihli, temlik kaydı, XVI. asra ait olabileceğine dair, yeterli delildir. Yazı hususiyeti, Dresden nüshasından biraz daha eski olduğunu gösteriyor. 107b'de 956/1549-50 tarihli, Su'nullah'ın ölümünü bildiren tarih vardır. Bu da, XVI. asrın ortalarına ait olduğuna dair bir delil olabilir. Yazmanın XVI. asır ile XVII. asır arasında Mısır ile Filistin arasında bir seyahat yapması da kayda değer bir husustur.

Dede Korkut metni, Vatikan nüshasında 58. yaprakta *Besmele*'siz başlamakta ve genel bir başlıkla onu izleyen, Dresden nüshasındaki giriş bazı değişikliklerle karşımıza çıkmaktadır:

حضرت رسول زمانه یقین بیات بویندن قورقوت أدلو بر ار قویمشدی

Bunu, Dede Korkut'a atfedilen Osmanlı soyu ile ilgili kehânet, ata sözleri ve hissî deyişler izlemektedir.

Sonra da altı "hikâyet" şu sıra ile dizilmiştir:¹⁴

a) I sayfa 60-67b [Dirse] Han oğlu Boğaç Han'ın hikâyesi

حکایت [درسه] خان اوغلی بوغاج خان

¹⁴ Dresden nüshası başlıklarındaki gibi boy değildir. Hem Dresden hem Vatikan nüshalarının hikâyelerin sonunda ortak terim olarak *oğuznâme* vardır. Bunun için ileriye bakınız.

- b) III 67b-84 Bozatlı Bamsı Bayrek (=Beyrek-Bayrek-Baryek) hikâyesi,
- c) II 84-91b Salur Kazan'ın evinin yağmalanması,
- d) IV 91b-100 Kazan'ın oğlu Uruz'un tutuklanması,
- e) VII 100-103 Kazılık Koca oğlu Yiğenek Bey'in hikâyesi,
- f) XII 103-106b Taş Oğuzların İç Oğuzlara karşı isyan etmeleri ve Bayrık'ın ölümü hikâyesi (105 ve 106. yapıtlar arasındakiler düşmüş).

Burada bitiş notu vardır ki, diğer hikâyelerde gördüğümüz kapanış şeklindedir.

بو کتابی یازانی دعايله اگنلره حق سبحانه و تعالی رحمت اتسون امین
 امین دینلر دینلر (sic) کورسون خاتم هی بکم هی

Ancak altı hikâyeyi içine alan Vatikan nüshası, çok düzgün olduğu yazdığını anlayan bir müstensih tarafından istinsah edildiği ve tamamen harekeli olduğundan, Dresden nüshasında¹⁵ görülen tereddütlü bölümlerin anlaşılmasında yararlı olmaktadır. İlerde de görüleceği üzere metnin dil bakımından incelenmesinde temel bir önemi vardır. Dresden nüshasına göre çok değişik görülen bölümler, daha ilerde Dede Korkut hikâyelerinin çevirisini verirken işaret edilmiştir.

* *
 *

1936 yılında Bakü'deki bir gazetede, Leningrad Doğu Enstitüsü yazmaları arasında, Dede Korkut hikâyelerinin XIII.sünün ve¹⁶ Bakü Üniversitesi Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından neşre hazırlandığı bildiriliyordu. *Ost-Probleme* bülteninde s. 35 (I-IX-1951), Moskova'daki *Pravda* gazetesinde 2-VIII-1951'de D. Caferov'un yayınladığı makalenin çevirisi vardı. Makalede (Bolşevik ideolojisine nazaran Azerbaycan'da Dede Korkut hakkında yapılan propagandaların, pantürkist ve milliyetçi burjuvazi bir reaksiyon yaratabilecek tehlikeden bahsedilerek) şu bibliyografik bilgi verilmektedir: 1. Gerçekten G. Araslı ve A. Demircizade Bakü'de Dede Korkut ile ilgili araştırmalar

¹⁵ Bazı örnekleri *RSO*, XXV (1950)'deki makalede gösterdim. Bu gibi bir araştırmayı burada yapamayız.

¹⁶ Bkz., O.Ş. Gökyay, a.g.e., s. XVI.

yayınladılar ve Araslı Türkçe metni düzenledi (fakat hangi tarihli ve nasıl bir yazma olduğu söylenmiyor) ve Azeri tarzda olduğu kayıtlı. 2. 1950 yılında URSS İlimler Akademisi'nin Bakü şubesi, Dede Korkut kitabının Rusça çevirisini yayınladı.

* *

*

Bahsettiğimiz elyazmalarına İstanbul kütüphanelerinde bulunan Beyrek hikâyesinin (III) iki yazma variantını da ekliyebiliriz. Gökyay adı geçen kitabının LXIV-LXIX. sayfalarında geniş bilgi, bölüm ve özetler vermektedir. Tamamlamak için, Topkapı Sarayı'ndaki Yazıcı Oğlu'nun *Selçuknâme*'sinde bulunan oğuznâme bölümü ve Ebû'l-Gâzi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sindeki bazı bölümleri ekliyelim. Dede Korkut kitabının metni ile bazı benzerlikleri bulunan bu kitaplardan, daha ilerde bahsedeceğiz.

III. OĞUZLAR. OĞUZNÂME EDEBİYATI

Oğuz adı *Kitab-ı Dede Korkut*'da devamlı olarak geçmektedir. Zaten Dresden nüshasının başlığında "Oğuz tâifesinin lisanında" yazıldığı belirtilir. Vatikan nüshasının başlığında kitap "Kazan Bey ve gayrinin Oğuznamesi" (harfi harfine Oğuzların kitabı, fakat daha anlaşılır şekli göreceğimiz gibi Oğuz hikâyesidir) olarak sunulur. Bundan başka her iki nüshadaki hikâyelerin kahramanları İç ve Taş diye ikiye ayrılmış Oğuzlardır. Oğuz adı kıymet, namus, doğruluk sembolüdür. Bir olay veya tutuma atuf yapılırsa, *Oğuz zamanında* demek âdet idi. Her bir hikâyenin adı Oğuznâme'dir. Binaenaleyh, bu tâbirlerin her birisinin Kitab-ı Dede Korkut'da sahip oldukları anlamı tespit edebilmek için bazı şeyler söylemek faydalıdır.

Oğuz Türklerin etnik bir adıdır: Oğuzlar VIII. asırda Orta ve Doğu Asya ile Altay dağları ve Baykal gölü bölgesinde yerleşmiş olan Türk devletinin bir kısmını meydana getiriyorlardı. Selenga nehri kollarından olan Orhon nehri boylarında bulunan o asra ait kitâbelerde adları geçmektedir. Daha sonraları IX. ve daha açık olarak X. asırda Oğuzlar, Arap kaynaklarında esas yurtlarından daha batıda, yani aşağı yukarı Sirderya ve Amuderya nehirleri arasında ve Hazar denizinin doğusunda gösterilmektedir.

Bu Oğuzlar (Araplar tarafından Guzz¹⁷ ve Bizanslılar tarafından da 'Oγουζοι veya Ουζοι [Ogozoi veya Ouzoi] denmektedir) yavaş yavaş

¹⁷ Mahmud Kaşgari (XI. asır müellifi)'nin *Divân-ı Lügat it-Türk* adlı eserinde Türkmenler de denilen Guzzlar zikredilir.

İslâmiyeti kabul etmişler ve Selçuklular (bizzat Oğuzlar) ordusunun esasını kurarak, XI. asırda İran'ı ve XI-XII. asırlarda Anadolu'yu elde ederek, sonradan çeşitli sultanlıklara ayrılan büyük bir imparatorluk kurdular.

Oğuz, XI-XVI. asırlarda Batı Türklerinin müşterek adı idi. Fakat bu adlandırma (Türkmenlerinki ile beraber) ananelere ve atalarının hayatlarına daha bağlı kalan göçebeler arasında devam etti. Selçuklular aile hâkimiyetini (kurucusu Selçuk'a izafetle) etnik hâkimiyete tercih ettiler. Epey zaman sonra Anadolu'da, Selçukluların mirasına sahip hanedanın (aşağı yukarı 1300'de) kurucusu olan Osmanlılar, yalnız kısa bir zaman için (XV. asır) Oğuzlarla akrabalıklarını devam ettirdiler. Bundan sonra bu hâtıra Anadolu'ya yerleşmeyi müteakip kurulmuş olan etnik düzenin ve yeni sosyal yapılışın zayıflaması, sonradan Osmanlı İmparatorluğunun yeni gelişmesi ile birlikte tamamen unutuldu. Oğuz ananesinin hâturası ise daha uzun zaman orta ve doğu Anadolu'da, Kafkasya'da ve Hazar denizinin güneyinde ve doğusundaki mıntukalarda yaşayan göçebe ve yarıgöçebe Türkmenler arasında yaşadı. Bilhassa bu Oğuz-Türkmenler XIV-XV. asırlarda Doğu Anadolu'da Kara koyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin menşei olmuşlardır. Bunların arasında, her ne kadar aslından uzak olmakla beraber bugün elimizde bulunan Dede Korkut hikâyelerinin destan ananesinin gelişip sabitleştiği tahmin olunabilir.

Fakat bu kitap Oğuzların epopesinin yagâne ve en eski belgesi değildir. Paris'teki Milli Kütüphane'deki (Supplément turc 1001) şimdiye değin bilinen başlıksız ve eksik, yani ismi meçhulümüz kalan, Uygur harfleriyle, dili Doğu Türkistan Türkçesi (Bang ve Rahmetü'nin tahminlerine göre *Jüngerer osttürkisch*), zamanı belirsiz, belki XIII. asrın sonu ve XIV. asrın başında yazılmış olan bir nüsha vardır ki Oğuznâme (Oğuz'un kitabı veya Oğuz'un destanı¹⁸ denebilir. Efsânevi tarzda doğmuş olan Oğuz'un¹⁹ önce anasütünü

¹⁸ Metin W. Radlov tarafından 1890 yılında *Kutadgu Bilig* adlı eserin neşrinde tercümesi ile birlikte yayınlanmıştır. Daha sonra yapılan tercüme ve tahliller: Rıza Nour, *Ouguz-Namê.Epopée turque*, Alexandrie 1928; P. Pelliot, "Sur la légend de Uguz-Khan en écriture ouigure", *T'oung Pao*, XXVII (1930), s. 247-358); Rıza Nour, *Réponse à un article de M. Paul Pelliot sur l'Ougouz-Namê*, Alexandrie 1931, W. Bang-G.R.Rachmatî, *Die Legende von Oghouz Qaghan*, Sitzb. d. preuss. Akad.d. Wiss., Phil. Histor. Kl.XXV (1932) bu eser Türkçeye tercüme edildi: W. Bang ve G.R. Rachmatî, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936.

Oğuzname'nin Arap harfli, Türkçe manzum bir yazımı, kusmen de olsa, geç devirde istinsah edilirken İslamî inanışlara uyarlanan nüshası, Trakya'da H.N. Orkun tarafından bulundu ve neşredildi: "Bir Oğuz Efsanesi", *Ülkü*, VI (1935-36), s. 265-275.

¹⁹ Bu ismin ve diğerlerinin etimolojisi üzerinde J. Németh, Marquart Bang vs. tarafından incelemeler yapıldı. H.N. Orkun'un *Csoma-Archivium* ve *Ülkü* dergilerindeki muhtelif makalelerinde de ele alındı. En son, O. Sinor yeni bir yorum getirdi: *Actes du XXI Congrès Int. des Orientalistes*, Paris 1949, s. 175-176.

emip sonra yetişkinler gibi yemek yediğini, gelişip kuvvetli ve bahadır olarak ata bindiğini ve ava gittiğini anlatmaktadır. Gökten inmiş ışığın içinden çıkan bir kızdan *Gün, Ay, Yıldız* adlı üç çocuğu oldu. Bir ağaç altında rastladığı kızdan da *Gök, Dağ, Deniz* adında üç çocuk sahibi oldu. İhtiyarlayınca oğullarını ava gönderdi. İlk üçü doğuya gittiler ve bir alun *yay* buldular. Babaları aralarında böldü. Diğer üçü batıya gittiler ve yolda üç gümüş *ok* buldular. Babalar onu da aralarında böldü. Ölümünden evel Oğuz büyük bir *kurultay* topladı. Burada *Boz-Ok* denilen ilk üçü sağ tarafında oturdular. *Üç-Ok* denen diğerleri sol tarafına oturdular. Oğuz tavsiyelerde bulundu ve yurdunu oğulları arasında taksim etti.

Batu Türklerinin efsanesinin menşei ve onun kahramanı Oğuz hakkındaki bilgiler, diğer efsanelerdeki bilgilerle tamamlanmaktadır. İranlı tarihçi Reşidüddin *Câmiü't -Tevârih* adlı Farsça tarihinin bir bölümünde,²⁰ efsanevi bazı kayıtlara dayanarak 24 Oğuz boyu hakkında şu şecereyi vermektedir:

Boz-Ok			Oğuz	Üç-Ok		
Gün	Ay	Yıldız	Gök	Dağ	Deniz	
Kayı	Yazır	Avşar	Bayındır	Salur	İğdir	
Bayat	Döger	Kızık	Beçene	Alayuntlu	Bükdüz	
Alka Evli	Dodurga	Begdilli	Çavuldur	Eymür	Yıva	
Kara Evli	Yaparlı	Karkın	Çepni	Öregir	Kınık	

²⁰ I.N. Berezin, tercümesi ile birlikte bir neşrini yaptı: *Trudy Vost. Old., Arheol.Obs*, V (1858), VII (1861, Petersburg, I.M. Perezin'in tercümesi, A.A. Romaskeviç tarafından yeni yazmalara da dayandırılarak notlar ve açıklamalar ile birlikte neşredildi: *Materialy po istorij Turkmen i Turkomenij*, c. 1, Moskova-Leningrad 1939. Romaskeviç'e göre (s. 493 n. 2) Uygur harfli ve Reşidüddin'in tarihi aracılığı ile günümüze intikal eden Oğuz Han Destanı, XIII. asırda Cengiz Han'ın da hayatını da içeren gelişmiş şeklidir. Destanın temeli VI-VII. asırlarda Yedi Nehir (Semireça) bölgesinde hüküm süren batılı Türk hanlarının karışık hatıralarıdır.

Câmi ü't-Tevârih adlı eserin bazı yazma nüshalarında (British Museum Add. 7028 ve Topkapı Sarayı) Oğuz ve Türklerin tarihinin bir parçası ile onların cihan hâkimiyelerine dair kısmı içerir (*Tâ'rih-i Oğuz u Turkân va hikâyet-i cihângir-i ü*) ve henüz neşredilmedi. *Oğuznâmeler* türünün, büyük bir kısmı efsaneye dayanan, bir tarihidir. O.Ş. Gökyay bunlardan bir kısmını *Dede Korkut* adlı eserinde, İstanbul 1938, özet halinde neşretti: giriş, s. XVIII-XXII.

Câmi ü't-Tevârih henüz neşredilmedi. İran'da 1265 ile 1304 (Gazan Han'ın ölüm tarihidir) hüküm süren Mogol hükümdarların tarihi K.Jahn tarafından iki cilt halinde (Londra 1940, Prag 1941) neşredildi.

Oğuzların böyle efsanevî olarak 24 boya ayrılışı²¹, Anadolu Selçuk devletinin tarihçisi İbn-i Bibi'nin Farsça yazılmış eserini, Murad II zamanında tekrar ele alarak *Târih-i Âl-i Selçuk*²² veya daha tanınmış ismi ile *Selçuknâme* veya *Oğuznâme* başlığı ile Türkçe yeniden yazan Yazıcızade Ali'nin eserinde de görülür. Eski devirlerde kurulan bu 24 boya ayrılış, sonraki etnik ve tarihi değişikliklerde de korundu. Dede Korkut kitabında da yukarıda isimleri geçen 24 boyun bazıları ile karşılaşıyoruz: Kayı (Osmanlıların menşei. Girişte). Dede Korkut'un bağlı olduğu Bayat fakat boy ismi olarak değil de, şahıs ismi olarak, Bayındır (bütün Oğuzların hükümdarı), Salur (kahraman, Kazan'ın unvanı), Döğer, Bükdüz. VII. hikâyede Oğuzların 24 *sancak beyinden* bahsedilmektedir. Oğuzların *Bozok* ve *Üçok* diye ayrılmaları Kitâb-ı Dede Korkut'da İç ve Taş kayıtları ile gösterilmiştir. Bu iki grup arasındaki bölünme, XII. hikâyenin acıklı bitiminin konusudur. Neticede gerçekten *Üçok* ve *Bozok* ayrılığı görülür. Keza geçen yüzyılda V. Radlov tarafından incelenmiş olan Kara Kırğızlar *Oñ* (Sağ) ve *Sol* diye iki gruba ayrılmışlardı.²³

Demek oluyor ki , Orta Çağda gördüğümüz gibi, Oğuzların kahraman soylarının ananelerinde, Oğuz destanının yakıştıırılması vardı ve Farsça bir takı ile Oğuznâme (Oğuz'un kitabı) diye adlandırılıyordu. Reşidüddin'in efsanevî kaynağı da, yukardaki efsanenin ismi olarak verilmektedir.

Oğuznâmelerin tarihî-destanî aneleri ile ilgili oldukça daha eski sâir belgelere de sahibiz. Mısırlı tarihçi Ebubekr Abdullah b. Ali b. Aybak ad-Dawadari (XIII-XIV. asır), *Durar at-Ticân ve Gurar Tavarîh az-Zamân*²¹ adlı

²¹ Th. Houtsma, "Die Ghuzzenstämme", *WZKM*, II (1888), s. 219-236 adlı makalesinde bunu konu etti. Bu konuda, H.N. Orkun tarafından yapılan ve daha önce zikrettiğim eserlerde de bilgi bulunmaktadır. *Ülkü* dergisinde V (1935), s. 104 biraz değişik yaklaşı ve Yıldız'dan gelen kişiler arasında Kırık yerine Çarukluk'u koydu. 22 Oğuz boyunun bir listesi, kısmen yukarıdakine uyan ve kısmen de değişik bir şekli ile Mahmud Kaşgârî'nin *Divân-ı Lügat it-Türk* adlı eserinde, c. 1, s. 56-57'de bulunur.

²² Th. Houtsma tarafından neşredilen: *Recueil des textes relatifs à l'histoire des Seldjucides* adlı eserin, c. III, s. 204-205. İbn-i Bibi'nin esas Farsça olan metninde bu detaylar yoktur. İbn-i Bibi için, A.S. Erzi'nin *İslam Ansiklopedisi*'ndeki araştırmasına bakınız.

²³ V. Radlov, *Proben*, V, s. 1. Fuad Köprülü, "Oğuz Etnolojisine Dâir Tarihi Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, I (1925), s. 185-211, adlı makalesinin 196. sayfasında, X. asırda Türkmenlerin Salur boyunun *Taşki Salur* ve *İçki Salur* diye ayrıldığını kaydeder. L. Cahun'a göre (*Introduction à l'histoire de l'Asie*, s. 105) yabancılara 'dış' ve esas etnik unsurları 'iç' diye adlandırmak bir Çin etkisidir.

²¹ Neşredilmemiştir, bkz. Brockelmann, *GAL*, Supp. II, s. 44. Yukarıda belirtilen not, F. Köprülü tarafından, İstanbul'daki Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi, n. 193'den alınmıştır. Bu bilgiyi *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde tahlil etti, s. 280.

eserinde, Türklerin efsanevi hikâyelerini anlatan bir Oğuznâme okuduğunu söylemektedir. Bunlar arasında Tepegöz'ü öldüren kahraman Basat'ın hikâyesini anlatanı, Dede Korkut kitabının az çok VIII. hikâyesine benzemektedir.

Zamanından çok uzakta olduğundan, güvenilmesi çok şüpheli bir haber bizi uzağa götürebilir. *Durar at-Ticân*'da zikredilen yazma ile bağdaşmayan bir haber, Mısırlı bilgin Ahmed Zeki Paşa tarafından M. Cevdet'e bildirilmiş, o da, Çanakkale fevkalâde nüshası olarak yayınlanan *Yeni Mecmua*'nın bir sayısında yayınlamıştı (1337/1918 İstanbul). Dawadari 709/1309-1310'da elinin altında Arapça, tanınmış bir müstensihin örnek olarak yazdığı ve altın bir mahfaza içinde bulunan bir Oğuznâme olduğunu yazar. Aslında Türkçe yazılan bu kitap, önce Farsçaya çevrilmiş, ve 211/826-827 yılında, Abbasiler devrinde Bağdat'ta doktor olan, Cebrail b. Bahtyişu tarafından Arapçaya tercüme edilmişti.

Yazıcızâde Ali'nin Topkapı sarayındaki nüshasının 65 satırlık bir bölümünde²⁵, Kitab-ı Dede Korkut'takini çok az bir değişiklikle yansıtmaktadır.

Yazıcızade Selçuknamesinde (Houtsma yayını, *Recueil*, III, s. 10) beylerin Selçuk sultanına, Oğuz adetine göre üç kez diz çökerek yemin ettiklerini okuyoruz. Selçuklu Sultanı Keykubad kendi ordusundan başka (çeri), 24 Oğuz boyunun 24 han ve melik tarafından kumanda edilen 24 tümen (bir tûmende 10.000 kişi vardı, s. 210). Timar sahibinin ölümünden sonra oğlunun yerine geçebilmesi için, *meydanda at segirtmesi*, süne, çomak ve kılıç kullanması gerekirdi (s. 211). Bahadır ve alpler, atlarının boyunlarına altın rozet (kotas)²⁶ takarlardı. Sultan Alaüddin Keykuâd (1219-1236) Oğuz soyundan bir Türk olmasına rağmen o sırada henüz Türk şiiri oluşmadığından, Farsça şiir yazıyordu ve Oğuznâme ile Oğuzların türesini (yasa, düzen) biliyordu. Ordu, yasak ve Selçuk hanedanı merasimlerini alâkadar eden sorunlarda, Oğuz *türeleri* uygulanırdı (s. 157, 204, 217). Ziyafetlerde (*şilen*, s. 215, bkz. sondaki lûgatçede *şölen*) kımız içilirdi (s. 167).

²⁵ İlk önce Rıdvan Nafiz Edgür tarafından *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, II (1934), s. 243-249'da kısmen neşredildi. O.Ş. Gökyay eserinin ek kısmında tekrar neşretti, s. 121-124.

²⁶ Dede Korkut kitabında geçer. Sondaki lûgatçeye bkz.

Yazıcızade Ali'nin *Selçuknâme* adlı eserinin özeti, *İcmâl-i ahvâl-i âl-i Selçuk ber mucceb-i nakl-i Oğuznâme*²⁷dir. Seyyid Lokman b. Hüseyin al- Asûrî'nin 1008-9/1599-1600 yılında yazdığı bu eser *Oğuznâme* adı ile tanınmıştır.

Tebrizli, Bayatı Mahmud oğlu Hasan'ın 886/1481'de, Fatih Mehmed'in oğlu Sultan Cem için yazdığı *Câm-ı Cem-âyîn* adlı eser de *Oğuznâme* üslubundadır. Ademden başlar Nuh ve Yafes'de (Türklerin atası) devam edip, Oğuz beylerine kadar gelir ve Osmanlıların soyunu da içine alır.²⁸

Fakat bütün *Oğuznâme* edebiyatında, Dede Korkut kitabı ile konusunda en önemli olanı, Ebulgazi Bahadır'ın *Şecere-i Terakime* adlı eseridir. Harizm'deki Özbek sultanlarından olan bu zat [1603-1663], Hazar ve Horasan Türkmenleri arasında uzun yıllar maceralı bir hayat yaşadı. 1659 yılında tamamlanan kitabı *Câmi'ü't-Tevârih*'de zikredilen ananeler ve doğrudan doğruya Türkmenler arasında toplanan destanî haberlerden dolayı önemlidir. Dede Korkut ve Salur Kazan zikredilirler. Salur Kazan'ın maceraları manzum olarak anlatılmakta ve Dede Korkut kitabının aynı bölümlerinin mübalağalı olarak hatırlanmasını temin etmektedir ki bunun için bilhassa XI. hikâyeyi kaydedelim.²⁹

Demekki *oğuznâme* şu anlamlara gelmiştir:

1 - Oğuzların etnik ve mitolojik destanları.

2 - Selçuklular devrindeki Batu Türklerinin (Oğuz menşeli), Türkmen soylarının ve ilk Osmanlı sultanlarının Orta Çağ sonlarında meydana gelen hikâye ve efsanevi tarzdaki kronikleri.

3 - Oğuz ve onun muhitinin, Arapça *hikâyat*, Farsça *dastân* ve Türkçe *boy* (boy, hikâyât ve oğuzname³⁰) burada incelemekte olduğumuz Dede Kor-

²⁷ P. Wittek, *Der Islam*, XX (1932), s. 203. Babinger, *COW*, s. 164. Tek nüshası Viyana'dadır (Flügel kataloğu II, s. 225). Kusmen Latinceye tercüme edildi: Jac.Joh.Wilh. Lagus, *Seid Lomani ex libro tuicico qui Oghusname inscriptur excerpta*, Helsinki 1854.

²⁸ Ali Emiri tarafından, Arap harfleri ile 1331/1913 yılında bastırılan eser, Latin harfleri ile de neşredildi: *Osmanlı Tarihleri 5 Kitap Birarada*, İstanbul 1949, s. 371-403.

²⁹ *Seçere-i Terâkime* adlı eser A. Tumanskij tarafından Rusçaya çevrildi ve 1892 yılında Aşkabad'da neşredildi. Çağatayca nüshanın fotokopsi, 1937 yılında, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlandı.

Masalıcı tarih serisinden olan eserler arasında, İmamî adlı birisi tarafından, XVII. asırda Buharalı bir Özbek sultanı namına kaleme alınan *Hân-nâme*'yi görüyoruz. Kozmolojik efsaneler, Âdem'den Cengiz Han'a kadar Hristiyan ve Müslüman hikâyeleri ile doludur. *Şadırvan* dergisi, 8 (20 Mayıs 1949) İstanbul, içindeki bir haber.

³⁰ *Oğuznâme*, hikâyenin sonundaki duayı da gösterebilir.

kut hikâyelerinin Dresden ve Vatikan nüshalarında aynı anlama gelmektedir) diye isimlendirilen epik-destanî hikâyesidir.

4 - Bazan Oğuz bilgeliğini gösteren Türk atasözlerinin derlendiği bir eserdir. Oğuzların hikmetini en iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Kaldığı Berlin şehrinde bulunan bir yazmada (Pertsch kataloğu no 34 *hâdihi ar-risâla min kalimât-ı Oguznâme al-maşhûr bi Atalar Sözü*³¹ başlığı vardır. Giriş kısmında Dede Korkut'tan da bahsedilmekte ve Kitab-ı Dede Korkut girişindekilerle aynı olan bazı atasözleri bulunmaktadır. Dede Korkut atasözlerinin birisinde "gri gözü devlerin kızından"³² doğmuş olmakla öğünür." Veled İzbuduk'un yayınladığı oldukça eski 885/1480 tarihli Atalar Sözü'nde [İstanbul 1936], oğuznâme başlığı yoktur.

IV. DEDE KORKUT'UN EFSANEVİ KİŞİLİĞİ

Dede Korkut (hem Dedem Korkut hem de Korkut Ata da denmekte), Kitab-ı Dede Korkut'ta giriş kısmında olduğu gibi hikâyelerin herbirinde sık sık görünmektedir (bkz. metnin çevirisi ve sondaki isim dizini). Çok büyük bir öneme sahip olan bu şahıs, Oğuzlar tarafından bilge ve müşavir, şâir ve musikişinâs olarak büyük bir hürmetle takdir edilir. Bir Müslüman azizi hüviyetinde olmakla beraber, asında pagan (lâdini) bir büyücüdür. Kitaba göre Oğuzların Bayat boyundandır ve Hz. Muhammed devrine yakın bir zamanda yaşamıştı. Oğuz hâkimiyetinin Kayı boyuna ve oradan da Osmanlılara geçeceğini ewelce söylemişti.³³

Giriş kısmında okuduğumuza göre, Dede Korkut kendisine her konuda baş vuran Oğuzların dertlerine çare bulmakta: büyük bir şiir kudreti olan tavsiyelerinde kahramanların kudret ve cesaretini, şef ve kudretlilerin çömerliğini, misafirperverliği, samimiyeti ve doğruluğu övmekte, dinî görevleri yerine getirmeyi, mülâyimlik ve itidali övmekte, kadınların fazilet ve kusurlarını hicviyeli tarzda sıralamakta idi.

Dede Korkut hikâyelerinde boğa ile mücadelesinde galip gelen Bahadır Buğaç Han (I. hikâye) ve Gürcü çapulculara karşı muzaffer olan Bamsı Bey-

³¹ Metnin bir kısmı H.F. Diez tarafından *Denkwürdigkeiten von Asien*. I, s. 137-205, II, s. 331-338'de yayınlanmıştır. Giriş kısmı ise O.Ş. Gökyay tarafından çeviriyazısı ile neşredildi, *Dede Korkut*, İstanbul 1938, s. XXX-XXXIII.

³² H.F. Diez, *Denkwürdigkeiten* 'in II. cildinde I. cildde verilen çeviriye göre (Atasözü 74), aynı şekilde tercüme etmiştir.

³³ Bu kehânetlerle ilgili kısmı ileride ele alacağım.

rek'e (III. hikâye) isim vermeğe çağırılır.³⁴ Bunun için de Banu Çiçek'in elini istemeğe deli kardeşi Karçar'a gider ve güçlkle bu teşebbüsünden o da ilâhî bir hikmede, kurtulabilir, ayrıca çılgın deliye bir de oyun oynar (III. hikâye).

Başka bir zamanda da, Dede Korkut, dişi bir arslan tarafından yetiştirilip, hayvansal tavırları görülen genç Oğuz Basat'ı terbiye etmek için davet edilir. Korkut da ona isim vererek insan olduğunu telkin eder (VIII. hikâye) Tepegöz adlı canavara, inleyen Oğuzlarla bir anlaşma yapması için gönderilir: kuzu ve insan kurbanları sözleşmesi ile anlaşır (VIII. hikâye). Oğuzların en büyük beyi, Gürcistan'dan vergi karşılığı olarak yollanan silahları kime teslim edeceği bakımından tereddüde düştüğü zaman, Dede Korkut Begil'e verilmesini tavsiye eder ve sonra bizzat silahları giyerek bir şövalye (alp) kıyafetine bürünür (IX. hikâye).

Bütün bunlardan başka, Dede Korkut oniki hikâyenin de sonunda ortaya çıkar, bir *oğuznâme* yazar, bayram (şadılık) yazar, kopuz çalar,³⁵ dinleyiciler ve daha doğrusu toplantıda bulunan han için dualar edip başarı dileyen sözler söyledikten sonra, Allah'ın inayetini niyaz ve torunları için Cennet duası yapar, ayrıca insan hayatının zaafı ve hepsini bekleyen ölüm için tavsiyelerde bulunur.

Bütün bunlar Dede Korkut'un vasıflarıdır: büyücü (baksı), bilge, filozof ve musikişinâs³⁶ kabiliyeti olan ve bir İslâm azizi derecesinde tazim edilen biri, Segrek hikayesinde (X) bir Oğuz alpi, uyumakta olan diğer bir alpi elinde kopuz tuttuğu için korur. Sebep olarak da "Dede Korkut'un kopuzuna hürmeten" der.

Şimdi Kitab-ı Dede Korkut dışında, Dede Korkut'tan nasıl bahis edildiğini görelim³⁷ (mümkünse onun edindiği esinti dışında).

Yukarda sözü edilen Oğuz destanlarından bahsetmek için, Reşidüddin *Târih-i Oğuz u Turkân va Hikâyat-ı Cihângiri ü*³⁸ adlı eserinde, Oğuzların

³⁴ *Ad verme* bugün de Anadolu'da bilhassa Türkmen oymakları arasında ve ayrıca köylüler ve dağlı çobanlar arasında çok revaçta olan bir merasimdir. Davetler yapılır, kuzular kesilir. Hoca yeni doğan çocuğun kulağına ezan okuduktan sonra isim koyar.

³⁵ *Kopuz* (Kırgızlarda ve sair Türk topluluklarında kullanılan musiki âleti) için bkz. F. Köprülü, *Millî Tetebbular Mecmuası*, c. 7 (1915), s. 57-63 (Radlov'un kayıtlarına göre).

³⁶ Mahmut R. Kösemihal, Dede Korkut Hikâyelerinde Musiki İzleri", *Ülkü*, XII (1938-39), s. 394-397.

³⁷ Burada O.Ş. Gökyay'ın verdiği kayıtları izliyorum, s. XVIII vd.

³⁸ Yukarı bakınız.

İnal Sir Yavkuy adlı sultanları zamanında bir Dede Korkut yaşamıştı. Hazret-i Muhammed'e elçi olarak yollanmış ve Müslüman olmuştu. Bayat boyundandı ve mucizeler gösterip, isim koyardı.

Bayati Hasan b. Mahmut'un yukarda andığımız 886/1482 tarihli *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı kısa efsanevi kroniğinde, Dede Korkut, Karahan zamanında Hazret-i Muhammed'e elçi olarak yollanmıştı. Osmanlı ailesi Oğuzların bu efsanevi kralı Karahan'a bağlatılır.

Ebulgazi Bahadır'ın (1659) *Şecere-i Terâkime* adlı eserinde Korkut Ata'nın beş Türkmen veya Oğuz sultanı devrinde 290 sene yaşadığını yazar. Mısralarla övüp yükselttiği Salur Kazan ile çağdaş idi (Dede Korkut kitabındaki XI. hikâyede Kazan'ın öğünme ve medihlerine az çok benzeyen Çağatay Türkçesindeki yedi dörtlülere benzer). Son dörtlükte Dede Korkut kendisine *seyyâh* (gezgin, hacı) unvanını verir.

Nesâim ul-mahabbe min şemâ'im ul-futuve başlıklı Mir Ali Şîr Nevâî'nin *Nefahât ul-Uns* adlı eserinin Türkçe çevirilerinden bir yazmada, Korkut Ata ile ilgili bir bahis vardır ki "Korkut Ata (Allah onu affetsin)"nın Türkler arasındaki şöhreti o kadar yaygındır ki, aydınlatmak yararlıdır. O kendinden çok sene evvel olanları ve olacakları biliyordu. Öğretici ve eğitici birçok kararları vardır.³⁹

Târih-i Dost Sultan adlı yayınlanmamış bir eserde, Korkut, Özbek Hanın yanındadır ve Türkler İslâmiyeti kabul ettikleri sırada "Macusi" rahiplerle münakaşa etmişti.

Oğuznâme veya *Atalar Sözü*⁴⁰ denilen derlemede, Dede Korkut veya Korkut Ata'ya izâfe edilen atasözü ve vecizeler vardır ki, ilerde çevrildiği gibi, Kitâb-ı Dede Korkut'un giriş kısmındakileri hatırlatır.

Bayburtlu Osman'ın çok yeni bir tarihi taşıyan, basılmamış Türkçe *Tevârih-i Cedid-i Mirât-ı Cihan* başlıklı eserinde, Oğuzların reisi Horasan'dan Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethetmek için gelen Bayındır Hanın şeceresi hakkında bir bölüm vardır. Ayrıca, gene veziri Kazan Han, Kitab-ı Dede Korkut'ta isimleri geçen Oğuz beylerinin çoğundan ve Oğuzları İslâmiyete davet etmek için Hz. Muhammed tarafından gönderilen Selmân-ı Fârisî'den sonra Oğuz şeyhi olan Dede Korkut'tan bahseder. Burada Kitab-ı Dede Kor-

³⁹ V. Barthold, "Sultan Sindzar i Guzy", *ZVO, ZX, 1* (1911), s. 46-49.

⁴⁰ Yukarı bkz.

kut ki motiflerle kaynaşması gayet açıktır. Bundan başka, Bayındır Hanın Mekke'ye gitmeğe görevlendirdiği ilk şahıs Emen Beg idi. 2. hikâyenin sonunda (Kazan'ın evinin yağmalanması) "Peygamberin yüzünü gören Emen" ibaresi görülüyor.

Dede Korkut, Anadolu ve Orta Asya Türklerinin sözlü ananelerinde de yaşamaktadır. Türkmen ve Kazak-Kırgızlarda "Korkutun kabrini kazma" atasözü yaygındır, ve Dede Korkut efsanesi hakkındaki nisbetle çeşitli tarzda izah edilir: hayat uzunluğu, ölümden kaçabilme veya vücudunun iriliği ile izah edilmektedir.⁴¹

Kazak-Kırgız büyücüleri veya baksıları, geçen asırda, dualarında ve üfürüklerinde, Dede Korkut'u çağırma alışkanlıkları vardı. Ananeye göre, Dede Korkut'un mezarı veya çeşitli mezarları vardı. Yukarda da gördüğümüz üzere A. Divaev, Korkut Ata mezarı denilen bir kayanın resmini çekmişti. Bu kaya Aral nehri gölüne akan Sirderya boyunda idi. Alman seyyah Olearius 1638 senesinde Derbent'i (Azerbaycan) ziyaret ettiği zaman, raporunda kayıt ettiğine göre,⁴² Kerchler-Kırklar diye adlandırılan birçok mezarlarla karşılaşmıştı. Gene aynı yerde Kassan (Kazan) adlı bir Oğuz kralının, Dağıstanlı Lezgilere karşı savaşa tutuşmuştu. Burayı ziyaret eden hacılar dualar okuyorlar ve ayrıca adaklar getiriyorlardı. Kral "Kassan" Tebriz civarında gömülü idi. Karısı, kraliçe "Burloe", Urumi'de 40 ayak uzunluğunda bir mezarda gömülü idi.⁴³ Derbend'de Kırklar mezarlarından biraz ilerde iki tane Müslüman anıtkabiri vardı. Bir tanesinde İmam Kurchud yani Korkut gömülü idi. Hz. Muhammed ve sonra Kazan'ın yanında yaşayan bu adam, Lezgilere karşı çarpışmak için mısraları ile teşvik etti ve onlar tarafından öldürüldü. Mezarı bir dağın üstündeki mağarada bulunuyor ve ziyaret edilerek itibar görüyordu.

Alman seyyahın veridiği bu haberlere benzer olanını, Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin de eserinde verdiğini görüyoruz. *Seyahatnâme*'sinin II. cildinin 312. sayfasında, Derbend'de Kırkların mabedinden: 40 büyük mezar, ziyaret yeri ve büyük sultan, Şirvanlılar tarafından hürmet edilen Dede Korkut'un mabedinden bahseder. Evliya Çelebi Derbend'i 1056/1646 da ziyaret etti.⁴⁴

⁴¹ Burada ve ilerde O.Ş. Gökyay tarafından toplanmış önemli haberleri özetliyorum (s. XXXV vd).

⁴² *Adam Oleariausführliche Beschreibung der kundbaren Reisen nach Moscow und Persien*. Schleswig 1671, s. 721-723.

⁴³ Dede Korkut kitabının 2, 3, 4. hikâyelerinde "boyu uzun Borlu Hatun" dan bahsedilir.

⁴⁴ *Seyahatnamesinin bir başka cildinde* (IV. s. 140), Evliya Çelebi Ahlat'da gömülü Korkud Han'dan bahseder.

E.I. Kozubskij'in Derbend tarihi vesile ile bu kayıtlara dikkat eden V. Barthold, 1908 tarihinde Derbend'i ziyaret etti ve varlıklarını öğrenmek istedi. Fakat XVII. asırda seyyahların haber verdiği bu hususların kaybolduğunu gördü. Korkut ismini bile haurlamıyorlardı.⁴⁵

O halde, Dede Korkut'un şahsiyeti, tarihin gerçek sınırları içine alınmaz. Kitabı Dede Korkut'taki ve yukardakilerle, onun bir hikâye adamı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁶

Fakat Dede Korkut veya Korkut Ata adlı bir büyücü ve bilgenin eskiden yaşadığını ve efsanenin onu yaşamış Müslüman bir bilge, büyücü, kâhin, musikişinas ve aziz haline getirdiğini de görüyoruz. Bu Zeki Velidi'nin görüşüdür.⁴⁷ Halbuki Abdülkadir İnan'a göre Dede Korkut, Kitabı Dede Korkut'taki diğer bütün şahsiyetler gibi efsanevi bir kişidir.⁴⁸ Barthold'a göre (*12 Vorlesungen*, s. 107) Oğuzlar Sirderya kıylarından batuya giderlerken, beraberlerinde, halk bilgisinin derleyicisi, dinî reis ve musikişinas Korkut'un efsanesini de götürdüler.

Ananenin yansıtuğu küçük bir kısma göre, Dede Korkut'un bilgeliği ve atasözleri, Türkler arasında, Müslüman Araplardan Lokman'ın efsanevi şahsiyetini temsil etmektedir.⁴⁹

V. TÜRK OZANLARI

Her ne kadar Dede Korkut'un tarihi hüviyetini saptamak mümkün değilse de, onun Kitabı Dede Korkut diye bilinen hikâyelerin yazarı addemeyiz. O yalnız hikâyelerin kahramanlarından birisi olup, Oğuz epopesinin Turroldo'sundan ziyade Turpino'sudur.⁵⁰

⁴⁵ V. Barthold, "Esci izviestia o Korkudie", *ZVO*, XIX (1909), s. 73-77.

⁴⁶ Dede Korkut'a tarihi bir şahsiyet verme teşebbüsünde bulunan K. Inostrantsev başarılı olamamıştır: "Korkud u istorij i legendie", *ZVO*, XX (1911), s. 40-46. İbn ül-Esir'in *Tarih*'inden yararlanarak (c. XI, s. 54), ki burada Guz'ların yaptıkları büyük bir isyan sonucu, 548/1153 senesinde Horasan'da Selçuklu Sultanı Sencer'i tutsak ettikleri kayıttır, Cuzların Buzuk hizbinde "Korkut" ibn Abd ül-Hamid adlı bir emir bulunduğunu ileri sürer. Inostrantsev'in iddiasına göre: "Tarihteki Korkud, tarihi hayatlarında en önemli rolü oynadıkları bir anda, kudretli Selçuklu sultanına karşı muzaffer oldukları bir sırada, efsanevi Korkut olarak aks etmiştir".

⁴⁷ O.Ş. Gökyay'ın kayıtları, a.g.e., s. XXVIII-XXXIX.

⁴⁸ *Ülkü*, X (1937), s. 79

⁴⁹ *Enc. of Islam*.

⁵⁰ Dikkatsizlikten olacak, W. Ruben " *Ozean der Marchenströme. Teil I: Die 25 Erzählungen des Dede Korkut* Helsinki 1944, s. 193), "cinziger Dichter, Dede Korkut'tan söz eder ki, mecmuanın müellifidir.

Dede Korkut oniki hikâyenin hepsinin bitiminde ortaya çıkar, hikâye, konu ve olayı birleştirerek bir araya getirir (XI. hikâyenin sonunda "koşmak" kelimesinin karşılığı olan bu anlam, sonradan *koşma* kelimesi olmuştur.⁵¹ Çünkü o Oğuz meclisinin ozanı olup, bir *ozan*, hattâ oğuznâmelerin epik edebiyatı ile Kitab-ı Dede Korkut'un bağlı bulunduğu ozan, hikâyeci, musikişinas ve şairlerin ilkidir.

Kitapta, Oğuzların bunlara ozan unvanını verdiklerini görüyoruz (bkz. sondaki lügat). Ozan kopuz taşıyarak ilden ile gider, iyi insanı kötüsünden ayırır. Ozan sazını çalar ve topluluklardaki hanın önünde şiir söyler: Dede Korkut'un ağzından konuşur (bkz. giriş, metin 59b ve çevirisi). Yigenek hikâyesinin sonunda (VII) Dede Korkut geldi ve ayıttı. Bakalım ne dedi: Hanum, bu *oğuzname* Yigenek'in olsun. Alp ozanlar benden sonra söylesinler.

Orta Çağdaki Türk hükümdarlarının maiyetinde ve etrafında ozanların bulunduğu dair pek çok belgeye sahibiz.⁵² Yazıcızade'nin Türkçe yazdığı *Selçukname* adlı eserinde⁵³ anıldığına göre, Soğdak'a yapılan ve pek çok kan dökülmesine sebep olan bir çarpışmadan sonraki dinlenme anında "ozanlar ve kopuz çalanlar, askerlerin yiğitlik ve kahramanlıklarını anlatmışlardı." Ozanlar aynı zamanda Mısır'daki Memlûk sultanlarının⁵⁴ maiyetinde ve belki de XV. asırda Osmanlı sultanının nezdinde bulunuyorlardı. Sonraları batı taraflarında ozan kelimesi kullanılmayarak, yerini *saz şâiri* ve *âşık'a* terk etti.⁵⁵ Bugünkü Anadolu lehçelerinde ozan "şarlatan, sahte şair, mas-kara" anlamında kullanılmaktadır. Halbuki Orta Çağ boyunca Anadolu'da bilhassa doğu bölgesinde ve Türkmenler arasında ozan, alplerin, ahilerin ve gazilerin mücadele ruhunu ve cesaretini anlatıp methedilen anlamındadır.⁵⁶

⁵¹ *Enc. of Islam*, madde *koshma* ile tercüme ve lügatçedeki notlar.

⁵² F. Köprülü'nün araştırmaları: *XVI. asır Kadar Türk Şazşairleri*, İstanbul 1930, s. 9-10 ve "Ozan" *Azerbaycan Yurt Bilgisi* III (1932), s.133-140. Bu araştırmalar bazı eklerle, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 273-292'de tekrar yayınlanmıştır.

⁵³ Houtsma neşri, III, s. 348.

⁵⁴ Quatremère, *Histoire des sultan mamlouks de l'Egypte*, c. 1, s. 136 (F. Köprülü'nün mülahazaları için aynı yer).

⁵⁵ Clavijo Doğu Anadolu'daki Delilerkent'de halkın hürmet ettiği bir *aşık'dan* bahseder.

⁵⁶ Ferheng-i Şu'uri'de ozan için "lirik şarkı ve *oğuzname*'ye eşlik eden âlet" diye kayıt vardır (Barthold, *ZVO*, VIII, s. 205). Süleyman Efendi'nin Çağatayca lügatünde ozan, mani cinsinden ahenksiz şarkı, Kara Han Oğuz Han hikâyelerinde kullanılır. Ozancı, davul ve def eşliğinde ozan söyleyendir. Pavet de Courtille, *Die. Turc-Oriental* adlı sözlüğünde aynı anlamı sıralamıştır, s. 64.

Oğuz ozanları sıkı sıkıya pagan (putperest) veya kısmen İslâmlaşmış olan Türklerin sihirbazları olan *baksı* veya *bakşı*⁵⁷ ile kamlara bağlıdılar. Bugün bile M.I. Rubin'e göre (Voprosy ozdorovlenija Turkmenistana, Aşka-bad, 1929, s. 80), Türkmenistan'da Atrek bölgesinde her "aul"de *bakşı* vardır. Geçen asırda Kırgızlar arasında baksı, "kobus" denen bir cins keman çalarak dolaşmakta idi.⁵⁸

Bütün bunlar bizi, hikâyeleri bir araya toplayan ayrı bir sanatkâr meziyetine sahip, müşterek bir ozanın varlığına inandırıyor. Onun hikâyeleri başlayıp bitirmede, ilâvelerde, lisanda açıkça görülen, birleştirici bir kabiliyeti vardır. Bu da kısmen toplayıcının meziyetine mal edilebilirse de, daha çok, zamanla gelişen bir ananın neticesi olarak da alınabilir. Her hikâyenin sonunda, yukarda söylediğimiz üzere Dede Korkut tarafından 'yazıldığı' söylenir. Dede Korkut da hikâyelerde tasviri yapılan Oğuz dünyasının epik-alplik alanının bir kahramanıdır. O, Oğuz bey ve prenslerinin maiyetinde Türkmen ozanlarının efsanevi şahsiyetidir. Örnek olarak da girişteki "Ozan Dede Korkut ağzından söyler"i alabiliriz.

Dede Korkut kitabındaki oğuznâmelerin epik devrinin ne zaman geliştiğini saptamak çok güçtür. Bu konu üzerinde ilerki sayfalarda hikâyelerin muhiti araştırılacak, yaklaşık olarak gelişip ve toplandığı alanın tarih ve coğrafyasının tespitine çalışılırken, bazı sonuçlar ortaya çıkabilecektir.

VI. DEDE KORKUT HİKÂyelerİNİN YAZILDIĞI TAHMİNİ DEVİR

Türk edebiyatında destanî olmasa bile, şövalye ruhuna uygun tarzda yazılmış popüler tarzda, Anadolu ve Rumeli'deki harp ve fetih mücadelelerini öven bazı hikâyeler vardır. Bilhassa Seyyid Battal Gazi'nin Anadolu'da, Bizanslılara karşı olan mücadelesini tasvir eden epik-hikaye *Battalnâme*, Arapça esastan gelmekte ve Bizans devrinin Digenis Akritas'ı⁵⁹ ile müşterek

⁵⁷ Quatremère, *Histoire des Mongols de la Perse*, Paris 1836, s. 184 not 51 (Çincedeki ho-chang veya ho-chang bahşı anlamındadır). Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1920 s. 78 vd. Pelliot, "Les mots a h initial", *JAS*, 1925, I, s. 254 (Türkçedeki bakşı, Çindeki po-che (cpak-dz'i)dan gelmektedir. Samo jlovic, *Turkmenija* 1 (1929), s. 145. M. Monneret de Villard, *Il libro della peregrinazione nell'pari d'Oriente di Frate Rinaldo de Montecroce*, Roma 1948, s. 47-50. Fuad Köprülü, "Bahşı" *İslâm Ans.*

⁵⁸ V. Radlov, *Proben der Volkslitt. der Türk. Stamme*, III, 260.

⁵⁹ Bu konuya dair elimizde bulunan zengin bibliyografya arasında H. Grégoire ve M. Ca-nard'ın çalışmaları mühim bir yer tutar. P.N. Boratav, "Battal" *İsl. Ans.* Battalnâme H. Ethé tarafından Almancaya tercüme edildi (Leipzig 1871). İtalya'da Bizans poemi şu kitapta işlenmiştir, S. Impellezieri, *Il Digenis Akritas. L'epopea di Bisanzio*, Firenze 1940.

vasıfları bulunmaktadır. XV. asrın ilk yarısında kaleme alınan *Danişmend-nâme* adlı eser, *Battalnâme*'nin devamı sayılabilir. Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus II devrinde kaleme alınmış olan ilk şekli, XV. asırda Tokat kalesi dizdarı Arif Ali tarafından geliştirilmiştir. Bu eserde Danişmend Ahmed Gazi'nin XI-XII. asırlarda Anadolu'ya ilk Türk akınlarnının yapıldığı devirlerdeki kahramanlıklarını övmektedir.⁶⁰

Fakat Dede Korkut oğuznâmelerinin malzemesi bizi daha şarka, doğu Anadolu'yu, Kafkasya'ya-, Azerbaycan'a yani Fırat nehrinin üst tarafından, Hazar denizinin batı sahillerine kadar götürmektedir. Bu hikâyelerin alanı olduğuna dair araştırmalar ilerki bölümde olacak ve burada coğrafi ile topoğrafik bahisler incelenecektir. Böylece hikâyelerin esası, etnik unsurlar, âdetler ve ananeler, Türklerin evvelce oturup, XI. asırdan sonra fethettikleri Asya topraklarının daha doğusu olduğu görülecektir.

Şimdi elimizde bulunan kitaptaki hikâyelerin yazılma tarihi (meydana getiren olayların çıkışı değil) olarak XIV. asrın sonu ile XV. asır başlarını kabul edebiliriz.⁶¹ Bazı noktalar daha eskiye gidemeyeceğimizi gösteriyor. Lisan, gerek konuşmada ve gerek lügatta XIV-XV. asır Azeri ve doğu Anadolu Türkmen vasıflarına sahiptir. *Paşa* gibi kelimeler daha eski metinlerde bulunmadığı gibi, *nöker* ve *koşun* gibi XIII. asırdaki Moğol istilasından sonra Türkler arasında yayılmış olanları da vardır.

Hikâyeler doğu Anadolu'nun XIV. asrını yansıtmaktadır. Göreceğimiz üzere Kan Turalı, 1348 senesinde, Türkmenlerle Trabzon Rumları arasındaki mücadelerde adı geçen kahramanın benzeridir. Aynı konular kitabın daha yakın bir zamana konamıyacağını gösteriyor. Muhakkak kitaptaki destanı ve şövalye ruhu taşıyan temler, doğu Anadolu, Kafkas ve Azerbaycan Türkmenleri arasında daha çok evelden gelişmeğe başlamıştı. Tepegöz, XIII. asırda biliniyordu⁶² ve Deli Dumrul gibi motifler daha eski bir hüviyete sahiptir.

Yazmaların azlığına rağmen, hikâyelerin yazıldığı devri araştırmak bizi çok fazla meşgul etmiyor. Her iki nüsha gördüğümüz üzere XVI. asrın ortasında yazılmışlardı.⁶³

⁶⁰ Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII (1943), s. 425. M.Ş. Akkaya, *DTCF Dergisi*, VIII (1951).

⁶¹ Barthold ve Fuad Köprülü'nün söylediklerine eklenen konular hakkında bkz. O.Ş. Gökay, *a.g.e.*, s. XL-LI.

⁶² Yukarı bkz.

⁶³ Yukardaki sayfalara bakın.

Kitab-ı Dede Korkut'un giriş kısmındaki Osmanlı hanedanı ile ilgili kayıt incelenmeğe değer. Burada Dede Korkut, bir zaman sonra hanlığın yeniden Kayılara geçeceğini ve daima ellerinde bulunacağına dair önceden haber verir. Kehanet, Osmanlı soyunun sürüp gideceğini söyler.

Kayılar Oğuzların bir boyu idi. Evvelce de gördüğümüz üzere Oğuzların efsanevi ananelerine göre de ilk evladı idi. Yazılı bir metinde övülmesi ve Osmanlı sülalesinin ona sağlanması Osmanlıların müsait muhitinde mümkün olmuştu. 1300 senesine doğru Bitinya'da (Bursa ve civarı) sağlam bir temel üzerine kurulan Osmanlı hanedanı, XIV. yüzyıl boyunca devamlı olarak genişlemiş, Yıldırım Bayezid (1389-1402) devrinde Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim oldukları esnada, on yıl kadar Tümir istilâsı sebebi ile bu başarıları gölgelenmiş, sonradan Murad II (1421-1451) devrinde tekrar eski kudretini kazanmıştı. Murad II. bu saltanatı sırasında Osmanlılar fetihlere devam etmekle beraber, Arapça ve Farsçadan yapılan tercümelemler sayesinde kültürün gelişmesini sağladılar ve Osman'ı Oğuz'un nesline bağlayan resmî bir şecere meydana getirdiler. Murad II devrinde kaleme alınan Yazıcızade Ali'nin *Selçukname* adlı eserde, Dede Korkut kitabının girişinde söylenen sözlerle sıkı sıkıya bağlı bir bölüm vardır. V. Barthold'un⁶¹ Asya Müzesindeki nüshadan çıkarttığı kayıt şöyledir:

رسول عليه السلام زمانه یقین زمانده بیات بویندن فورقود اتاقویدی
 کندو قومنک بلکه سیدی نه درسه اولوردی غاییدن خیرلر سویلردی حق تعالی
 انوک کولکنه الهام ایدردی ایتدی اخر زمانده کرو خانلق قاییه ویرلوب کسه
 اللرندن المیه ددی دیدوکی عثمان رحمه الله نسلی در

Her iki metnin benzerliği şüphe götürmez. Ne gibi bir netice çıkarabiliriz? Şurası muhakkaktır ki, Kayılar ve Osmanlı sülalesi için yapılan bu kehanet Osmanlı hanedanının hoş tutulması için her iki kitaba da dâhil edilmiş bulunuyor. Bu da Yazıcızade Ali'nin XV. asrın ilk yarısında, Murad II zamanında yazdığı *Selçuknâme* vesilesiyle oldu. Bu kısmın Kitâb-ı Dede Korkut'a (yani bugün elimizde bulunan yazmalara) girişini, muhitin müsait etkisi ile olabildiği. Barthold (*ZVO*, VII.1894, s. 205) kitabın toplanmasının Sultan

⁶¹ *ZVO*, XIX (1909), s. 077.

Bayezid I (1389-1402) devrinde yapıldığını ileri sürmektedir. XIV. asrın sonu ile XV. asrın başlarına izâfe edersek, doğrudan uzaklaşmayız.⁶⁵

VII. DEDE KORKUT HİKÂYELERİNİN TARİHİ MUHİTİ

W. Ruben'e göre,⁶⁶ Dede Korkut hikâyeleri anlatanın bile inanmadığı meraklı maceraların masalları (Märchen) değildi. Tarihi olmamakla beraber kahramanlık hikâyeleridir (Geschichten von Kämpfen). Keza aynı müellif, P.N. Boratav'la beraber, Dede Korkut hikâyelerini klâsik Türk epopesinin sonraki şekilleri hususunda ve A. İnan'la da tarihî olaylar olmamasında hemfikirdir.⁶⁷ Halbuki benim zannıma göre, hiç değilse kısmen (Deli Dumrul'un mitolojik (V) ve Basat ile Tepegöz'ün anakronik (VIII) hikâyeleri hariç tutulursa) hikâyelerin tarihi esasları vardır. Hikâyelerin gelişip yeşerdikleri muhiti, metni daha iyi anlıyabilmek, tamamlayıcı unsurlarını saptayabilmek, kitabın gelişme ve yazılma tarihinin tahmininde, anlatılan olaylarla tarihi esas-

⁶⁵ Dede Korkut'un Kayılar hakkındaki kahaneti, eserini 917/1511 yılında tamamlayan Edirneli Ruhî'nun Tarihinde de bulunmakta ve daha sonraları Münecim Başî tarafından da tekrar edilmiştir (*Tarih*, c. 3, s. 267). Kaldı ki, Ruhî'den itibaren Neşri, Lutfi, İdrisî Bitlîsi'ye kadar bütün Osmanlı vekâyinüvisleri, Osmanlıların menşeiini Oğuzlara bağlamaktadır. Son yıllarda bu ananelerin tefsir ve tenkidi bazı neşriyate koan oldu. P. Wittek, "Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum". *Byzantion*, XI (1936) s. 303 adlı makalesinde, Osmanlı devletinin aşiretlere bağlı olmayan gazi karaktere sahip olduğunu ileri sürdü. *The Rise of Ottoman Empire*, London 1938, adlı eserinde açıkladığına göre, Osmanlıların Oğuz boyundan geldiklerine dair olan anane, sonraki resmî Osmanlı tarihçilerinin sunî bir fikir yaratmalarından başka bir şey değildir. Bu soya çekme hakkında haberler daha eski kroniklerde yoktur, ancak XV. asıra ait olanlarda biraz değişikliklerle görülür. Tarihçiler aleyhinde hikâye uydurmakta serbest oldukları bir gerçek olduğundan, sarîh bir kavmî anane mevcut değildi. Dede Korkut'un Kayı boyu hakkındaki kehâneti ve onun muakkıbları, Oğuz soyunun en ileri gelen boyu ile çatışmaya girişen Osmanlılara bir prestij sağlamak içindi.

Fuad Köprülü, *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935, adlı kitabında, Osmanlıların Kayı boyundan geldiklerine dair ananenin resmen II. Murad zamanında kabul edildiğini açıklamış, sonradan yazdığı makalesinde ("Osmanlıların Etnik Menşei", *Bellekten*, VII (1943), s. 212 vd.) Osmanlıların Oğuzlardan geldiğini reddetmeye bir sebep bulunmadığını tekrar müdafaa etmişti. Dede Korkut'a atfedilen kehanetin Osmanlı soyunun hoşuna gitmesi için kitabın telifi esnasında katılabileceğini kabul etmişti. Fuad Köprülü aynı makalesinde, Marquart nazariyesine karşı çıkarak, Kayıların XIII. asırda Anadolu'ya gelen Moğol Kayıgırlar ile aynı oldukları fikrini reddetmişti. Zeki Velidî Togan tarafından *ZDMG*, 95 (1941), s. 367-373, dergisinde işlenen Marquart nazariyesi, Moğol olmayan Türk Kayıların, Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya geldikleri ve orada Türkmenler ile karıştıkları ileri sürülüyordu. Bkz. Zeki Velidî Togan. *Unumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul 1946,- s. 313.

Fauk Sümer'in ilerde zikredilen makalesine de bakılabilir.

⁶⁶ Dede Korkut hikâyelerinin tahlili, *Ozean der Marchenströme*, Helsinki 1944, adlı eserin zeylindedir, s. 194, 269.

⁶⁷ *Ülkü*, X (1937-38). Salur Kazan, Kıyan, Kanlı Koca, Bükdüz bey adlarıdır der.

lara tam manasıyla bağlı olmamakla beraber, az veya çok yakın faraziyelerle zamanı saptamağa yarar.

Hikâyelerde tasvir edilen iç ve dış siyaset durumu bize şu tabloyu vermektedir:

1 - Oğuz boyları Bayındır Hana tâbidirler ve gerçekte de onun damadı Salur Kazan Bey tarafından yönetilmektedirler.

2 - Harp teşebbüsleri: Trabzon, Gürcistan ve Abhaz'daki kâfirlere karşıdır. Ermenistan zikredilmemektedir.

Bayındır Han ve Salur Kazan Beyin isminden bahsedilmesi, bize Oğuzların efsanevî şeceresini hatırlatıyor. Bayındır Han (evvelce gördüğümüz şecereye göre Oğuz Hanın torunlarından) Akkoyunlularda hükümdar olan ailenin ceddidi: Selâtinî Bayındırıyye, Akkoyunlu hükümdarlarının unvanlarından birisi idi (Ali Emirî, *Osmanlı Vilâyat-ı Şarkıyyesi*, İstanbul 1918). Tarihçi Aşıkpaşazade, XV. asırda, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın açıkça Bayındır Han neslinden olduğunu söyler (*Tarih*, İstanbul 1332, s. 82).

Kazan Hanın ismini izah etmek daha zordur. Acaba çağdaşlarının tahayyüllerine etki eden Moğol hükümdarı Gazan'ın anısı mıdır?

Böylece Kazan Beye ailesini ve kâfirler tarafından kaçırılan mallarının kurtarılmasına yardım eden Çoban, acaba Ebu Said tarafından 1327 tarihinde öldürülen değerli Moğol kumandanı Çoban'ın anısı mıdır?⁶⁸ Kazan'ın isminden önce hep gelen Salur (Salur Kazan) yukarıda bahsedilen 24 Oğuz torunundan birisidir.

Her ne ise, Bayındır ismi diğer ismi geçecek olan olaylarla beraber, bizi Dede Korkut hikâyelerinin gelişme ve yazılma muhitinin Akkoyunlu devri esnasında olduğuna dair bir kanaata sürüklemektedir. Bu muhit, hikâyelerdeki diğer tarihi olaylarla daha iyi saptanabilmektedir: Türkmen reisleri ile evlenen Trabzonlu prensesler, Rum kalelerine akınlar gibi.

⁶⁸ Bu çok cüretli hipotezler üzerinde fazla durmuyorum. Çoban ismi ile birlikte kullanılan Karacuk ve Karacık unvanı, kara kelimesinin küçültülmüşü olabilir (Vatikan nüshasında bir defa *karıcı*, Dresden nüshasında ise *karaca* şekli vardır). Diyarbakır, Erzurum, Pasin bölgelerinde göçebe yaşayan Türkmenler arasında *Çoban Begi hakkı* adlı bir vergi konulmuştu (Ö.L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai, Ekonomik, Hukuki ve Mali Esaslar I*, Kanunlar, İstanbul 1945, s. 67, 133, 140, 149, 170, 176).

Karakoyunlularla beraber Horasan'dan Kafkasya'ya aşağı yukarı XIII. asırda gelen Akkoyunlular⁶⁹, Alıncak kalesini aldılar, Anadolu'ya girerek Pehlivan Bey, oğlu Tur Ali Bey ve torunu Kutlu Bey zamanında yukarı Fırat'ta ve Diyarbekir'de yerleştiler.

Turali Bey ve oğlu Kutlu Beyin adları Bizanslı Michael Panaretos'un XV. asrın ilk yarısında Trabzon'da yazdığı Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοντος βασιλευσν unvanlı kroniğinde geçmektedir.⁷⁰ Buradan öğrendiğimize göre, Erzincan'dan Erzurum'a, Bayburt'a kadar mınukaya sahip olan Türkmenler, 1348 tarihinde Trabzon'a hücum ettiler ve üç günlük bir savaştan sonra yenildiler. Türkmenlerin kumandanı "Mehmet Erkestaes" Amitioti'lerin kumandanı Turkalı Bey Bozdoğan [Ho Bozdoganis] idi. Paneretos'un kroniğinde Amitioti, Amid (Diyarbekir) hâkimi Akkoyunlular idi. Bunlar Trabzon kralları ile çok sık harp ve sulh ilişkilerine girişmişlerdi.

1351 senesinde, Trabzon Rum İmparatoru Alexios III. Komnenos'un kızkardeşi *kyra* veya *despina* Maria, Amitioti e.niri Turali'nin oğlu Kutlu Bey ile evlendi.

Şark ve Bizans kaynaklarından edinilen bu tarihî olayların, Dede Korkut hikâyelerindeki yankıları şöyledir:

1 - VI. hikâyede Trabzon'a giden Kan Turalı'nın teşebbüsü anlatılır. İmparatorun kızı Prenses Selcan ile evlenebilmek için üç canavarla yaptığı mücadeleden muvaffak oldu. Sevdiğini kaçırdı ve beraberce takibe çıkarlarla çarpıştılar ve sonunda Oğuzların yanına döndüler.

2 - Dede Korkut hikâyelerinde Kazan Bey "Amid soyunun arslanıdır (II, III, VII. hikâyeler)". Birçok araştırmacıyı tereddüd içinde bırakan bu unvan, Akkoyunluların XIV. asırda merkezi olan Amid'e (Diyarbekir) atuf yapmakla gayet güzel açıklanmaktadır. Yukarda zikredilen Bizans kaynağının, sülaleye Amitioti unvanı vermesine de sarahatan uygun düşmektedir.

⁶⁹ V. Minorsky, *La Perse au XV siècle entre la Turquie et Venise*, Paris 1933, aynı müellif, "A Soyurgal of Kasım b. Jahangir Akkoyunlu (903/1498)", *BSOS*,- Londra, c. IX. W. Hinz, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat*, 1936, s. 34 vd. İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1937 ve bilhassa Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular" *İslam Ansiklopedisi*, fasikül 4, s. 251-270.

⁷⁰ Fallmerayer neşrini esas aldım, Münih 1843-44 ile Sp. Lambros, *Neos Ellenumenon IV* (1907), s. 257-295 adlı dergideki neşri ile T.E. Evangelidis'in, *İstoria tis Trapezuntos*, Odesa 1895 adlı eserini de göz önünde tuttum. W. Miller, *Trebizond. The Last Greek Empire*, London 1926. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkenvölker*, Budapest 1942, s. 265.

Tarihî kaynaklarla Dede Korkut hikâyelerinin aralarındaki benzetmelerde, bu kadarı ile yetiniyorum. Çünkü zorlaştırılmış tefsirler üzerinde fazla ısrar etmenin burada yeri olmadığı kanısındayım: Mühim olan Dede Korkut hikâyelerinin yaylışı, Akkoyunluların XIV. ve XV. asırlar arasında⁷¹ Anadolu'daki hâkimiyetleri esnasında, daha önce olmuş olay ve durumlarla, çok daha eski anane ve âdetleri de içine aldığı söyliyerek konuyu kapatmaktadır. Trabzon Rumlarıyla Akkoyunluların ilişkileri XV. asrın ikinci yarısına kadar, her iki devletin de Fatih Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırılmasına kadar devam etmişti. Trabzon 1464 senesinde fethedildiği gibi, Anadolu'daki Akkoyunlu hâkimiyeti 1473'de Otlukbelindeki Osmanlı zaferi sonunda fiilen ortadan kalktı.⁷² Son kudretli Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 1458 tarihinde Trabzon Rum İmparatoru David'in yeğeni despina Katerina ile evlenmişti. Onun maceralı hayatı Dede Korkut hikâyelerinin destanî havasına renk vermektedir. Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde onun boz atundan bahseder ve sonunda ona "Devletsiz Türkmen" [Mazul Türkmen veya talihsiz Türkmen] tabiri ile hakarete bulunur. *Tarih*, s. 180, 182.

* *
*

Kitab-ı Dede Korkut'taki Oğuzların Gürcistan ve Abhazya ile ilişkileri, XIV. asrın sonundan XV. asrın başını kadar olan tarihî devre ile alakalıdır. Coğrafi bahislere özellikle dayanarak, gelecek bölümde göstereceğim. Burada yalnız şunu işaret ediyorum ki, hikâyelerde kâfir prenslere verilen *melik*⁷³ unvanı, ilk Arap fevhlerinden sonra Gürcistan ve Doğu Anadolu'da kullanılmaya başlanan, Arapçadaki "melik" idi (M. Polo 13. asırda bütün Gürcü krallarının isimlerinin David Melic olduğunu kayıt eder). Keza II. hikâyedeki *Anzavur* unvanı Gürcücede asil, doğuştan ünlü anlamında kullanılmaktadır.⁷⁴

* *
*

⁷¹ H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. 2, s. 316-320 adlı eserinde, 535/1140 yılında Amasya emiri olan Yağibasan adlı birisinden konu eder. Yağibasan bir unvandır ve "düşmanı yener" anlamına gelir. Bu da Dede Korkut kitabındaki kahramanlardan birisini haurlatmaktadır. Gaflet Koca oğlu Şer Şemseddin, 'Bayındır Hanın yağısın basan'ıdır.

⁷² Savaş hakkında verilen bir rapor için, bkz. R. Rahmeti Arat, "Un yarlık de Mehmed II, le Conquerant," *Annali dell'Ist. Superiore Orientale di Napoli*, N.S., I (1940), s. 25-68.

⁷³ Gürcistan meliki, Tiflis ve Somkhetli melikleri çok meşhur idiler, Brosset, *Histoire de la Georgie*, St. Petersbourg 1849, s. 152.

⁷⁴ Allen, *A History of the Georgian People*, s. 225.

Dede Korkut hikâyelerinde Ermenistan ve Ermenilerden bahsedilmesine sebep olarak, XIV. asırda Büyük Ermenistan'ın bir taraftan Gürcistan ve bir taraftan da, XIII. asırdaki Moğol istilasından sonra kurulan Türkmen devletleri tarafından işgal edilerek ortadan kaldırılmasını gösterebiliriz (bu da bizim esere verdiğimiz tarihi devire uyabilir). Giosafat Barbaro'nun XV. asırda söylediğine göre, kendi devirlerindeki Turchomania bir zamanların Büyük Ermenistan'ı idi.⁷⁵ Çok daha sonra (XVI. asırda) Minadoi Turchomania'yı (Ermenistanı), Gürcistan'ın bir bölgesi telakki eder.⁷⁶

Kitab-ı Dede Korkut'ta Ermeniceden geçen kelime tekür (tavavur kral) unvanıdır. Bayburt şehri ile ilgili olan Barasar ismi de Ermenice olabilir.⁷⁷

* *
*

Dede Korkut hikâyelerinde XIII. asırda İran'a, Kafkasya'ya ve Anadolu'nun büyük bir kısmına yapılan Moğol akınında ve XIV. asırda İlhanlıların gerçekleştirdiği hâkimiyet ve tâbiyetliklere ait bahisler vardır.⁷⁸ Keza Selçukluların 12-13. asırlarda aşağı yukarı bütün Anadolu'yu içine alan hükümlerlerinden da bahis yoktur.⁷⁹ Osmanlı saltanaundan bahis edilmemektedir (Dede Korkut'un buna ait kehaneti giriş kısmındadır ve bir maksat için uydurulmuştu). Devrin diğer Türk beyliklerine ait bahisler de yoktur. Hikâyelerin kahramanları olan Oğuzlar zamandan dışarı Bayındır Han ve Kazan Bey'in emri altında kendi başlarına bir devlet kurmuş olarak görünüyorlar. Fakat bu belirsizlik ve zamansızlık muhakkak ki epik hikâyenin vasfındadır. Kitabın toplanmasının çok eski bir devire meselâ XIII. asırdaki Moğol istilasından evvelki bir devirde olduğuna bizi inandıramamaktadır. Elimizde bulunan nüshanın yazılışı aşağı yukarı biraz önce üzerinde durduğumuz tarihî devirlerde ve ilerki sayfalarda izah edeceğimiz coğrafi sahalarda meydana gelmişlerdi.

⁷⁵ Ramusio, *Della navigationi et viaggi*, II, Venezia 1559, 108v.

⁷⁶ *Historia della guerra fra Turchi et Persiani*, Veniza 1593, s. 51.

⁷⁷ İsim dizinine bak. Barasar için, P.N. Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyecülüğü*, s. 65. Osman Turan, "Bayburt", *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki makalesinde Barasar bir Hrisiyan prensin adı olabilir der.

⁷⁸ A.Z. Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* I (1931), s. 1-42. 1136 yılında Abhazya ve Gücistan, Moğol hükümetine senede 1.202.000 dinar vergi ödemekteydiler. Azerbaycan ise 2.384.000 dinar verirdi.

⁷⁹ Bu devir için, bkz. C. Cahen, "Les tribus turques d'Asie Occidentale pendant la période seldjuqide", *WZKM*, LI (1950), s. 178-187.

VIII. DEDE KORKUT HİKÂyelerİNİN COĞRAFİ MUHİTİ

Şimdiye kadar Dede Korkut hikâyelerinin topoğrafik bilgisi hakkında bildiğim inceleme Fahrettin Çelik'inkidir. *Ülkü* dergisinde (Ankara, c. XVII, 1941, s. 449-450) "Dede Korkut Kitabındaki coğrafi isimler" başlığı ile⁸⁰ dir. Çelik'e göre, Dede Korkut hikâyeleri, Milâdi 8-10. asırlarda, Kur ve Aras nehirlerinin alt taraflarında oturan Oğuzlarla, Ahışa ve Kutais'de Kur nehri ortalarında, Kara Denizin kuzey-doğusundaki kıyılarda Çoruh boyunca Karusu (Fırat) ile K. Aras boyunca ve Nahcevan bölgesinde (Ermenistan'ın güneyi) oturan Hristiyanların mücadelelerini anlatmaktadır. Hikâyelerin bu coğrafi bağlantısını kabul edebiliriz, ancak meydana daha da genişletip Mardin ve Amid'e kadar daha batıya uzatabiliriz.

Hikâyelerin tarihî bağlantısı bizce 14-15. asırlara yapılmalıdır. Bu arada daha eski devirleri, belki de 11-12. asırlardaki Anadolu'ya Selçuk akınlarının etkilerini yansıttığını da kabul edebiliriz. Çelik'in kabul ettiği 8-10. asırlardaki akınlar daha az inandırıcıdır.

Çelik, hikâyelerden her birisinin coğrafi alanını şöyle sıralar:

1. (Boğuş Han hikâyesi) Karlı Türkistan'dan bahseder (Türkistan'daki Kazılık dağı zikredilir.)

5. (Deli Dumrul hikâyesi) Anadolu'da yeri tam belli olmayan bir bölgede, Rum'dan Suriye'ye kadar uzanan bir bölgedir.

8. (Tepegöz hikâyesi) Günortac, Uzunpınar Salahâne Kayası denilen Bau Türkistan bölgeleri.

2. (Kazan'ın evinin yağlanması hikâyesi), 4 (Uruz Beyin tutsaklığı), 9 (Begil oğlu Emre'nin), 11 (Kazan'ın tutsaklığı), Çelik'e göre Kur boyunca geçmiş olabilir, 3 (Beyrek Bey) Pasin ve Bayburt arasında olabilir, 6 (Kan Turalı) ve 7 (Yigenek) Trabzon ve Düzmürt arasındaki Karadeniz kıyılarında, 10 (Segrek) Alınca ve Nahçıvan bölgesinde, 12 (Taş-Oğuzların isyanı) genellikle Oğuz bölgesindedir.

Çelik'e göre Oğuzların iki hizbini (İç Oğuz-Taş Oğuz) şöyle bölebiliriz: İç Oğuzlar Eleşgirt ve Erivan bölgesinde, Taş Oğuzlar da Gökçe Deniz ve Gence'ye uzanan daha doğru bölgededir.

⁸⁰ Makale devam etmeliydi, fakat derginin sonraki sayılarını görmedim [çevirenin eki: *Ülkü* dergisinin bu serisi 102. sayıda durdu, sonra yeni bir seri başlatıldı ise de birinciden farklıydı].

Hikâyelerdeki coğrafi isimlerin Çelik tarafından sıralanması:

Doğu: Dereşam, Dereşamsuyu, Alınca, Gökçe Deniz, Gökçe Dağ, Bardar, Gence. Kuzey: Tomanin , Ayasofya, Akhisar, Ahıska, Başı Açuk, Dadiyan, Demir Kapu (Derbend), Gürcistan.

Batu: Karadeniz, Düzmürt, Trabzon, Bayburt, Karun Eli.

Güney: Pasin, Avnik.

Bu toprakların tam merkezine Oğuz Elini yerleştirmek gerekir. Bu bölge, Aladağ, Sürmelü, Sürük, Dana Sazı, Akkaya, Ortac Kır, Akça⁸¹ Kala (Kazan Beyin efsanevî yeri olması muhtemeldir).

Oğuz topraklarının dışında ise ve Dede Korkut hikâyelerinin sınırlarının hemen dışında zikredilenler: Kan Abhaz Eli, Bizanslılar (Rum Eli), İstanbul, Suriye ve Şam, Sancidan, Umman Denizi, Kazılıkdağı (herhalde Türkistan'dadır).⁸²

Çelik'in sınırların dışında tutmak istediği Mardin ve Amid şehirlerini de muhakkak Oğuz yurduna dahil etmeliyiz.

* *
*

Yukarıda bahisleri geçen bazı yer isimleri hakkında, bağlantıları ve tarihleri iyi bilindiği mütealaada bulunmak yersizdir. Trabzon, Mardin, Amid (Amit), Bayburt, Barda'a, Gence. Diğerleri hakkında kesinlik kazanması için bazı şeyler söylemek gerekir. Bunun için de, çalışmalarım esnasında almış olduğum bazı notları sunuyorum.

Ahışa (sondaki lügatçeye bak) Gürcistan'daki Samtzekhe bölgesindeki Akhal Tziche'dir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde (c. 2, s. 322 vd./Ahıska ve Aksaka tarzında yazılmıştır. Gürcistan'da Tiflis'ten Erzurum'a giden bir yol üzerinde olduğundan, Türkmenistan ile Gürcistan sınırı arasında bulunmaktadır. Fakat Gürcistan'a doğru olan esas geçit (2. hikâyenin başındaki

⁸¹ A. İnan, *Türk Halk Bilgisine ait Maddeler IV. Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor*, İstanbul 1930, s. 57'de, Kars'ın Çıldır civarında, mevrus ananeleri devam ettiren Türkmenlerin oturduğu kasabalar buldu. Fakat benzer sade bir Akkale isimi ile yakışırma yapmak çok basittir. İleriye bak.

⁸² Kazılık Dağı, Radlov tarafından neşredilen Kazak-Kırgızların Manas destanında vardır. Memleketi için ağlayan bir Kalmuk'un da şarkısında da görülür (*Proben*, III, s. 51, tercüme III, s. 67).

Gürcistan ağzı) Erzurum'a daha yakındı (Evliya Çelebi, c. 2, s. 361 *Gürce Boğazı*. Gugushvili, *Historical Division of Georgia*, Londra'da yayınlanan *Georgica* dergisi, c. I/1936/ s. 70 Gurci Bogaz, Minadoi (*Historia della guerra fra Turchi e Persiani*, Venedik 1598, s, 104) Clisca, Ardahan'ın doğusunda-dul-Gürcü kadınının memleketi/der. 4. hikâyede Ahisha düşman arazisidir (Gürcülerin).

Dadian IV. hikâyede düşman (Gürcü) arazisi olarak belirtilir. *Dadian*⁸³ gerçekte o sıralarda Migrelia'da hüküm süren Gürcü selâlesinin ismidir. Bu isim belki Karadeniz'e dökülen Dadi nehrinden gelebilir (Allen, *A History of the Georgian People*, Londra 1932, s. 104, 107). Pietro della Valle'ye göre de *Dadian* ile Mingrelia aynı yerdir (Viaggi, Brighton, I, s. 616). Evliya Çelebi (c. 2, s. 320) ve Gugushvili (aynı makale, s. 133-140)'ya göre de öyledir.

IV. hikâyede belirtilen *Başı Açık* da Gürcistan'dadır. Minadoi (*Historia della Guerra fra Turchi e Persiani*, Venedik 1593, s. 59) bunu bir Gürcü hükümdarı olarak gösterir. P. Della Valle (Viaggi I, s. 619) *basciaciuk* [çevirenin notu: okunuşu başiaçuk. Rossi İtalyanca çevirisini de yazmaktadır] diye Türklerin bir Gürcü hükümdarına isim verdiklerini söyler ki, Gürcüler bunu İberia'daki İmeriti kralı diye isimlendirirler. Keza Evliya Çelebi de Gürcistan'daki Kutais bölgesindeki Açık Baş'dan bahseder (c. II, s. 320).

Abhazia (Abhaz) beyi IV. hikâyede Oğuzların düşmanı olarak görülür. Ermeni yazar Hayton onu Moğol ve Türklerden olduğu kadar, Gürcülerden de bağımsız olarak kaydeder (*La flor des las ystorians de Orient*, W. Robertson Long yayını. Chicago 1934, s. 63).

Alınca X. hikâyedeki bir yer, İran Azerbaycanı'nda, Nahçıvan'dan Culfa'ya giden yol üzerindeki Aras'ın kuzey yamacındaki bir kaledir. Çeşitli kaynaklarda bu isim Alıncak, Alınçak, Alancık (gerçek şeklin bu olması muhtemeldir) tarzında görülmektedir. Bu, Türçedeki alan kelimesinin küçültme şeklidir. Hikâyeye göre buraya sahip olan bir Hristiyan (Gürcü) prens Kara Tekür, esir ettiği Oğuz alplerini burada hapsediyordu. Tarihi bakımından⁸⁴ bildiğimize göre, XIII. asırdaki Azerbaycan'da Atabeklerin merkez ve kalesi idi. XIV. asırda Kara Koyunlular, 1401 senesinde Timur tarafından ele geçi-

⁸³ *Dadian* ve *Başı Açık* veya *Açık Baş* (Imeritia) hakkında L. Fekete'nin ilgi çekici makalesine bak. "Zur Geschichte der Grusiner des 16 Jahrhunderts", *Acta Orientalia*, I (1950), s. 106 vd.

⁸⁴ F. Köprülü, "Alıncak", *İA*, fas. 4 (1941), s. 302-304.

rildi. Sonraki seneler Türkler ve İranlılar arasında çatışma yeri oldu ve Kafkasları işgal eden Ruslar tarafından İranlılardan alındı. Şimdiki ismi Elince'dir ve Sovyet Nahçıvan'ında kalmıştır. Gene aynı hikâyede, bugünkü Ermenistan sınırları içinde kalan iki yer ismi vardır. *Sürük* (?) ve *Gökçe Deniz*. Bu ikinci isim, Erivan şehrinin⁸⁵ doğusundaki bir dağ gölü olan *Gokça* (Rusça) veya *Sevang* (Ermenice)'in Türkçe ismidir. Hikâyelerde anılan daha doğudaki Demir Kapu, Hazarın batı sahilindeki Derbend olabilir. Bundan Marco Polo, Hayton (aynı eser, s. 61), Minadoi (a.g.e., s. 51), Giosafat Barbaro (Ramusio neşri, II 109 Derbent-Thamir capi), Evliya Çelebi (a.g.e., II, s. 303-311) konu ederler. Fakat Dede Korkut hikâyelerinde *Dervend* diye ayrıca yer isimleri vardır.

Doğu Anadolu'daki yer isimlerinden, hikâyelerde sık sık *Avnik* ve *Pasin*'in zikredildiği görülüyor. Bunların Aras'ın üst tarafında vadinin kapandığı yerdedir. Burasının önemli bir yer olması gerekir Dervend Farsçadaki derbend kelimesinden Türkçeye girdiği gibi, Grekçeye 'geçit', 'boğaz' anlamında girmiştir⁸⁶, Avnik⁸⁷ bir tepenin üstündedir. Erzurum'dan (*Nuzhatal-Qulup*), s. 97'a göre) sekiz etepta, Mâkû (Evliya Çelebi, II, s. 226) üzerinden Erzurum'a İran'a giden yolun üzerindedir. Pasin, Türkçedeki Pasinlerdir ve eski Phasiane'den gelmektedir. Chrisantos'un topladığı haberlere göre XIV. asırda Müslüman bir bölge idi (*I ekklisia tu Trapezuntos*, Atina (1936, s. 38, 160 vd). XVII. asırda ismi Pseni idi. N.A. Bees, *Sur quelques évêchés suffragants de la métropole de Trébizonde*, Byzantion I (1924), s. 124, Minadoi (a.g.e., s. 104) XVI. asrın sonunda, "Passeni, Hasan Kalesi ve Erzurum arasındaki Türk şatosu" olarak belirtir.

XI. hikâyedeki Tomanin bir Gürcü kalesi olabilir. Minadoi (s. 58), Ermenistan ile Gürcistan'ın birleştiği yerdeki Tomanis diye gösterir. Sık sık görülen Aladağ (dizine bkz.) müphem bir isim olmamakla beraber, Doğu Anadolu'daki⁸⁸ Aladağ (Van gölünün kuzey-doğusundaki 3250 metrelik) olduğu

⁸⁵ Mirza Bala, "Gökçe", *İA*.

⁸⁶ Yunancadaki 'klisura' terimine karşılık olup, Yunanistan ve Bizans devri Anadolu'sunda yer adı olarak kullanıldı.

⁸⁷ A. İnan'a göre, *Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor*, s. 56, Hasankale'den biraz ilerde bulunan bugünkü Yeniköy olabilir.

⁸⁸ Türkiye'de pek çok Aladağ adını taşıyan dağ bulunmaktadır. Bir tanesi de Toros silsilesinin şark tarafındadır, "Aladağ", *İA*, s. 278. W. Hinz ve V. Minorsky'ye göre (*Enc. de l'Islam*'daki Uzun Hasan maddesi) Aladağ denilen mahal, Mardin ve Diyarbakır arasındaki meskun Akkoyunlular tarihinde geçmektedir.

ileri sürülebilir. XIV. asırdaki Hamdullah Mustevfi Kazvini, *Nuzhat al-Qulûp* adlı eserinde (çeviren G. Le Strange, Gibb Memorial Series XXIII, Leyden-Londra 1919, s. 100) Aladağ'da mükemmel otlaklık ve av sahası olduğu kayıtlıdır. Bir saray yaptıran Moğol Sultanı Argun Han (XIII. asır) yaz aylarının büyük bir kısmını burada geçirirdi.⁸⁹ Pegolotti'de 'piano dei falconieri=doğancıların meydan' diye yazılan yer de olabilir.⁹⁰ Murad Suyunun (Fırat nehrinin kollarındandır) çıktığı bir yer olup, Oğuz Türkmenlerinin yeridir ve yaylaklarından olabilir. Dede Korkut hikâyelerinde av yeri olarak gösterilmiştir.

* *
*

Yeri belirtilemeyecek isimler: VIII. hikâyedeki Uzun Pınar ve Salâhâne Kayası'dır ki, Çelik bunları Türkistan'da göstermektedir. Trabzon lehçesinde salahane "yoldan dışarı, beklenmeyen, serseri" anlamına gelir.⁹¹

VI. hikâyedeki *Yedi Ağaç* ve IV. ile X. hikâyelerdeki *Altı Yol* ve III. hikâyedeki *Yedi Yol*, yerlerini saptayabilmek için çok şüpheli kayıtlar bulunur. Evliya Çelebi'ye göre *Altı Ağaç*, Bakü'ye yakın bir yer olup, Farsçası şaş Dirah-t'dır (*Seyahatname* II, s. 299). Yedi Dere giriş kısmındaki bir atasözünde "çok tepe" anlamında kullanılmaktadır.

II, III, VIII. hikâyelerdeki Karaçuk, başlıkta Karacuk kaplanı diye geçer. Türkistan'daki Oğuz bölgesinin dağ veya bölge adıdır.⁹²

* *
*

Dede Korkut hikâyelerinde Türkmenlerin bizzat oturdukları Türkmenistan'a ait coğrafi isim yoktur. Türkmen kelimesi iki defa, VI. ve IX. hikâyelerde, *Türkmen Kızı* ve *Türkmenin Delisi* terimlerinde geçmektedir. VI. hi-

⁸⁹ Ermeni tarihçi Akanlı Grigor'a göre, Hülagu Han'ın ikamet yeri olabilir ("okçu ulusun tarihi" R.P. Blakev e R. N. Frye tarafından *Harvard Journal of As. Studies*, XII (1949)'de yayınlamış ve tercüme edilmiştir, s. 343).

⁹⁰ U. Monneret de Villard, *Il libro della peregrinazione nelle parti d'Oriente di Frate Rinaldo da Montecroce*, Roma 1948, s. 36.

⁹¹ L. Bonelli, "Voci del dialetto turco di Trebisonda", *Kelet Szemle*, 1902, s. 68. Salh-hâne, hayvan kesimi yapılan yerdir.

⁹² *Divan-ı Lûgat it-Türk*'de de anılır, I, s. 404. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavıflar*, s. 158. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserinin 155. sayfasında, Oğuzların batuya göçleri sırasında, Karacuk ismini Musul bölgesinde bir dağa verdiğini söyler.

kâyede Kan Turalı'nın, Oğuzlar arasında bir Türkmen gelini araması, Oğuz ve Türkmen ayrılığına işaret etmektedir. Hikâyelerin kahramanları Oğuzlardır ve ülkelerine Oğuz-Eli denir. Fakat anlaşıldığına göre, hikâyelerde zikredilen Oğuzlar, Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Türkmenlerdir ve Oğuz-Eli de zamanın batılı seyyahlarının Turcomania dedikleri yerdir.

Marco Polo'nun XIII. asırda bu bölge için kaydettiği cümleler Dede Korkut hikâyelerinin muhiti bakımından da değerlidir.⁹³ Ona göre: "Turcomannia'da üç çeşit insan bulunur. İlk sırada Hz. Muhammed'e tapan ve onun kanunlarına inanan Türkmenler. Bunlar basit yaşayışlı, kaba dilli dağ ve ovalarda oturan insanlardır. Buralardaki odaklarda sürüleri ile yaşamaktadırlar (iyi cins Türkmen atları ve değerli katırları vardır). İkinci sırada Ermeniler ve onlarla beraber şehir ve kalelerde bir arada yaşayan Rumlar gelir. Yalnız ticaret ve endüstri ile uğraşırlar. Zira burada dünyanın en zarif ve mü-kemmel halıları dokunur. Kırmızı ve diğer renklerde çok güzel ve zengin ipek kumaş dokunur". Maamafih, Marco Polo Türkmenlerin savaşları hakkında bir bilgi vermemektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde⁹⁴ Bayındır Han ve vekili beyler beyi Kazan Han için "Türkistan sütunu" tâbiri ile karşılıyor. Bu tâbir bugünkü garp ve şark Türkistan'ının kapladığı coğrafi anlamda değildir. Zira bu şekil Farsçadaki-istan kökü ile yapılmıştır ki, Türkçede Türk-Eli denmeliydi. Böylece bu kelime Orta Çağda İranlılar tarafından adlandırılan K. İran'daki Türk ülkesi anlamına gelmektedir. Türkistan genel olarak Dede Korkut hikâyelerinde "Türklerin memleketi" anlamına gelir. Tıpkı bir zaman Orta Çağda, batılı ülkelerin de Türklerin bütün meskun oldukları yer ve sonradan aynı çağın sonuna doğru Balkan ve Anadolu Türklerinin oturdukları yere verilen *Turc-hia* kelimesi gibi.⁹⁵

⁹³ L.F. Benedetto tarafından yapılan tercüme ve neşir, Milano-Roma 1932, s. 19-20.

⁹⁴ Yukarıda da anılan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki Oğuznamenin parçası da bir Osmanlı şahzadesinin onuruna Oğuz tarzında methedilmesi misal teşkil eder.

⁹⁵ Marco Polo, XIII. asırda Gran Turchia (bugünkü Türkistan) ile Turcomania (bugünkü Türkiye ve Kafkasya)'yı birbirinden ayırdığı gibi, bir müddet sonra Hayton (*La flor de las ystorias*, s. 53, 54, 67) Regno di Tarssia (Uygurlar) ile Turqestan ve Regno de la Turquia (Anadolu Türkiye'si)'ni birbirinden ayırdı. XIII. asra ait bir Ermeni kaynağında, Türklerin Selçuklular zamanında ele geçirdiği Küçük Asya'ya *Turkestan* dediklerini görmekteyiz: *Rec. des Hist. des Croisades. Doc. arméniens*, s. 531.

IX. DEDE KORKUT HİKÂYELERİNİN DİNÎ VE MANEVÎ ANLAMI, KAH-RAMANLARININ HAYAT ANLAYIŞI VE DAVRANIŞLARI

Dede Korkut hikâyelerinde bahsi geçen yaşayış şekilleri, etnik-sosyal ve dinsel unsurlarını incelemek için, hangi maksatla yazılmışsa ona göre özetleyip yeni bazı mülâhazalar öne sürmek ve bunun yanında tâli konulardan genel kanaatler çıkarmamak ihtiyatını elden bırakmamak ve bir sanat eserinde fantastik ve idealize tarzdaki şekilleri gerçek durumlara koymaktan da kaçınıyorum.

Dede Korkut hikâyelerdeki Oğuzlar, tek Tanrı'ya inanan Müslümanlardır. Cennete (Türkçede *uçak* Farsçada *behişt* denilir) inanırlar. İnandıkları Hz. Muhammed daima *görklü* unvanı iledir. Etimolojik güzel anlamından çok aziz veya muhterem anlamına gelir. Hz. Ali'ye ve oğulları Hasan ve Hüseyin ile Hz. Muhammed'in kızı, onun karısı Fatma'ya da taparlar. Çarpışmadan önce namaz kılarlar ve daha önce de *arı su* ile aptest alırlar. Kâfirlere karşı yağma hırsı veya döğüşçü ruhundan çok, İslâm dininin şânı için çarpışırlar. Kâfirlerin kalelerini aldıktan sonra kiliselerini yıkarlar, cami yapıp hutbe okurlar. İslâm kahramanlarıdır (alp, erenler, gazi). Fakat onların islâmîliği inanışta ve uygulamada sarih değildir. Dede Korkut'tan başka dindar bir adam göremiyoruz. O da, imamdan ziyade büyücüdür. Bu da Dede Korkut kitabını, *Battalnâme* gibi Orta Çağ Anadolu Türkiye'sindeki hikâye ve destanî romanlardan ayıran başlıca vasıftır. V. Barthold tarafından yapılmış olan bir mülâhazaya göre,⁹⁶ kitapta İslâm tasavvufunun asil duygularını dile getiren, örneğin önce V. hikâyede söylenip sonra VII. ve IX. hikâyede değişik tarzda tekrar edilen Allaha yakarış gibi örnekler vardır:

Sen yücenin
 Senin yüceliğini kimse bilemez
 Seni yerde gökte arar cahiller
 Sen ise yüreğimizdesin⁹⁷

Benzer deyimler hikâyecinin ve dinleyen topluluğun ruhsal terbiyesi ve dinsel duygularında mevcut olduğuna bir delildir.

Muhtelif yerlerde de, İncil'de örneğin Adem, Nemrud, Musa, Hızır (Müslümanların S. Giorgio veya S. Elia'sı) bulunup da, Kur'an yolu ile veya

⁹⁶ ZVO, VIII (1894), s. 205.

⁹⁷ *Kutadgu Bilig*'de (R.R. Arat neşri, s. 18): 'közümde ırak sen könülde yakın' tarzındadır.

Hristiyan ahâli ile beraber yaşamak sebebi ile Müslümanlar arasında da yayılmış ve gelişmiş, kinayeli dinsel inanış ve hikâyeler vardır.⁹⁸ Bu da Dede Korkut metninde rastlanabilecek diğer örneklerle bir karşılaştırma yapabilmek için ayrı bir çalışma ister, örneğin: Kazan'ın suya seslenişi (II. hikâye) *Hakkın didarını gördü*."⁹⁹

Sonuç olarak Dede Korkut kitabında Oğuzlar Müslüman, hattâ İslâm dininin koruyucuları yani *alp*, *gazi*, hattâ Anadolu'daki İslâm cemiyeti mensubu *Ahi* olarak tanıtılmaktadırlar. Fakat Müslümanlıkları kendi tarzlarındadır ve İslâmiyetten önceki Türk paganlığının inanış ve adetlerinden de ayrılmamışlardır.

* *
*

Dede Korkut hikâyelerinde dindışı adetlere az veya çok bağlı kalmış bulunan Orta ve Doğu Asya Türklerine ve İslâmiyetten önceki Türklere dair merâsimlerin tasvirini ve kaydını görüyoruz. Hepsinden evvel kurbanlar, ziyafetler, bayramlar, ata bağlılık, kımız içme, ad verme dua şekilleri, dağ ve suların kutsal addedilmeleri, kadın anılması vs.

Dede Korkut hikâyelerinde okuduğumuza göre, Bayındır Han senenin muayyen mevsimlerinde Oğuz beylerine bir ziyafet (*toy*) verir.¹⁰⁰ Burada erkek at,¹⁰¹ boğa, erkek deve (buğra) kurban edilir, kımız içilir, oyunlar oynanır ve güreşe tutuşurlardı. Bu adet Yakutlardaki ilkbahar bayramını¹⁰² ve M.S. II. asırdaki Hiung-Nu (Hunlar) arasındaki ilkbahar, yaz, sonbahar bayramlarını hatırlatıyor. Dede Korkut'taki Oğuzlara ait olan erkek hayvan kurban etme adeti, değerli Kırgız araştırmacı Velihan oğlu Çakan'ın çalışmasında sa-

⁹⁸ D. Sidersky, *Les origenes des légendes musulmanes dans le Coran et dans la vie des Prophètes*, Paris 1933. Hızır-İlyas için *Enc.de l'Islam*'daki Khidr maddesi ile, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Hızır maddeleri ve ayrıca Hasluck, *Christianity and Islam under the Turks*, I, s. 319-336: el Khidr in the popular religion of Turkey. A.C. Vrontü, "Ho Agios Georgios sti Rodüki laografia", Atina'da neşredilen *Laografia* dergisindeki (XI-1934-37) makalesinde, Rodos adasında yaşayan Türklerin San Giorgio [Ortodoklarda Aya Yorgi: çevirenin notu]'yu *Hetwêlé* diye andıkları, Hızır-İlyas peygamber gibi hürmet ettiklerini yazar.

⁹⁹ Barthold, *ZVO*, VIII (1894), s. 207-208. H.H. Schaeder, *Orien. Literaturzeitung*, XXXI (1928) kolon 1046, ise Bektaşî *Vilâyetnâme*'sinde benzer bir cümle olarak, bir nehrin şöyle isimlendirildiği yazar: *ey didâr görmüş*.

¹⁰⁰ Toplu olarak yemek yenilmesine *şölen* denir. Bkz. Lûgatçe.

¹⁰¹ Metinde bu fiil kırdırmak veya öldürmek anlamındadır. Kurban töreni tasviri yoktur.

¹⁰² Harva, *Die relig. Vorstellungen der aktaischen Völkler*, Helsinki 1938, s. 572-574.

rahat kazanır. Bu zata göre Kırgızlar hayvanların dişisini kurban etmezlerdi. Bu da Kazak-Kırgızların Çora Batır ve Dudar Kız adlı hikâyelerinde görülür.¹⁰³ Her halde bu ananenin ekonomik bir sebebi vardı ki, o da dişilerin süt ve döldellik için korunmalarıydı. Erkek çocuğu sahip olmayanlara yapılan tezyifkâr davranış, Kazak Kırgızların Dudar Kız¹⁰⁴ ve Alpamış¹⁰⁵ hikâyelerinde de görülmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinin bazısının sonunda (örneğin II. ve IV.) Kazan Beyin köleleri *oğlu başına* azat etti veya çevirdi dediği görülür. Bu bir mağfi-ret veya şükran borcu olup, böylece serbest kalmış olan kadın ve erkek köleler, efendilerinin etrafında dönerek onun için hamd ve niyaz ederlerdi. Fuat Köprülü,¹⁰⁶ Anadolu ve Rumeli'de bugün de câri olan bir ananeyi yani yapılmış olan iyilik için başının etrafında üç defa dönmeyi izah eder. Azeri edebiyatındaki *baş a dönmek*, Osmanlı edebiyatında kullanılmakta olan *kurban olmak* tâbiridir. Dede Korkut'ta birçok defalar *Kara başım sana kurban* olsun tabirini görmekteyiz. Büyük bir kara koyunu, bir şahsın başı etrafında üç kere dolaşırıp onu hastalıktan veya büyük bir felaketten kurtarma ananesi geçen asırda Chodzko tarafından İran Türkleri arasında araştırılmış ve Azerice Köroğlu neşrinde de gösterilmişti. Şah'ın etrafında üç defa dönerek başlılık göstermek, İran Safavilerinde adetti. Aynı törenler Başkırd ve Kazak Kırgızlar arasında *aynalmak* veya *aylanmak* kelimeleri ile gösterilenlerdir. Reşidüddin'in, *Cami üt-Tevârih* adı eserinde ve *Baburnâme* adlı eserde Moğollar arasında bulunduğu kayıtlıdır.¹⁰⁷

M.S. 581 tarihinde bir Çinli tarihçinin¹⁰⁸ kaydına göre Türkler biri öldüğü zaman yedi defa çadırın etrafında dönerler, bıçakla yüzlerini çizereklerdi. Bugünkü Altay Türklerinin Şamanlık merasimlerinde, ikram edilecek kurbanı tutana *baş tutkan kişi* denir.¹⁰⁹

¹⁰³ Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motüflere ve Kelimelere Dair", *Ülkü*, IX (1937-38), s. 139 vd.

¹⁰⁴ Radlov, *Proben*, III, s. 309-310, A. İnan'ın yukarıda zikredilen makalesinde konu edilmiştir.

¹⁰⁵ Bkz. Şükrü Kurgan, *İzahlı Eski Metinler Antolojisi*, Ankara 1943, s. 74'de verilen parça.

¹⁰⁶ F. Köprülü, Dede Korkut Kitabına Dair Notlar: Baş a Dönmek, Aynalmak", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II (1932), s. 84-91. Ahmet Ateş, "Varaka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, II (1947), s. 19 vd.

¹⁰⁷ F. Köprülü, aynı makale.

¹⁰⁸ Julien, *Documents sur le Turcs occidentaux*, Petersbourg 1903.

¹⁰⁹ P.W. Schmidt, *Die Ursprung des Güteside*, III, teil, *Die Religionen der HintenVölker: die primären Hirten völker der Alt-Türken der Altai und der Abakan-Tataren*, Freiburg-München 1949, s. 280.

Dede Korkut hikâyelerindeki cenaze merasimlerinde ölen muharibin atının kuyruğu kesilir¹¹⁰ ve sonra at boğazlanırdı (hikâye IV). Bu eski anane geçen asırda Altay Türkleri arasında cenaze merasimlerinde devam ediyordu.¹¹¹ Zannedildiğine göre, at sahibinin peşinden gidecek ve ona öteki dünyada da hizmete devam edecekti. Boğazlanmaya da sebep, hayat esası olan kanın yere dökülmesine engel olmak içind. M. Polo ölen bir kralın atlarının öldürülmesine dair bir merasimi şöyle tasvir etmektedir: "Kral öldükten sonra sahip olduğu en iyi atları öldürüyorlar. Bunu da kral öbür dünyada kullansın diye yapıyorlardı".¹¹²

Bir akrabanın veya meşhur bir muharibin ölümünde Oğuzlar yas (şiven, kara şiven) tutarlar, beyazlarını bırakarak kara elbiselerini giyerlerdi ve sonra aş ikram ederlerdi.¹¹³

Yemin etmek parlak bir merasimdi. *And içmek* yemin etmek anlamına gelmektedir. Dede Korkut bir tek defa Kur'an üzerine yemin eder (XII. hikâyede Taş Oğuzların isyanı ve Beyrek'in öldürülmesi). Başka bir seferde (III. hikâyede) Beyrek kendisini hapisten çıkararak prensesle evlenmek için yemin ederek¹¹⁴ ona: kılıcıma doğranayım, okuma sancılayım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, eğer sağlıklı varacak olursam, oğuz gelip seni almazsam. Yer gibi kertileyin tabiri, VI. hikâyede daha açık anlışıyor. Bu hikâyede Tur Ali kılıcını kınından çıkarır yeri çizer ve yukardaki tarzda bir yemin eder. Türkler arasındaki yemin merasimini araştırmış olan A. İnan, Dede Korkut kitabındaki bu kayıtlara dayanarak, bunun beddua tarzında olduğunu ispatlar. Böyle yemin eden eğer sözünde durmazsa cezalandırılması ister. Kılıçla yer kertme kavramı, III. hikâyedeki beşik kertme tabirinde de vardır (Beyrek ile Banu Çiçek'in doğumdan önce nişanlanması).¹¹⁵

Dede Korkut kitabında beddualara *kargış*, hayırlı dualara *alkış* denir. Tanrıya birisi için yapılan dualar da öyledir. Çok anlamlı bir bölümde (II. hikâyede) denildiğine göre;

¹¹⁰ U.H. Arva, *a.g.e.*, s. 301. Firdevsi'nin *Şehname*'sinde (Rüstem oğlu Suhrah'ın öldürülmesi bölümünde) düşen atının ve arkadaşlarınıN atlarının kuyrukları kesilmişti.

¹¹¹ P.N. Schmidt, *a.g.e.*, s. 200, 286, 291, 590, 683 U. Harva, *a.g.e.*, s. 279, 301.

¹¹² *Il Milione*, L. Foscolo Benedetto neşir ve tercümesi, s. 85.

¹¹³ Kelimelerin geçtiği hikâyeler için lügatçeye bkz.

¹¹⁴ Dresden nüshasında böyle olmakla birlikte (Gökyay, s. 35), Vatikan nüshasında yoktur.

¹¹⁵ A. İnan, "Eski Türklerde ve Folklorunda Ant", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI (1948), s. 279-290.

"O devirde beylerin duaları dua, bedduaları beddua idi, hepsi kabul edilirdi."

Göçebe cenkçi Türkmenlerin ideal kahramanlık devri olan Oğuzlar zamanında ne güzel şeyler olurdu. Çocuklar babalarına itaatsizlik etmezlerdi (VI. hikâye) ak sakallı ihtiyar babalarına ve *ak börçeklü* (örgülü) analarına hürmet ve tazimde bulunurlardı. Yalan söylemezlerdi (III. hikâye). Oğuzlarda destanî epopelerin kahramanları gibi fevkalâde başarılar gösterirler ve normal insan ölçüleri üstünde olurlardı. Dede Korkut kitabında eğer bir cümle *ol zamanda Oğuz zamanında* diye başlarsa, muhakkak bir fevkalâde beklenmelidir. Ayrıca Oğuzlar yatmağa giderlerse yedi gün uyurlardı ve buna da küçücük ölüm derlerdi (hikâye IX). Aynı inanış Abakan ve Kazan-Kırgızlarda da yayılmış olup ve Anadolu-Azeri-Kafkas Köroğlu hikâyesinde de bulunmaktadır.¹¹⁶

Güveyin elbisesinin rengi kırmızı idi.¹¹⁷ Evlenme çadırına da *gerdek* denirdi.¹¹⁸ Tarım için seçilecek yer, havaya atılan okun düştüğü yer idi (III. hikâye).

Oğuz beyleri *altın küpe* takarlardı (II. ve IV. hikâyeler) Arap ve Fars kaynaklarındaki eski Türklerle ilgili kayıtları inceleyen Fuat Köprülü'nün vardığı sonuca göre,¹¹⁹ bu adet İslâmiyetten önceki Türkler arasında Moğollardaki gibi yaygındı. İslâm devrinde ise, Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında (İranlılarda olduğu gibi metbuiyet veya kölelik kavramı ile ilgili olmayıp) ve Bektaşî, Kalenderiyye ve Haydariyye gibi bazı Türk-İslâm tasavvuf cemiyetlerinde devam etmişti.

* *
*

Dede Korkut hikâyelerinin metninde totemlik izleri var mıdır sorusu akla gelebilir. Hüseyin Namık Orkun¹²⁰ bunlar (Salur Kazan Bey için II, III,

¹¹⁶ A. İnan, *Ülkü*, XIII (1939), s. 359-361. Bu deyim Anadolu'da bugün de kullanılır, bkz. *Söz Derleme Dergisi*, I-II- İstanbul 1939-1941, *beşik kertme* ve *beşik kerteği* maddeleri. *Tün-gür Beşik* tarzındaki aynı şekli Kalyanamkark ve Papamkara adlı iki prensin Budist-Uygur hikâyesinde vardır. Pelliot neşri, *T'oung Pao*, 1914. Hüseyin N. Orkun tarafından yapılan tercüme, *Ülkü*, sayı 70, s. 23.

¹¹⁷ Kazak-Kırgızlar arasında böyledir. A. İnan, *Ülkü*, XIII (1939), s. 168-171.

¹¹⁸ A. İnan, *a.g.e.*, s. 359-361. 3. hikâyedeki güç bahsin tefsiri teşebbüsü vardır.

¹¹⁹ "Dede Korkut kitabına Ait Nodlar. I. Altın Küpeli Oğuz Beyleri", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, I (1932), s. 17-21.

¹²⁰ "Oğuz Destanına Dair", *Ülkü*, V (1935), s. 412-420.

ve VII. hikâyede takılan) *tülü kuşun yavrusu* sıfatı ile¹²¹ Beyrek Bey için söylenen *kara kuş erdemli* deyimleri ile *kurt yüzü mübarekdir*¹²² cümlesi bozkurtun eski Türk ananelerinde kutsal sayılmasına dikkati çeker.

* *
*

Dede Korkut kitabında aile durumu tam belirtilmemiştir. İslâm hukukuna göre birden fazla olabilecek "meşru" kadın (halâl) kaydı vardır. Fakat ayrıca monogamiya veya kadının ev hâkimiyetine dair de kayıtlar bulunmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde kadın şerefli bir yer işgal etmektedir. O, müşfik bir anne ve kahraman, hanın eşi, seven bir kızkardeş ve kendisini fedaya hazır bir eştir.¹²³ Aile bağlılığı (Deli Dumrul'un eşi V. hikâye), ana şefkati (I., II., III., IV., VIII., X. hikâye), kardeş (III., X.) ve oğul sevgisi (I., II., XI.) hakkındaki bahisler şarkın halk edebiyatında tektirler ve bahusus ile sevgisinden ziyade sevgi duygusunu ortaya koymaktadır. Banu Çiçek (III) ve Selcan Hatun (IV)'un genç atlıları ile beraber ata binmek ve onları korumak için silah çeken kadınlar olup, doğa üstü bir hayal aleminin şahısları değildirlerdir. M. Polo'nun bahsettiği Kaydunun¹²⁴ kızı kendisine talip olanlara meydan okurdu. Belki ilk defa Kunoş'un ortaya koyduğu Türk baladındaki, masal aleminin Türkmen kızıdır.¹²⁵ Bu kız sertlik ve kabalığı ile halk şiirine geçmeden önce Türk muhitinde gerçekten yaşamış olabilir.¹²⁶ Bugün Türk folklorunda evlenecek olanların şiirli motifleri vardır ve bana Türkçe yazdırılan bir karşılımda fazla tatlılık olmayan yüksek ve pek yumuşak olmayan hisler görülür:

Bursa kestanesi-Gelin kınası-Çılgın gençliğimin-Şen fırtınası

Koç yiğidim benim-Koca çınarım-Sönmiyen yıldızım-Geçmez baharım.

[Rossi sonra İtalyanca çevirisini de verir; çevirenin notu].

¹²¹ M.T.Houtsma, "Die Ghuzenstämme", *WZKM*, II (1888), s. 219-233. Salur (Salar) boyunun totem olarak üç kuş kalandığını yazar.

¹²² Bucümle Vatikan nüshasında yoktur.

¹²³ Girişte kadınlar hakkında bir sayfalık bir hicviye var ise de, hikâyelerin destanî havası ile hiçbir alâkası yoktur.

¹²⁴ *Il Milone*, L. Foscolo Benedeto, tercüme ve neşri, 1932, s. 382-385.

¹²⁵ Ed. Saussey tercümesi, *Littérature populaire turque*, Paris 1936, s. 20-22.

¹²⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 269-272'de, İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nden yaptığı nakillerle, Türkiye'de kadınların sahip oldukları özgürlükten bahseder.

Dede Korkut hikâyelerinde kadının yüksek durumu Barthold'a şunu ilham etti¹²⁷: "Kadının bu alâkası ve bunun yüksek idealizmi, göçebe hayatın sert realizmine rağmen, Avrupa ilhamının kitaba etki ettiğini gösteriyor. Belki de Trabzon'daki romantik saray hayatının etkisidir". İlerde göreceğimiz üzere (X. bölüm), bu tahmin Trabzon'daki Komnenos ailesinin yaşayışı ile ilgili kayıtlarla bağdaşmaz. Gerçekte Orta Çağ Anadolu'sundaki Türk ve Rum halklarının destanı hikâyelerinde de bir benzerlik vardır. Ancak, bir türeme veya etkiden ziyade, konu ve muhit benzerliğinden söz edilebilir.

Genç Oğuz beyleri silah kullanma, ata binme, güreşme, avlanma hususlarında talim görürlerdi. Türk-İran edebiyatlarında silahşörlük etkisi ile bilinen bir çeşit atlı tatbikat sonunda birçok tehlike ve gösterilerden (Dede Korkut hikayelerindeki baş kesme, kan dökme terimlerinin anlamlarıdır) cesaret ve güçlerini ispat ettikten sonra kendilerine ad veriliyordu. Ad koyma büyük bir merasimle yapılırdı. Hikâyelerimizde gençlere ad seçen ve veren Dede Korkut'tur. Cümlesini daima "ben sana ad verdim, Tanrı hayatı daim etti."

Dede Korkut'ta aile ile ilgili gördüğümüz bir adet, Araplar ve sair halk arasında, ayrıca çok uzak olmayan zamanlarda da, Orta Asya Türkleri arasında da bulunmaktaydı: asil soya bağlı bir çocuk isteyen birisi, karısını evlilik dışı münasebete izin veriyordu. Bu adete Türkçede, kökü Arapça takısı Türkçe olan *evladlık* veya *döl alma* denir. Bu döl alma tabiri II. hikâyede, Çoban'ın Abhaz kralına söylediği "Oğuz dölün almak istersen" cümlesinde geçmektedir. Sökli Melik, kara gözlü kızını Oğuz'a verecek. Ondandır bir oğlu olacak. Siz de onu Kazan'ın düşmanı yapacaksınız."¹²⁸

* *
*

Dede Korkut hikâyelerinde, Oğuz boyunun siyasal ve sosyal yapısı açık bazı kayda göre, gerçeğe yakın şekilde gösterilmektedir. Han Kam Oğlu Ba-

¹²⁷ ZVO, VIII (1898), s. 208.

¹²⁸ Metin, Dresden nüshasında biraz farklıdır (Gökay, s. 22). Bu bahis Abdülkadir İnan tarafından "Göçebe Türk Boylarında Evlatlık", *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fa. Dergisi*, VI (1948) s. 130 da incelenmiştir. Şunu belirtmeliyiz ki, evlilik dışı ilişkilerden doğan çocuklardan bahis edilmemektedir. Aynı halk veya nesil evlenmelerinden doğan çocuklar konu edilmekte. İki ayrı nesilden doğma *digenis* bir kahramandır ve İran ananesinde Iskender, Bizans epopesinde de Digenis Akritas adını almaktadır, S. Impellizeri, *l'Epopea di Bisanzio. Il Digenis*, Firenze 1940, s. 54.

yındır Han,¹²⁹ hanlar hanı unvanı ile hepsinin başındadır. İç ve Taş Oğuz diye bilinen 24 boy veya sancak başıdır.¹³⁰ Onun vekili Beg'ler Beg'i Salur Kazan'dır. Birçok defalar gerçek bir han hüviyetinde görülmektedir. Kendisi Bayındır Han'ın damadı, Uruz Beyin babası ve Borlu Hatun "uzun boylu" kocasıdır. Diğer beyler arasında: Kazan Bey'in kardeşi Kara Güne, Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder, Kara Güne oğlu Kara Budak, Beyrek Bey, Kazılık Koca oğlu Yigenek Bey, Kazan Beyin dayısı Uruz Koca, kanlı bıyıklı Emen, Eylik Koca oğlu Alp Eren, Alp Rüstem. Diğer olay kahramanları arasında Deli Dumrul, Karacuk Çoban, Egrek, Segrek, Begil, Basat vs. de bulunmaktadır.

Bunlardan hangisinin İç Oğuz, hangisinin Taş Oğuzlara bağlı oldukları iyi anlaşılıyor. Fakat III. ve XII. hikâyelerden anlaşıldığına göre Taş Oğuzlar arasında Uruz Koca (bazı yerlerde Arız Koca), oğlu korkunç ve cesur Basat, Emen, Alp Rüstem, Dönebilmez, Dölek, Dünder vardı.

Beylerle, Kazan Bey ve Bayındır Han arasındaki ilişkiler, davetlerde, yıllık veya mevsimlik ziyafetlerde (*toy*), divan toplantılarında, akınlarda ve hücumlara geçişlerde görülüyor. Beylerden her birisinin yeri (yurd, ordı, orda, ordu), toprağı (gün) ve *yaylakları* vardı.

Görevlerde *hass beg*, *inak* (bakan), *dokuz koca başı*, *bin bügdür başı*, *bin başı* diye ayrılırlardı.¹³¹ Kahramanlara verilen unvanlar *gazi*, *eren*, *alp* idi.

Beyler yıgnaklara kauldıkları zaman, Bayındır veya Kazan'ın sağına ve soluna otururlar ve böylece sağ beyleri ve sol beyleri diye ayrılırlardı. *İnaklar eşikte*, *has'lar* en sonunda otururlardı. Han hepsine şarap ve yiyecek dağıtır. Hana yüzlerini dönerek bütün beyler diz çöker¹³² ve hürmet bâbında el öperler.

¹²⁹ Eski Türk hükümdarları *Kagan* unvanına Hân ve Gân da eklenirdi. Qam bir hürmet ve tazim unvanı olmalıdır (Qamlar Orta Asya Türk şamanlarıdır).

¹³⁰ Ziya Gökalp'e göre (*Türk Türesi*, İstanbul 1339, s. 79) iç dahili yani kutsal anlamına aşağı yukarı din dışı "harici, yabancı" anlamına gelen *taş'a* aksi bir anlamdadır.

¹³¹ Lügatçeye bakınız.

¹³² Dede Korkut hikâyelerindeki benzer toplantılar, Yazıcızâde'nin *Selçuknâme* adlı eserinde de tasvir edilmektedir (Houtsma neşri, *Recueil*, III, türlü yerler). Münecim başının eseri olan *Sahayif ül-Ahbâr*'da da, Türkmen beylerinin, Osmanlı sülâlesi kurucusu Osman Gazi'ye yaptıkları bağlılık törenini şöyle tasvir eder (c. 3, s. 278);

اغور خان قاعده سی اوزره اوکنده دیز چکوب غازی دخی هر برینه بر قدح قمز صوندی الوب اعطاعة نوش ایتدیلم

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz ananelerinden geçme adetlerden olan toteme (Türkçe *uykun*) göre ayrılma, toplanmalar sırasında boyların sıralanması *orun* ve hanlarına kurban edilmiş olan hayvanların belirli yerlerini ikram etmek *ülüş* veya *söğük*¹³³ adetine ait kayıtlar yoktur. Yalnız Bayındır'ın davet ettiği misafirlerini muhtelif renklerdeki çadırlarda oturttuğunu görüyoruz. Siyah renktekilere erkek çocuğu olmayanlar davet ediliyordu. Bunlar da siyah bir keçe üzerine oturup, kara koyunun kaynamış etini yemeğe mecburdurlar. Erkek çocuğa sahip olmayanlar, Tanrı'nın gazabına uğramış sayılırlardı (I. hikâye).

Han ile beyler arasındaki bağlar sorumsuz ve menfaatsiz bir tâbiliğe mecbur edecek kadar değildi. Göçebe Oğuz Türklerinin devlet teşkilâtı her iki tarafa da birçok mecburiyet, görev, imtiyaz ve hukuk yüklenmekte idi. Han sosyal dayanışmayı sağlamağa görevli büyük bir aile babası idi.¹³⁴ Han ulusunu beslemeğe, igiydirmeğe, doyurmağa mecbûr idi. Orhun kitabelerinde Bilge Kağan şu sözleri ile öğünür: *qagan olurup yoq cigan budunug qop qubratdum: Cıgan budunug bay qıldım: az budunug öküş kıldım... yalın budunug tonlug kıldım* (Kağan oldum, fakir ve yoksul halkı topladım, fakir halkı zengin ettim, halkı çoğalttım... çıplak halkı giydirdim).¹³⁵

Selçuk sultanlarının, tâbilerini cömertce sofrasına davet etmesine dair Nizamülmülk'ün, *Siyâsetnâme* adlı kitabında bahis bulunmaktadır¹³⁶ Dede Korkut kitabının XII. hikâyesinde, Kazan Beyin her üç senede bir bütün Oğuz beylerini davet ettiği, ve hepsinin hazır bulunduğu bir anda hatununun elinden tutarak uzaklaştığı ve beylerin kalan şeylere el koymasına müsaade ettiği anlatılır. Bu tuhaf adete yağma denirdi (XII. hikâyedeki *yağmalamak* ve *yağmaladurmak* fiili bundan türemedir). Bu sözcük, Selçuk Türkleri yolu ile, sonradan genel ziyafet, genel sofraya anamlarına gelen *hân-ı yağma* şeklinde İranlılara geçmişti. Keza, Hâfız'da, Türklerin yağma oyununa ait, Şiraz güzellerine söylenen tanınmış mısraında ima bulunmaktadır.

¹³³ N.H. Orkun, *Ülkü*, V (1935). Abdülkadir İnan, "Orun ve Ulüş Meselesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (1931), s. 121-133; Houtsma neşri Türkçe *Selçukname* bkz. *Recueil*, III, s. 204-205.

¹³⁴ L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*, Paris 1896; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 180, 315, 317; V. Barthold, *12 Vorlesungen*, s. 204-205.

¹³⁵ Annamarië von Gabain, *Alttürk. Grammatik*, s. 248-249, 253.

¹³⁶ *Siyâsetnâme*, Schaefer neşri, s. 115, tercüme 137, 167, 168.

چنان بردند صبر دل که تورکان خوان یغمارا

"Türklerin han-ı yağması gibi, sabrı ruhtan götürdüler."¹³⁷

Dede Korkut kitabının XII. hikâyesinde kaydolunan Selçuk Türklerinin bu âdeti,¹³⁸ Türk hanları ile tâbilerinin ilişkileri hususunda, bir fikir verme bakımından, değerlidir. V. Barthold, Kazan Bey ile eşit olarak hareket eden Çoban'ın bölümünü açıklar ve alay etmekten de geri durmaz.¹³⁹ Fakat 2. hikâyedeki Karacuk Çoban, yukarda da söylendiği üzere ananedeki bir çobandan fazla bir görünüşe sahipti.

* *
*

Dede Korkut kitabında tasvir edilen Oğuz Türklerinin hayat tarzı kuzu, at, deve gibi hayvan yetiştirmekle meşgul olan yarı göçebe muhariplerinkine benzer. Kış aylarında ovada otururlar, yazın yaylalara göçerler. Daima akına ve hücumu hazır bulunurlardı. Değerli *yigitler*di. Süslü çadırları, ipek halıları, altın tahtları,¹⁴⁰ etli ve sert şaraplı ziyafetleri, müziği ve avlanmayı severler. Ata çok ustalıklı binerler, atlarına çok dikkat ederler. Begil'in bahadırlıkları münasebeti ile Kazan Bey "at işlemese er öğünmez, hüner atındır" der (IX. hikâye) Beyrek atı ile bir kardeş gibi konuşur (III. hikâye). Atlar renklerine göre isim alırlardı.¹⁴¹ Yiğitler sık sık edindikleri ata göre bir unvan taşırlar: *Konur atlı Kazan, Boz Aygırlı Beyrek, Boz atlı Beyrek, Boz atlı Hızır*.¹⁴²

Tercih edilen silah *yaydır*.¹⁴³ Yedi insan gücü ile kıvrılabilen yayları (VII. hikâye), büyük ve küçük, tutam kadar okları vardır (VIII. hikâye). Beyrek Odisseus gibi dönünce, yayını eline aldı (III. hikâye) mahpus bıraktığı arka-

¹³⁷ Hafız, *Divan*, Kazvini neşri, Arberry, "Orient pearls at rondom strung", BSOAS, XI-4 (1946), s. 699-712.

¹³⁸ "Alp", *İsl. Ans.* fasikül 5 (1941), s. 383; O. Turan, "Le droit terrien sous les seljoukides de Turquie", *Revue des Etudes Islamiques*, 1948", s. 25-49, Türkçesi *Belleten*, XII n. 47 (1948), s. 549-574.

¹³⁹ V. Barthold, *ZVO*, VIII (1898), s. 206.

¹⁴⁰ VI ve VII. asırlara ait Çin kaynaklarında altın tahtlar, muhteşem çadırlar, Türklerin müzik ve şiir için duydukları aşkdan kayıtlar bulunmaktadır.

¹⁴¹ Orhun kitabelerinde böyle olduğu gibi, Kırgızların *Manas* destanında (Ak Kula at) Türk destanı *Köroğlunda* (Kır at) ve diğer ülkelerin kahramanlık destanlarında da vardır.

¹⁴² Orta Asya Türklerinin halk edebiyatında müşterek bir âdet olup, Abdülkadir İnan tarafından incelenmiştir, *Ülkü*, XI (1938), s. 549-551.

¹⁴³ Türkler arasında ok için, Jo. Hein, "Pogenhanddwerk und Bogensport bei den Osmanen", *Der Islam*, XIV (1925) ve XV (1926). Türklerde bir hâkimiyet sembolü olan *ok* için bkz. Osman Turan, *Belleten*, IX (1945), s. 304-318.

daşlarını anarak ağladı.¹⁴⁴ En çok tekrarladıkları eğlencelerden birisi de, he-def (puta)'e ok atmak.

Teke tek döğüşmelerde kullanılan silahlar: siyah çelikten yapılmış (kara pulad) kılıç, mızrak (cida, Yunanca *χονταρί* [Kontari] veya *χονταρί-ov* [Kontarion]'den geçme gönder, kargı¹⁴⁵ *sünü*, bambu kamışı, demir, gürz¹⁴⁶ (olu perili gürz) altı köşeli kalkan. Demir zırh (*don, geyim*) giyerler, başlarında da demir külah (*ışık*) taşırlardı.

Dede Korkut kitabında ateşli silahlara dair en ufak bir bahis yoktur. Oğuz atlıları eski devrin savaşçıları gibi döğüşürlerdi. Firdevsi'nin *Şehnâme*-sindeki kahramanları ve Haçlı ordularına karşı döğüşen Türkleri çok yakından hatırlıyorlar.

Dede Korkut kitabındaki Oğuzlar çadırlarda ikâmet ederler. Oğuz beyin evi *Akça Kale* hariç, taş yapı ve evlere ait kayıtlar yoktur. Pek az yerde yalnız *ev* diye kaydedilen kelimenin acaba bugünkü ev mi veya çadır (ki daha çok muhtemeldir) anlamına gelip gelmediğine tereddüd ediyorum. Fakat göğe büyük beyaz çadırlar (*akban evi*), han çadırı (*bagâh evi*), *otağ*, *günlük*, *sayvan* dikmekden bahsedilince şüphemiz ortadan kalkıyor. Çadırlar çok güzel halılarla süslenirdi. Kitapta ise yalnız ipek halılar ve siyah keçelerden bahis vardır. Bu da bize, Marco Polo'nun *Milione* adlı eserinde kaydettiği üzere, Turcomania'da "dünyanın en iyi ve en parlak halıları" dokunurdu cümlesini hatırlatıyor.

Türkmen çadırlarının geçmişi veya şimdiki zamanı hakkında yapılacak bir araştırma bana ve Türklere de karanlıkta kalan Dede Korkut kitabındaki bazı bölümlerin daha iyi anlaşılmasına sebep olurdu. Bu konuda A. İnan'ın *Ülkü* mecmuasında (Ankara XIII, s. 360 1939) yayınladığı bir araştırmadan başkasını hatırlamıyorum. Tokat'taki Türkmen çadırlarının Papaz Sestini tarafından 1786 tarihinde yapılmış olan tasvirinin bugün bile ilgi çekici olduğunu zannediyorum: "çadırları yuvarlaktı ve bir kubbe meydana getiriyordu. İnce kamıştan yapılan kafesler beyaz bezle kaplıdır ve gene ince kamışlarla

¹⁴⁴ Vatikan nüshasında görülen bu husus, Dresden nüshasında mevcut değildir (Gökyay, s. 40).

¹⁴⁵ Marsigli, *Stato Militaire dell'Impero Ottomano*, L'Aja 1782, kısım II, s. 90: *karki-mesrac*: Kapukulu süvarileri ve Asyalıların kullandıkları bir mızrak tipidir.

¹⁴⁶ Farsça *guz-i şeşper*, Rusça *şeştope*, bkz. P. Kondakov, "Les costumes orientaux à la cour byzantine", *Byzantion*, I (1924), s. 7-49. İstanbul Askerî Müzesi'nin Sermed Muhtar tarafından hazırlanan rehberinde *şeşpar* miğferlerinin örnekleri vardır.

yapılmış dairelerle kapatılmıştır. Çadırlar birbirinin ayındır ve ortalarında boy beyinin çadırı vardır. Diğerleri ufak fakat güzeldir. Kendileri içmek ve sürülerini sulatmak için daima su etrafında otururlar. Hayvanlarını sağlarlar, tereyağ, peynir ve yoğurt yapıp yerler, devamlı olarak ayran dedikleri peynir suyunu içerler.¹⁴⁷

Dede Korkut hikâyelerinde tabiat temiz (veya kutsal), akarsu, dağlar, gölge verici bitkiler (gölgelüce) için gerçek bir aşk vardır.¹⁴⁸ Dede Korkut her hikâyenin sonunda hana dönerek yaptığı yakarışlarında, ağulları yakılmasın, suları kesilmesin, bitkileri kesilmesin, atı muharebede düşmesin, kılıcı çarpışma esnasında kırılmasın, anne ve babası cenneti versin, Tanrı ölüm anında imandan ayırmasın diye niyazlarda bulunur.

Dede Korkut hikâyelerinden zaman tayin etmek için bir tarih bulamayız. Bir gün veya ay adı yoktur.¹⁴⁹ İstikâmet yön isimlerine¹⁵⁰ hafifçe dokunarak gösterilir. Paralar hususunda sarih kayıt yoktur. Ölçüden de pek az bahsedilir.¹⁵¹

X. ONİKİ HİKÂYENİN ÖZETİ. TÜRK VE DİĞER MİLLETLERİN DESTAN VE HİKÂYELERİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

Hikâye alanındaki karşılaştırma, birçok araştırmalara konu olmuştur. Birbiri ile alakası olmayan millet, ülke ve çağlarada da müşterek insanî duygular ile muhitin birlik ve yoğunluğu sayesinde ortaya çıkmış olan benzerlikler de oldukça çoktur. Hâura veya metin olmaksızın, S. Thompson'un *Motif index of Folk-literature*, Helsinki 1932 adlı altı ciltlik eserinde folklor motiflerinin sistematik indeksleri vardır.

¹⁴⁷ Domenico Sestini, *Viaggio da Constantinopoli a Bassora*, 1786, s. 54.

¹⁴⁸ Bitki kültürüne dair, Uruz'un 4. hikâyede bitkiye yaptığı yakarış vesilesiyle konuşabiliriz. Kafkaslardaki bitki kültürü hakkında bkz. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Su-eizüge*, Leibzig 1993, s. 15. Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz dağların devamlı tasviri, Şaman inanışlarının bakiyesini görmeden izah ediyor.

Ayrıca, L. P. Patavo ve Dr. Menges, "Materialien zur Volkskunde Türkvölkern" *MSOS*, 37 (1934), s. 53-54; F. Köprülü, *Influence du Chamanisme turco-mongol sur les ordes mystiques musulmans*, İstanbul 1939.

¹⁴⁹ Yalnız girişte, Vatikan nüshasında olmayan fakat Dresden nüshasında bulunan bu parçada (Gökyay, s. 2) *âyine* (cuma), den bahsedilir (sondaki lügatçeye bkz.).

¹⁵⁰ Bu teferruat daha sonra incelenebilir. Lügatçedeki, *gün ortag, aları, arkuc* vs. maddelerine bkz.

¹⁵¹ Lügatçedeki *akçe, batman, tutam* maddelerine bkz.

Dede Korkut kitabı için bu araşurmayı W. Ruben, *Ozean der Marchenstrome, Teil I: Die 25 Erzahlungen des Damons (Vetalapancavimsati) Mit einem Anhang ber die 12 Erzahlungen des Dede Korkut*, Helsinki 1944 (FF Communications, No. 133) adlı kitabının son yüz sayfasında yapmıştur. Burada da Ruben'in metodunu izliyerek kısa bir tanıtıma yapmak yararlıdır. Oniki hikayededen herbirinin özetini verip sonra diğer milletlerin halk hikayeciliğinin ilişki ve benzerliğini ortaya koyacağız.

I

Dirse Han Oğlu Buğaç Hanın Hikyesi

Bayındır Han Oğuz beylerine bir ziyafet verir. Misafirlerine beyaz, kırmızı ve siyah renkte adrlar hazırlatır. Siyah renklileri çocuğu olmayanlar için hazırlatır. ocuğu olmayan Dirse Han, kendisine yapılan bu tutumdan müteessir olarak ziyafeti terk eder ve evine dönünce kendisine bir evlat veremeyen karısına hakaretler eder. Karısı onu yaştırır ve ilhi ltfu celbedilmesi için kurban kesip sadaka vermeğe teşvik eder. Sonunda bir erkek ocuk sahibi olurlar. ocuk iriyarı ve cesur yetişir. Henüz genç yaşında iken Bayındır Han'ın önünde bir *boğayı* ldrerek takdir görür. Dede Korkut çağırılır, o da genci takdir ederek Buğaç (belki daha doğrusu Boğaç) adını verir.

Babasının maiyetine giren Buğaç varlığı ile etrafındaki kırk atlıyı gölgede bırakır. Onlar da kıskançlıklarından Buğaç'ı babasının karşısında haksızlık ve fesadlık yaptığını, ayrıca annesi ile anlaşarak öldürmek istediğine dair itham ederler. Ayrıca Buğaç'ın hareketinden ewel alt etmesinde ısrar ederler. Dirse Han kırk hainin yalanlarına kanar ve bir av esnasında oğulunu okla yararlar. Yurduna dönen Dirse Hana, Buğaç'ın annesi hüzün ve sevgi dolu açıklı sözlerle haber sorar. Onun dönmediğini görünce nedimelerini (ince kız) alarak beraber aramağa çıkar. Buğaç lmemişti. İki kk köpeği onu kargalardan koruyordu. Hızır İlyas onu görmüş ve dokunmuştu. Annesi onu bulur ve tedavi için süt veririr ve dağ çiçeklerinden ilaç yapar. Sonra gizlice eve getirir.

Buğaç'ın döndüğünü gören kırk hain, Dirse Hanın alçakça iftiralardan haberdar olup intikam almasından korktular. Onu bağlayıp esir olarak kfir-lere satmağa karar verdiler ve bu düşüncelerini yapular. Buğaç annesinin teşviki ile kaçıranları kovalar ve ele geçirir. Babası ile aralarında geçen acıklı bir konuşmadan sonra kendisini tanıtır ve onu kurtararak yurduna döner.

W. Ruben (s. 199-202), Orta Asya Türkleri arasında henüz devam eden, ilk avdan evvel ve sonra ad verme ananesini ortaya koyar (Radlov, *Proben-*, I, 89, 358; II, 579; Schiefner, *Heldensage der Minussinskischen Tataren*, XI, 31, 105, 206, 252). Ad, Şaman inanışlarında âdeta ruhtur. Diğer millîlerin destan ve folklorları ile karşılaştırarak, çeşitli motifleri inceler, mesela baba ile oğulun bilerek veya bilmeyerek, çarpışmaları konusu (Yunanistan'daki Oidipus ile La-ius, Almanyadaki Ildebrando ve Adubrando, İranlıların *Şehnâmesindeki* Rüstem ile Sohrab'ın) ve ana sütünün ilaç gibi kullanılması (Kırgızlardaki için bkz. Radlov, V, 5152 vd.) hususunda olduğu üzere. Ayrıca Türk destanî hikâyelerinde benziyenleri de, yani babasını kaçıranları takip ve ele geçirme konusu Tarba Kıncı'ninkine benzer (Sagay hikâyesi, Radlov, II, n. X). Pek doğru olarak Ruben Dede Korkut hikâyesinin ahlâki yüksekliğine işaret etmektedir.

II

Salur Kazan'ın Evinin Yağma Edilmesi Hikâyesi

Kazan Han Oğuz beylerine verdiği bir ziyafet esnasında, uzun süren bir ataletden sonra vücutlarını harekete geçirmek için bir av partisine davet eder. Yurdunun korunması için oğlu Uruz'u üç yüz atlı ile bırakır.

Kazan'ın Aladağ'a ava çıkması sırasında, Gürcü kâfirler yurdunu basarlar ve Uruz'u, annesini, Kazan'ın kadın ve kızlarını esir ederler. Hazinesini alıp, at ve develerini de beraberlerinde götürürler. Fakat koyun sürüsünü yağma edemezler, çünkü Karacuk Çoban büyük bir sapan ile onları korur.

Kazan, gördüğü korkulu bir rüyada, kötü talihinin haberini alır. Yurduna gelir ve harabeyi görür. Ağlamağa başlar ve yolda suya, kurda ve köpeğine nafîle yere haber sorar. Köpeğini izliyerek Karacuk Çoban'ı bulur ve olup biteni öğrenir. Ailesini kurtarmağa davet eder.

Bu esnada kâfirlerin reisi, Kazan'ın karısını kendisine ve arkadaşlarına şarap dağıttırmak için getirtmek ister. Fakat esir kadınlar arasında hangisinin olduğunu seçemez. Bunun üzerine oğlu Uruz'u öldürüp, pişmiş etini kadınlara vermeğe karar verir. Eti yemeyi reddeden annesidir. Bunu haber alan Uruz, annesine ihanet etmemesi için uyarıda bulunur. Eti yemesini, böylece düşmanlara hizmet ederek kocasının şerefini düşürmemesini söyler. Tam bu sırada Kazan ile Çoban, daha sonra da diğer Oğuz beyleri de yetişirler, düşmanın yurdunu yıkarak esirleri kurtarırlar ve mallarını da geriye alırlar.

Ruben'in bu hikâye ile ilgili karşılaştırmaları (s. 204-206) özel motiflerle ilgili olanlardır. Çoban'ın efendisinin yardımına gelişi (bu hususda, s. 32'ye bakınız.. Karacuk Çoban için ve V. Barthold'un *Encyclopédie de l'Islam* 'daki Çoban maddesinde, Ruben'in s. 205'deki şüphelerini ortadan kaldıran notlar). Sayu, kurda ve köpeğe haber sorma (müşterek bir folklor motifidir. Bunun için Hindistan'da benzerlikler aramak gereksizdir), kadınlara Uruz'un etini vererek annesini tanıma (bu da Hz. Süleyman'ın hükmü ile Hiut, Afrika ve Türk folklorlarının motifleri ile karşılaştırmalıdır).

III

Bozatlı Basmı Beyrek'in Hikâyesidir

Bayındır Han tarafından Oğuz beylerine verilen bir ziyafet esnasında, Bay Büre Bey kendisini bir erkek çocukdan yoksun bırakan kaderine yanar. Oğuz beyleri ellerini kaldırarak, ona bir evlat vermesini Allaha niyaz ederler, Bay Bican da eğer Allah bir kız çocuk verirse, Bay Büre Bey'in oğluna vereceğine yemin eder. Dua kabul edilir. Bay Büre Bey'in bir oğlu olur ve bu mesut olay için İstanbul'a iki tüccar yollayarak hediyeler aldırır. Çocuk gürbüz ve cesur yetişir. Onbeş yaşında iken, iki tüccarı Pasin vadisinde esir eden kâfirlerin elinden kurtarır ve değerli mallarını da geri alır. Boz bir at, bir yay, altı köşeli bir gürz ve güzel bir kılıç. Bunlar babasına hediye götüreren tüccarlardır. Dede Korkut gelir, genç kahramanı över ve ona Bozatlı Basmı Beyrek adını verir.

Bir av esnasında Beyrek Bey bir genç kızın çadırına gelir. Bu kız Bay Bican'ın doğmadan evvel ona nişanladığı Banu Çiçek'tir. Genç prenses onu tanıır ve at yarışına, ok atmağa, koşuya davet eder. Yenilir ve yiğitin nişan yüzüğünü kabul eder.

Düğün için kardeşi Delü Karçar'ın izni gereklidir. Dede Korkut bu güç işi üzerine alarak, Beyrek Bey için kızkardeşini ister. Ölüm tehlikesi ile karşılaşır ve kendisini kılıçla öldürmek isteyen Delü Karçar'ın kolunu esrarlı bir şekilde durdurur. Gerekli izni, bin erkek at, bin erkek deve, bin koyun, bin kuyruksuz ve kulaksız köpek, bin iri pire getirmesi sözü ile alır. Dede Korkut ona hepsini verir ve kötü bir oyun oynar: tamamen pire dolu bir eve sokar ve sonra çıplak halde soğuk su içine atmasına sebep olur.

Düğün hazırlıkları sırasında, Beyrek Bey 39 yiğidi ile beraber Bayburt kalesinde esir edilmişti. Annesi, babası, kız kerdeşleri, nişanlısı ağlıyorlar ve ümitsizliğe düşüyorlardı. Onaltı yıl geçti. Delü Kaçar, Beyrek Bey'in yaşadığını bildirene bir hediye veya ölüsünü bildirene kızkardeşini vereceğini vaad eder. Alçak bir adam olan Yalancuk, ewelce Beyrek'den aldığı bir gömleği kanlı olarak getirir ve Banu Çiçek ile evlenir.

Bu sırada babası oğlunu aramak için tüccarlar yollar. Kervan Bayburt'un civarına gelir, Beyrek sorar ve öğrenir ki ailesi iyidir, nişanlısı da bir başkasına verilecek. Bayburt beyinin kızı ona kurtulması için yardım teklif eder ve ayrıca evlenmeğe karar verirler. Beyrek kabul eder ve kaleden çıkar. Boz atını bulur ve onunla bir kardeş gibi konuşur. Doğru babasının yurduna gi-

der. Yolda giderken Banu Çiçek'in düğününe giden bir ozana rastlar. Atını ödünc bırakarak kopuzunu alır. Pınar başında kızkardeşini ağlarken görür. Onunla ve diğer kızkardeşleri ile görüşerek tanışır. Sonra düğün davetlileri arasına katılır, Yalancuk diğer beylerle ok yarışı yapmaktadır. Onu teşvik eder ve hakarete bulunur. Yalancuk yayını germeğe davet eder. Beyrek kolayca gerer ve parçalar. Sonra evinde kalan yayı getirirler ve güveyin yüzüğüne de vurarak müsabakayı kazanır. Davetli olan Kazan Bey'in izni ile kadınların yanına gider ve kopuz çalıp gelinin dans etmesini ister, iki defa karşısına başka bir kadın getirerek aldatmak isterler. Fakat o ısrarla gelini ister ve sonunda Banu Çiçek gelir. Kız evelce vermiş olduğu nişan yüzüğünü tanır ve birbirlerini tanırlar. Sonra derhal Beyrek'in babasına dönüş haberini vermeğe gider. İhtiyar adam ağlamaktan kör gözlerini iyileştirmek için Beyrek'in parmağından akıttığı kanla tedavi oluncaya kadar inanmadı. Yalancuk kaçtı fakat takip edilerek yakalandı. Af diler ve isteği yerine getirilir. Beyrek Bayburt kalesine gitti ve arkadaşlarını kurtardı. Sonradan karısı olacak prensesi de beraberinde götürdü.

Bu, Dede Korkut hikâyelerinin en uzunudur. Bütün milletlerin edebiyatı ile çeşitli karşılaşmalarına konu olduğu gibi, Türk memleketlerinde de zamanımıza kadar sözlü olarak devam edegelmiştir.

Anadolu ve İstanbul'da onbir tane variantu ele geçmiştir. Üçü yazılı, sekizi sözlü,¹⁵² yazılı olanlar da Konya'da bir tane manzum, İstanbul'da da iki tane bulunmuştur. Sözlü olanlar, Anadolu'da: Safranbolu,¹⁵³ Trabzon, Adana'nın Aladağ,¹⁵⁴ Cebel-i Bereket'in Yarpuz, Erzurum, Bayburt, Beyşehir, Kütahya¹⁵⁵'da toplanmıştır. Bütün bunların arasında en tanınmış, Bayburt'ta derlenendir; bunların kahramanları Bey Böyrek, Alp ve Bengiboz Akkavak kızı, nişanlıdır.¹⁵⁶ Bayburt civarındaki bir kasabada bugün Bey Böyrek'in olduğu tahmin edilen bir mezar vardır.

¹⁵² Bu varyantların hülâsaları O.Ş. Gökyay tarafından neşrinde mevcut bulunmaktadır. P.N. Boratav, *Bey Böyrek Hikâyesine Ait Metinler*, Ankara 1939, adlı risalesinde ve Ankara'da neşredilen *Ülkü* dergisindeki muhtelif makalelerinde topladı.

¹⁵³ A. Baha tarafından önce *Bartın* gazetesinin 21.X.1931 tarihli nüshasında neşredilmiş sonra *Atsız* dergisinde tekrarlanmıştı: sayı 10 (1932), s. 255-260. Bunun musiki yönleri M.R. Kösemihal tarafından *Millî Mecmua*, n. 124-25 (1931)'da neşredildi.

¹⁵⁴ Tanıtın Ali Rıza, *Cenüpa Türkmen Oymakları*, III, 1931, s. 70-80.

¹⁵⁵ Adnan Erzi tarafından derlenip, *Halk Bilgisi Haberleri* adlı derginin IX (1939) cildinin ekim ayı sayısında çıkan yazı. Aun adı burada Bengiboz'dur. Gelinin adı Ergaye olup İstanbul kralınının kızıdır.

¹⁵⁶ Aka Kavak Kızı adı, Safranbolu ile Aladağ ve Erzurum'da da kullanılır. Dede Korkut kitabında da, 3. hikâyede, Çiçek Banu'nun düğün hazırlığı için yapılan çadır için de Ak Kavak denilir. Kerem ile Aslı adındaki Türk halk hikâyesinde Dede Korkut kahramanları şöyle anılır:

Ak Kavak Kızı da Bey Böyrek dengi.

Bkz. P.N. Boratav, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1943, s. 257. Aka Kavak Kızı hikâyesi ile ilgili Ermenice bir varyant Kayseri taraflarında derlenmişti: Macler, *Contes légendes et épopées populaires de l'Arménie*, Paris 1928, c. 1, s. 150-158. Bana bu bilgiyi Paris'ten H. Berberyan gönderdi.

Börek de Bayburt civarında yaygın bir isimdir. Bayburt civarındaki Almışka kasabasında bir Ermeni aile yakın bir zamana kadar kendisini Bey Böyreğ'e bağlamış. Aynı kasabadaki Ermenier I. Cihan Harbinin sonunda sürgün edildikleri zaman, Beyrek'den ve Bayburt'un Ermeni prensesinden gelmekte olduklarını ileri sürüyorlardı. P.N. Boratav'a göre, Dede Korkut kitabında, Bayburt kelimesi yanındaki Barasar veya Parasar kelimesi (*Parasar'un Bayburt hisârı*) belki Ermenicedir ve XI. asırda Ermenistan'a yapılan ilk Türk akınının bir hâtırasıdır.¹⁵⁷

Bu onbir varyanta, ewelce I. Kunos tarafından bulunup yayınlanmış ve lisan ile hikâyecilik bakımından Dede Korkut'takinden aşağıda olan bir tane daha eklenebilir (*Ozman-Török Nep-költesi gyüjtemeny*, Budapest 1887-1889, c. I, s. 287-291, hikâye 66). Kahramanı Beybörek ve atının adı Rengiboz (Dede Korkut kitabında *Bozatu B. dir'*dur. Bir kralın çocuğu yoktur, bir derviş ona karşı ile beraber yemek üzere bir elma verir (bu motif Türk ve İran folklorunda pek sık geçmektedir). Beybörek dünyaya gelir. Rüyasında bir kız görür ve aşık olup onu kaçar. Düğünden önce yedi başlı bir ejderhanın esiri olan bir güzeli kaçırmağa girer. Yokluğunda nişanlısı, babasının vezirlerinden birisinin oğlu ile evlenmek üzeredir. Beybörek işini bitirir bitürmez zamanında yetişir, bir musikişinas kılığına girer. Düğün esnasında kız onu tanır ve evlenirler.

Anadolu dışında, fakat gene Türk muhitinde Beyrek Bey hikâyesinin motifini Özbekçe Yusuf ve Ahmet adlı bir halk hikâyesinde buluyoruz. Erkek kahramanlar (Bozoğyan) Yusuf ve Ahmet, güzel sevgilileri de Gül Hadice Gülas'ıdır. Burada da iki aşık tam zamanında musikişinas kıyafetinde bir başkası ile evlenmek üzere olan nişanlılarının düğünlerine engel olurlar ve kör olan akrabalarının gözlerini açarlar.¹⁵⁸ W. Prohle tarafından Kafkasya'nın Balkarlarında toplanan Aybek oğlu Aytek hikâyesi de çok benzer (*Keleti Szemle*, XVI (1915-1916), s. 139 vd.). Daha şarkta ve daha kuzeyde, Kara Kalpak ve Kara Kırgız (kahramanın adı *Alpamis* veya *Alpamsı*) ve Başkurd (kahramanın adı *Alpamış* veya *Alpamsa*'dır) Türkleri arasındaki müşterek bir hikâyede çok yakın motifler bulunmaktadır. Belki de Alpamsı, Dede Korkut'un kine en yakın olanıdır (Kazan, 1910, 2. baskı).¹⁵⁹

Hikâyede dünya folklorunun birçok motiflerini bulmaktayız: bir yabancı hayvanı takip edip sevgilisini bulan adı (Türk ve İran halk edebiyatında sıkça geçer) ile amazon arasındaki güreş (Türkçe Battalmâne ve Bizans dönemi Digenis Akritas,¹⁶⁰ 1001 gece masallarındaki Ömer ve Ruben'in, s. 222-224'de kaydettiği Moğol ve Şark Türklerinin hikâyeleri. Ölüm haberini getirmek için kullanılan gömlek (Hz.Yusuf'un), süvarinin atı ile konuşması,¹⁶¹ nişanlısı veya karısının bir başkasına verilmesi anında yetişen kahraman (Odisea'daki Ulyse'nin dönüşü, kahramanın kuvvetini gösteren yay çekimi açık bir benzerliktir).

¹⁵⁷ P.N. Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 65. *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Bayburt maddesi.

¹⁵⁸ O.Ş. Gökyay, a.g.e., s. X-XI. A.N. Samojlovič, "Ocerki po istorij turkomenskoj literatury", *Turkomenija*, I (1929), s. 123-167. Özbekçe metni neşreden: A. Vambéry, "Jusuf und Ahmed. Ein özbekische Volksepos im Chiwaer Dialekte", *Keleti Szemle*, X. Suppl. (1911). Beyrek'in hikâyesi ile Farsçadaki *Le prince Ismeil et Arap-Zengi* hikâyesi arasındaki benzerlik, için bkz. H. Massé, *Croyances et costumes persans*, II, Paris 1938, s. 469-476.

¹⁵⁹ Abdülkadir İnan, *Ülkü*, X (1937-38), s. 545-547. Şükrü Kurgan, *İzahlı Eski Metinler Antolojisi*, Ankara 1943, s. 75-77'de bazı incelemeler vardır.

¹⁶⁰ H. Grégoire, "L'Amazone Maximo", *Mélanges Cumont (Annde la l'Inst. de Phil. et d'Hist. orientales et slaves*, IV (1936), s. 723.

¹⁶¹ A. Chodzko, *Les chants historiques de l'Ukraine*, Paris 1879.

Türkçe Tercan hikâyesinde sıkı benzerliği olan iki mısra vardır. Radlov, *Proben*, III, s. 143; tercümesi III, s. 179 : eki közüno bolain korkuttan cargap sıraktai.

IV

Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esaretinin Hikâyesidir

Bir gün Salur Kazan bir ziyafet esnasında ağlamaya başlar. Oğlu Uruz henüz baş kesmedi ve kan dökmedi, onun için ölümünden sonra yerine geçemez. Uruz ağlamanın sebebini öğrenmek ister ve aldığı cevap üzerine babasının kendisini bir defa bile ava götürmediğini, harp talimleri yaptırmadığını söyler. Bunun üzerine Kazan Bey oğlu ile birlikte yola çıkar ve Ansaka (Ahışha) ile Dadian (Mingrelia) mıntukasındaki kâfirlerin sınırına ulaşır. Burada ev yorgunluğu sırasında kâfirlerin hücumuna uğrar ise de, Oğuz beylerinin yardımı ile savaşa tutuşur. Oğluna da bir tarafta durup seyretmesini tenbih eder. Fakat delikanlı savaşın cazibesinden kendisini kurtaramaz ve mücadeleye atılırsa da tutsak olur. Düşmanlarını yenen Kazan Bey, oğlunu bıraktığı yerde ararsa da bulamaz. Kaçtığını zannederek yurduna döner. Uruz'un annesi "uzun boylu" Borlı Hatun oğluna bir şey olduğunu anlar ve Kazan'dan kederli bir şekilde haber sorar, sonra da oğlunu aramasını ister. Kazan'ın tekrar geldiğini gören kâfirler Uruz'u babası ile konuşmak üzere serbest bırakırlar. Uruz babasının kendisini kurtarması için döğüşmesine engel olmak ister, zira onun tutsak olup öldürülmesinden korkar. Daha iyisi eve dönüp annesine kâfir elinde olduğunu haber vermesidir. Babasının ölümünden ziyade bu talihine razıdır. Aralarındaki konuşma baba ile oğul sevgisinin en derin hislere kadar etki ederek uzun süre devam eder.

Sonunda kâfirlerin tek başına hücumuna uğrayan Kazan yararlanarak yere düşer ise de, karısı Borlı Hatun kırk ince kızı ile yetişir. Kazan onu tanımaz. Aynı zamanda Oğuz beyleri de yardıma yetişirler ve hep beraber düşmanı yenerek Uruz'u kurtarırlar.

Ruben'in işaret ettiği gibi (s. 228),- Uruz'un tutsak olma hikâyesi I ve II. hikâyelere çok benzemektedir. Bazı motifler hemen hemen aynı kelimelerle tekrar edilmektedir: Annenin oğlunu kocası ile beraber dönmemesi üzerine soruları. Annenin oğluna ince kızları ile yardıma koşması, Kazan Bey'in en sonda yardımına koşan Oğuz beylerinin sıralanmaları gibi konular.

V

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul'un Hikâyesi

Bir zamanlar Oğuzların arasında Duha Koca oğlu Deli Dumrul namı ile tanınan bir kahraman yaşamaktaydı. Bir gün, bir köprünün civarında otururken, civarına gelen boylardan bir yiğit ölmüştü. Yiğidin ölüm sebebini sorunca, ona "al kanatlı Azrail" cevabını verdiler. Bunun üzerinee Deli Dumrul Azrail'e hakarete bulundu. Tanrı'nın bu sözlere canı sıkıldı, Azrail'i gön-

derdi. İlk korkuyu atlattuktan sonra, Deli Dumrul ölüm meleğini kılıcı ile kovalar. Azrail güvercin kılığına girerek kaybolur. Deli Dumrul atı ve güvercin avlayan doğanı ile yola çıkar. Evine döndüğü esnada, Azrail atının önünde görülür, at kapaklanır, Deli Dumrul yere düşer. Azrail'in baskınına uğrayan Dumrul af diler ve Tanrı'ya yakarır. Bunun üzerine eğer bir başkası kendi yerine hayatını vermeğe razı olursa affolunacak. Deli Dumrul önce babasına hayatını vermesi için ricaya gider. Babası onu kurtarmak için bütün malını vermeğe hazırdır, ancak:

"dünya şirin can aziz
canıma kıyamam, belli bil"

cevabını verir.

Aynı cevabı annesi de, anne sevgisinin en hassas kelimelerini kullanarak verir.

Deli Dumrul'un canını almak üzere olan Azrail, ona karısına gidip çocuklarını emanet etmesi için son bir fırsat verir. Karısı onsuz yaşamağa razı olmaz ve çocuklarının yetim kalmamaları için hayatını fedaya hazır olur. Azrail kadının hayatını almağa hazırlanır. Deli Dumrul tekrar Tanrı'ya yakarır ya beraber yaşamalarına izin versin veya beraber canlarını alsın. Tanrı dualarını kabul eder ve karı kocaya 140 yıl ömür verir. Azraile de Deli Dumrul'un anne ve babasının hayatlarını almasını emreder.

Büyük bir his ve gerçek bir şiirle dolu olan Deli Dumrul'un dramatik hikâyesi, Türkiye'de, 1934 senesinde Antalya'daki Zeytinlu Abdalları arasında derlenmiş ve manzum olan bu variant O.Ş. Gökyay tarafından, kitabında (s. LXXII-LXXII) yayınlanmıştır. Giriş kısmı yoktur. Ölüm karşısında bulunan Deli Dumrul ümitsizce anne ve babasına baş vurur. Gelinin ruhu alınır ve güvercin kılığında Tanrı'nın huzuruna gelince, Azrail olup biteni anlatır. Tanrı gelinin ruhunu iade eder ve bin yıllık ömür verir. Buna benzeyen ve "Mahmudun Şarkısı" adlı sözlü bir hikâye, Hikmet Aydın tarafından derlenmiş ve İzmir'de 1942 senesinde *Bağ Mecmuası*'nda (no. 5), Fahretün Çelik de *Ülkü*'de (c. XVII, Temmuz 141, s. 450), Doğu Anadolu'da Karşılılar arasında duyduğu *Mahzuni* adlı bir hikâyeyi yayınlamıştır. Diğer iki hikâye de, P.N. Boratav tarafından *Oriens* dergisinin IV. (1951) cildinde, "Notes sur 'Azzrail' dans le folklore turc" (s. 58-79) adlı makalesinde incelenmiştir.

Bu motif klâsik bir hikâye olan Admeto ile Alcesti'ninkine benzer. Esası da sevginin derecelenmesidir. Bu konu üzerinde çalışmış olan Th. Kakridis yakın bir geçmişte en güzel sayfalarını yazmış ve *Homeric Researches*, Lund 1949, adlı eserinin sonunda da Yunanistan ve Karadeniz'deki yeni Yunan halk şarkılarını da incelemiştir. Karadeniz'deki bir hikâyede,¹⁶² Akritas ümitsiz bir halde ölüm (Azzrail)'e karşı mücadele ederken, anne ve babasına hayatlarının bir kısmını vermeleri için ricada bulunur. Karısı ona hayatının yarısını ve en güzelini vermeğe hazırdır (temsa kai ta kalutera). Politis bu gibi şarkılardan 72 tane örnek vermektedir. Çoğunda kahramanın adı Ghiannis'dir.¹⁶³

¹⁶² N.G.Politis, "Akritika asmata", *Laografia*, I (1909), s. 69-275, burada s. 252-253 içindedir.

¹⁶³ S. Thomson, *Motif-Index* içindeki: Mortal fights with Death: R. 185. Çok ilginç bir araştırma: A. Lesky, "Pontische Lieder als Treger einer Wandermotivs", *Actes* 3. Bizantünistler

VI

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı'nın Hikâyesi

Kanlı Koca oğlu Kan Turalı evlenmek ister. İç Oğuzlar arasında eş aramağa çıkar ve bulamaz. Babası da İç ve Taş Oğuzlar arasında ararsa da bulamaz. Sonunda Trabzon İmparatorunun bir kızı olduğunu öğrenirler. İmparator kızını evlendirmek için yırtıcı bir boğa, bir aslan ve yabani bir deveyi yenecek olana vereceğini söylemektedir. Başaramanların da cezası ölümdür. Çocuk teşebbüsün tehlikeli olduğunu öğrenir. Trabzon İmparatorunun huzurunda deneme yapılır ve sarı elbiseli Selcan Hatun da seyrederek. Kan Turalı'nın kırk yiğidi *kopuz* çalarak onu teşvik ederler ve bundan cesaret alan kahramanımız sırası ile boğayı, aslanı ve deveyi yener. Düğün hazırlıklarına başlanır. Kan Turalı kızı alır ve kaçır. Maksudı anne ve babası kızı görmeden düğünü yapmamaktır. Tam Trabzon'dan uzakta, Oğuz ilinin sınırlarına vardığı anda, uyuyup arada sırada, imparatorun atlıları yetişirler. Prenses haber verir ve gelenlere karşı kahramanca döğüşmeğe başlar. Çarpışmanın bittiğini zanneden prenses, Kan Turalı'nın anne ve babasına haber götürür ve onlar ile beraber çarpışma yerine gelir. Prenses burada Kan Turalıyı atından düşmüş ve düşman tarafından sarılmış görür. Hemen aralarına girer ve kaçırır. Prenses ile şaka dolu bir kavgadan sonra, Kan Turalı anne ve babasına yetişir, hep beraber eve dönerler, düğün yaparlar.

Zaten evvelce (s. 33) Turalı isminin 1348 yılında Trabzon'a hücum eden Türkmen Beyi Tur Ali ve Turalı ile aynı olduğunu söylemişim.

Nişanlı veya nişanlının yiğit ile beraber çarpışma motifi, Türk halk edebiyatında sık sık geçer; *Battalnâme* de de, Kurgızca Yoloide de (Ruben, *Indexs*, 240) ölüm tehlikesine rağmen gelinine sahip olma mücadelesi folklorlarında çok sık ¹⁶¹ geçer ve en güzel örneği de Turandot efsanesidir (Ruben, s. 136, 240-242) bu hikâyenin kahramanı ile Kurgızca Yaloi poeminin kahramanı arasında çok derin incelemeler yapmakta, ayrıca Batu Afrika'daki (Nijerya) Soninke atlılarının hikâyesinde benzerlikler görmektedir. ¹⁶⁵

Kongresi) Atina 1932, s. 27 vd. Bu eserde, Ermenice bir varyantın, *Zeit. d. Vereins f. Volkskunde*, XIX, s. 368'de neşredildiğini zikreder.

¹⁶¹ S. Thompson, *Motif-Index*: H 1161.

¹⁶⁵ Ruben s. 196'da, kavimlerin kahramanlıklarında derlenen kayda layık olayların neler olduklarını gösterir ki bu da bize, Dede Korkut'un ouiki hikâyesindeki bitiş konusunu anlamamıza yardım etmektedir.

VII

Kâzılık Koca Oğlu Yiğenek'in Hikâyesi

Bayındır Han'ın verdiği bir ziyafet esnasında, Kazılık Koca bir *akın* için izin ister ve *Koca*ların yardımı ile Karadeniz'in kıyısındaki Düzmürt kalesine hücum eder. Kalenin komutanı olağanüstü güce sahip biriydi, onu esir etti. Onaltı yıl sonra, gidişinden sonra dünyaya gelmiş olan Yiğenek adlı oğlu, Oğuz beylerinin oğulları ile yaptığı bir münakaşa esnasında, tutsak olan babasını kurtarıp kahramanlığını göstermesi istenilir. Çocuk babasının âkibetinden henüz haberdar değildir. Derhal Bayındır Han'a giderek 24 Oğuz sancak beyi ile gitmek için izin ister. Yolda uyurken bir rüya görür: Karadeniz'in öte tarafından olduğunu görür. Kara dağın üzerinde cesur bir yiğit görür; bu onun secaatli, muharip amcası Emen'dir. O da ewelce Kazılık Koca'yı kurtarmayı denemiş, fakat başaramamıştı. Bunun için yeğenini böyle ümitsiz bir mücadeleden vazgeçirtmeğe çalışır. Rüya bittikten sonra Emen, beyleri ile beraber görünür ve Düzmürt'e yapılan hücumu katıldığını söyler. Beylerin çoğu, kalenin yenilmeyen kumandanı karşısında tutunamazlar. Yiğenek Tanrı'ya yakarır ve düşmanını öldürmeğe muvaffak olur. Kazılık Koca sevinç içinde kendisini kurtaran bu hiç tanımadığı oğlunu kucaklar.

Babasını kurtaran oğlu motifi XI. hikâyede ve birçok yerlerde kardeşi Egrek'i kurtaran Segrek'in hikyesini hatırlıyor (X. hikâye).

İlkel bir şekli de, Radlov'un Kırgızlardan toplamış olduğu Kan Sentai adlı epik hikâyesine benzer (Proben III, metin, s. 252-270, çeviri III, s. 277-321). Kan Şentai tutsak olunca, on yaşındaki oğlu ananesine, babasının ne olduğunu sorar. Annesi de kurtarmak için doğuşeceğinden korktuğu için şaşar. Bir gün arkadaşları ile beraber aşık oynarken babasının âkibetini öğrenir ve onu kurtarır, sonra da çalınmış olan binbin atını aramağa gider.

Bu ve X. hikâyeler, Armuris şarkısı diye tanınan epik bir Bizans şarkısı ile tek bir benzerliği vardır. Ancak kahramanı, her variantta ayrı bir ad almaktadır. Bunlardan bir tanesi, H. Ludeke¹⁶⁶ tarafından Kıbrıs adasında derlenmiştir ki, adlı Asguris'dir. Bir yürüyüş esnasında tutsak edilen cesur cengaverdir. Oğlu Orestes gidişinden sonra annesi tarafından yetiştirilir. Bir gün kralın arkasından yaya olarak bir av partisine katılır. O kadar çevik ve süratlidir ki, geyikleri boynuzlarından tutup yakalar ve eğlendikten sonra da serbest bırakır. Gencin bu tavırlarından hoşlanmayan kral ona hakaret dolu cümleler sarf eder, "fesatçının oğlu, yedi nesilden yoksun" tarzında laflar eder. Orestes annesine babasının kim olduğunu sorar. Tutsak olduğunu öğrenince Arap atına atlar, Fırat nehrini geçer, düşman ülkesine girer, babasını ve dedesini kurtarır. Dönüşlerinde düşman askerleri ile karşılaşılırsa da, delikanlı hepsini darmadağın ederek babasına layık bir evlat olduğunu ispat eder. Çok mağrur bir kahramanlık tonu olan bu hikâyede, etkili tekrarlar, mübalağa ve palavracılık vardır.

¹⁶⁶ H. Grégoire, "Nouvelles chansons épiques des IX et X siècles", *Byzantion*, XIV (1939), s. 235-163, adlı makalesinde yorumladı.

VIII

Basat'ın Tepegözü Nasıl Öldürdüğünden Hikâyesidir

Bir düşman hücumundan sonra Oğuzlar gece vakti göç etmektedirler. Bir çocuk kaybolur ve dişi bir aslan tarafından yetiştirilir. Bir müddet sonra Oğuzlar yerlerine dönünce, aslan şeklinde bir gencin atları öldürüp kanlarını içtiğini görürler. Bunun üzerine bir aslan inine kapatırlar. Fakat Uruz Koca oğlunu tanıyınca eve götürür. Çocuğun eğitilmesi çok zordur. Dede Korkut nasihatlarla bulunur ve Basat adını verir.

Aradan zaman geçer, bir gün çobanın biri dağlarda sürüsünü otlatırken, dişi bir peri ile münasebette bulunur ve neticede Tepegöz dünyaya gelir. Uruz Koca evinde Basat ile beraber yetiştirmeğe başladı. Tepegöz bütün ebelevlerinin kanlarını emerek ölümlerine sebebiyet verince hayvan sütü emmeğe başlar. Geliştiği zaman öylesine yabani olmuştu ki, evden atıldı. Bundan sonra Oğuzlar için bir felâket halini aldı. Bütün çobanları öldürdü, halk arasında korku saçtı. Hiçbir silah ona işlemedi. Ana peri onun parmağına sihirli bir yüzük taktığı için ne ok ne de kılıç etkilerdi.

Onunla konuşmağa giden Dede Korkut insanlara ve hayvanlara hürmet etmesini söyler. Beraberce vardıkları anlaşmaya göre hergünkü yemeğinde iki insan, beşyüz koyunu iki aşçı pişirip hazırlıyacaktı.

Oğuz aileleri sıra ile devin doyması için kurbanlarını teslim ediyorlardı. Bir zaman sonra zavallı bir kadın iki oğlundan birisini vermişken, ikincisini de vermek zorunda kaldı. Tam o sırada bir akından dönmekte olan Basat'ı gördü ve ona yalvarıp rica ederek oğlunun yerine bir tutsağı vermesini söyledi. Çok duygulanan Basat tutsağı verir ve kardeşi Kıyan Selcük'ü öldürdüğünden dolayı kızgınlık duyduğu devle çarpışmaya gider.

Basat bir tutam kalın ok attığı zaman Tepegöz güneşleniyordu ve ancak gıcıklandığı için kalktı. Basat'ı tuttuğu gibi mağarasının dibindeki çizmenin içine bıraktı, sonra da aşçılara ikinci vakti pişirmelerini tenbih ederek uykuyu daldı. Basat aşçılarından Tepegöz'ün yalnız göz tarafında et olduğunu öğrenir. Şişi kızdırdı ve gözüne sokarak kör etti. Mağaranın dibine gidip kuzu ve koçların arasında saklandı. Koyunlar mağaradan çıkarlarken Tepegöz tek tek yokluyordu. Basat bir tane koyun yüzdü, baş ve kuyruğunu bırakarak derisini sırtına geçirdi. Tepegöz önünden geçen sahte koyunun boy-nuzlarından yakalayınca elinde kaldı, Basat sonunda mağaradan kaçtı. Tepegöz bunun üzerine Basat'ı hile ile ele geçirmeğe çalıştı. Önce parmağına

yüzüğünü geçirmek istedi, sonra bir kümbetin içine kapadı, en sonunda kellesini kendi sihirli kılıcı ile kesmeğe davet etti. Basat bütün bu tehlikelerden çeviklik ve zekâsı ile kurtuldu. Bütün bunlardan sonra Tepegöz Basat'ın merhametini çekmek istedi. Adını ve soyunu öğrenince manevî kardeş olmasını teklif etti. Fakat Basat kararlıdır ve kardeşinin intikamını almak ve halkına yaptığı fenalıkların cezasını çekirmek istedi, onu öldürdü.

Bu hikâyenin Odissea'daki Ulisses ve Polifemo hikâyesi ile benzerliği açıkça görülür. İlk önce buna H.F. Diez 1815 tarihinde dikkat etmişti. En son araştırma da¹⁶⁷ Yılmaz Çapan tarafından *Şadırvan* dergisinde (19.8.1949 sayı 21) yapılmıştır. Benzer noktalara bakacak olursak, sihirli doğuş (bir çoban ve periden Tepegöz'ün, *Posidon ve bir peri'den Polifemo*), tepede tek göz, insan yiyeceklik, bir kazık veya şişle kör etme, koyun derisine bürünme hileleri gibi. Ayrılıklar ise: Basat tek başına iken, Ulisses'in altı arkadaşı vardır. Basat bilhassa Tepegöz'ü öldürmeğe gider, halbuki Ulisses devî kör ettikten sonra kaçmayı düşünür. İşaret edeceğimiz diğer bir detay da, Odeseus dev ismini sorunca "hiç kimse" diye cevap verir, Basat ise esas adını söyler.

Efsanenin orijinaliği sorunu burada tartışılmaz. Gayet açıktır ki Türkler XI. asırda Anadolu'ya yaptıkları ilk akından sonra Rumlarla temaslarında değilde, Karadeniz yolu ile Avrupa ile Asya arasındaki daha önceki temaslarda öğrenmişlerdi.¹⁶⁸

Evvelce de söylediğimiz gibi (III. bölüm) XII. asrın başının Mısırlı bir tarihçi Tepegöz hikâyesinin Türkler arasında bilindiğini yazar ve daha eski belgeleri de işaret eder. Zeki Velidi'nin bulup, O.Ş. Gökyay'ın yayınladığı bir hikâye, Hafız Derviş'in Farsça kaleme aldığı *Risâle-i Musiki* adlı eserinde vardır (XVIII. asır). Ozan'ın yerine, azılı kuvvet ve büyücülüğü ile tanınan Bekdi Zamanın efsanesi (Bayındır ve Kazan Han'ın Oğuzları) geçmiştir: bunu da Yetim Gazan, kardeşlerinden birinin intikamını almak için öldürmüştü.¹⁶⁹ Hikâyenin muhiti Oğuzlar arasındadır. Dede Korkut da zikredilir. Ancak Tepegöz'ün tam karşılığı yoktur.

Türkiye'de yakın zamana kadar aynı hikâye yaşlı ozanların ağzında dolaşmakta idi. M. Cevdet, 1918'de *Yeni Mecmu'a*'da yazdığına göre, henüz çocuk için Bayındırlı Mehmed Çavuş'dan bu hikâyeyi dinlemişti. Ali Rıza Yalman da, *Cenupia Türkmen Oymakları* adlı kitabında (c. IV, s. 32-34), bir dilenciden duyduğu hikâyenin bir parçasını şu şekilde nakletmiştir: genç cesur *Pusat*, aslan avına gitmeğe ahşmıştır. Bir gün Kafkas dağlarının eteğine gelince genç Tepegöz'ü görür ve onu kasabaya getirerek terbiye etmeğe çalışır (hikâyenin devamını not etmemiştir).

Çorum vilâyetinde: *Depesinde gözü var gözü var*¹⁷⁰

Mısır ile başlayan bir Tepegöz hikâyesi tespit edilmiştir.

¹⁶⁷ Yeterli olan şu yorumlara bakılabilir: Ö.Ş. Gökyay, *a.g.e.*, s. VI-VIII; N. Ruben, *a.g.e.*, s. 249-252.

¹⁶⁸ H.F. Diez, *a.g.e.*, II, s. 416-417'de, Yunanlıların bu hikâyeyi Şark taraflarından aldıkları üzerinde durdu. Günümüz Türk araştırmacılarından bazıları bunun bir Türk kaynağından geldiğini ileri sürerler. O.Ş. Gökyay, *a.g.e.*, s. XXXVII. Orta Asya Türklerinin *Er Tüstük* adlı hikâyesini zikreder. Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra, Yunanlılardan Tepegöz efsanesini değiştirdiklerine dair olan görüş kabul edilmemektedir.

¹⁶⁹ O. Ş. Gökyay, "Tepegöz Efsanesine Dair", *Oluş* 9.4.1939.

¹⁷⁰ M.R. Kösemihal, "Dede Korkut Hakkında", *Halk Bilgisi Haberleri*, IX (19397, n. 98, Ekim 1939.

Kırşehir vilâyetinde, Ahmet Caferoğlu tarafında derlenen bir Tepegöz metninin, Dede Korkut hikâyesi ile alakası yoktur.¹⁷¹ Tek gözlü canavarın efsanesi yalnız Kafkas hikâyelerinde görülür (belki Kafkasya mîdlerinin çıkış sahası olmaktadır). Osetce bir varyanta göre,¹⁷² devin kahramanı içine koyduğu bir heybesi vardır (Dede Korkut kitabındaki Tepegöz'ün çizmesini andırıyor). Hikâyenin Kabartay rivayetine göre, adamın biri bir mağaraya girer ve burada tek gözlü bir dev görür (*iniz*). Kapıyı büyük bir taş ile kapamaktadır. Adam kızgın bir şiş ile devi kör eder ve bir keçi postuna bürünerek kaçır. Sonra bazı maceralar geçirip tekrar oğullarını yiyen devin yayına gelir. Onların kemiklerini toplar ve devin üzerinden üfliyerek onları tekrar diriltir ve en sonunda devî öldürür.¹⁷³

Osetce bir efsaneye göre¹⁷⁴ Eltagan adlı yenilmeyen bir dev vardır. Sozryko adında bir Nartlı onunla çarpışmaya kalkışır. Dev kendi kılıcı ile ölmek ister (Dede Korkut kitabında da böyledir ve ayrıca bkz. Radlov, VI, s. 217. Ruben tarafından da zikredilir, s. 252).

1001 gece masallarındaki gemici Sindabad'ın maceraları arasında, "alev alev yanan iki gözlü canavar"a rastlıyoruz. Sindabad ve arkadaşları onu kızgın bir demir ile kör ederler. Kaçarlarken dev sahilten onlara iri iri taşlar atar (Odyssea ile benzer).¹⁷⁵

Bu çok genel konuyu fazla dağıtmamak için burada bitirirken¹⁷⁶ G. Finomace tarafından *Tradizioni Popolari Abruzzesi*, Lanciano 1883, I, s. 190 vd. adlı eserde gördüğümüz, Abbruzzo hikâyesi olan *Lu fatte dell'uocchien fronde* [Tepegöz'ün yapukları] başlıklı hikâyeyi anahım. Masalın kahramanı olan öğrenci devî kör eder ve bir keçi derisine bürünerek kaçır. Dev ona sihirli bir yüzük uzatır (Dede Korkut hikâyesindeki bölümle karşılaşır). Yüzüğü parmağına geçiren genç hareketsiz kalır. Bunun üzerine parmağını keser ve kaçır. Dev kesik parmağı yer ve etini yediği için teselli bulur.¹⁷⁷

IX

Begil Oğlu Emren'in Hikâyesidir

Oğuz beyleri ile bir ziyafette hazır bulunan Bayındır Han, Gürcistan'dan gelmiş olan Dokuz Tümen'in at, kılıç ve topuzdan ibaret haracını ne şekilde dağıtacağına karar verememektedir. Dede Korkut'un tavsiyesi üzerine, Oğuz

¹⁷¹ M.F. Çelik, *Ülkü*, XVIII (1941), s. 450, de iddia ettiğine göre Kars yöresinde mevcut Arslanoğlu efsanesi, Dede Korkut'taki Basat ile bir benzerlik gösterir. Orada yaşayanlar, tepegöz-lülerin Sibirya'da yaşadıklarına inanmaktadırlar.

¹⁷² Ruben bu bilgiyi (s. 251) Dirr, *Kaukasische Marchän* adlı bir eserden aldığı söyler ki ben aslını görmedim.

¹⁷³ Varşova'da çıkan *Şimali Kafkasya* dergisinin n. 35, Mart 1937, sayısında Türkçe versiyonu bulunmaktadır.

¹⁷⁴ G. Dumézil, "A poropos de Verethrauya", *Mélanges H. Grégoire*, Bruxelles 1949, s. 223-226.

¹⁷⁵ Binbirgece Masallarının İtalyanca tercümesi, *Millie e una notte*, Torino 1949, c. III, s. 25-28.

¹⁷⁶ S. Thompson, *Motif-Index* K. 521 1. Burada şu eser zikredilir: O. Hackman, *Die Polyphamsage in der Volksübelieferungen*, Helsinki 1904.

¹⁷⁷ Finamore, Pitirè'den bir ve Comparetü'den iki varyant zikretmektedir.

İli'nin nöbetini üzerine alacak alpe vermeği kararlaştırır. Begil kabul eder ve Berdaa ile Gence'de kalır. Senede bir de beye gelerek hediyeleri verir, misafir edilir ve iltifat görür. Gene bir ziyareti sırasında, hep beraber bir ava çıktıklarında, Begil sürat kabiliyeti göstermek için, atı ile bir ava yaklaşır ve yaralamadan esir etmeği başarır. Fakat bu başarısının kendinin mi yoksa atın mı olduğuna dair bir münakaşaya sebep olur. Kazan Bey atın başarılı olduğuna karar verir. Begil bu kararı bir hakaret sayar, kızgınlık içinde topluluğu terk ederek yurduna döner.

Begil'in karısı onu tekrar ava çıkmaya teşvik eder. Atı ile yola çıkan Begil, bir takip esnasında düşer ve ayağı kırılır. Zorlukla evine döner ve yatağa düşer.

Begil'in uğradığı talihsizliği öğrenen düşmanları, yurdunu işgal etmeğe gelirler. Begil'in genç oğlu Emren, babasının atını ve silahını alır, düşmana karşı koymaya çıkar. Düşman ilkönce onu Begil sanarak korkarsa da, gencin adını söylemesi üzerine tekrar cesaret bulur. Kâfirlerin başı Emren'i düelloya çağırır. Yenileceği sırada Emren Tanrı'ya yakarır ve ondan "40 yiğidin kuvvetini" alır. Düşmanını alt eder ve parmağını kaldırarak, onu Müslüman yapar. diğer düşmanlar kaçarlar.

Emren'in bu hareketi bütün Türk ve dünya hikâyelerinde sık sık görülen bir üsluptadır. Emren Tanrı'ya yakararak elde ettiği kuvvet ile düşmanını yenisi V. ve VII. hikâyelerde görülen yakarışı andırıyor. Bir parmağını kaldırıp (Tanrının birliğine inanış) Müslümanlığı kabul eden kâfir rakibin şahsı Battalnâme, Türkçe *magazi* edebiyatında ve Bizans'ın Digenis Akritas'ında devamlı olarak görülür. Düello esnasında rakiplerin birbirlerine adlarını sormaları VIII ve X. hikâyelerde de görülür.

X

Uşun Koca Oğlu Segrek'in Hikâyesidir

Uşun Koca'nın iki oğlu vardı. Büyüğü olan Egrek, Bayındır Han'ın huzurunda hiçbir teşebbüs yapmadan ve hiçbir şey hak etmeden şerefli bir yerde oturduğu için bir gün arkadaşlarının birisinin hakaretine uğrar. Bunun üzerine birçok bahadırı ile beraber yola çıktı. Fakat Alınca kalesine yaklaşınca yakalandı ve esir edildi. Küçüğü olan Segrek, uzun bir zaman geçtikten sonra, kavga etmekte olan iki çocuğu ayırmak isterken bir tanesi ona: eğer cesaretin varsa git Alınca kalesindeki kardeşini kurtar der. Bunun üzerine Segrek, Egrek'in vatanına dönmekte olduğunu söyler. Annesi habere önce sevindi ve karşılamağa gitmesini söyledi. Fakat sonra onun kardeşininin bahatını öğrenmek ve kurtarmak için kaleye gitme niyetiyle yalan söylediğini

anlayınca, vazgeçirmeğe çabaladı. Seyrek anne, baba ve nişanlısının yalvarmalarına kulak asmyarak yola çıktı. Kardeşinin tutsak bulunduğu kaleye geldi. Üç gün üç gece yol katetmekten yorulan genç Segrek, atının dizginlerine sarılarak uyuya kaldı. Bunu öğrenen kâfirler onu yakalamağa koştular. Fakat Segrek'in atı iki defa onu zamanında uyandırarak düşmanlarını yemesini sağladı. Her seferinde de Segrek tekrar uyudu. üçüncü seferinde düşmanlar Egrek'i bu yiğit bahadırı yakalaması için ortaya çıkardılar. Egrek uyumakta olan genci (atı bu sırada boşalarak uzaklaşmıştı) gördü ve seslendi. Uyandırdıktan sonra da kim olduğunu öğrendi. İki kardeş birlik olarak düşmana hücum ettiler ve yendiler. İki beraber yurtlarına döndüler.

Hikâyedeki iki kardeş motifi bütün dünya folklorunda yaygındır. Yalnız Türk folklorunu gözönüne alırsak, Ruben ile beraber (s. 260) açıklıyacağımıza göre Radlov da (c. II, s. 687) ve Schiefner de aynı hikâyeler (4 ve 11) vardır. Sonuçta kardeşi kurtaran kardeş motifi, babasını kurtaran evlat motifinden pek farklı değildir. Zaten biz de, VII. hikâyenin tefsirini yaparken, tanınmış bir Bizans örneğini vermiştik. Ayrıca I ve XI. hikâyelere bakınız.

XI

Salur Kazan'ın Tutsaklığı ve Oğlu Uruz'un Onu Nasıl Kurtardığı

Salur Kazan bir şahin ile ava çıktı. Kaçan şahin Tomanin kalesi haline kondu. Onu izlemekte olan Kazan kâfirlerin toprağına girdi. Yorulduğu için kalenin civarında uyuya kaldı. Derhal yakalandı ve bir kuyuda tutsak edildi. Tekfurun karısı tutsağın halini öğrenmek ister ve duyar ki tekfurun ailesinden ölmüş olanlara ata biner gibi binmektedir. Bunun üzerine tutsağın oradan çıkarılmasını ve bu tahkir edici durumun önüne geçilmesini ister. Tekfur Kazan'ı çağırır ve ailesini methetmesini, Oğuzlara hakaret etmesini ve bir daha düşmanlık yapmamak üzere yemin edip ayrılmasını ister. Kazan ise ters ve yanlış tarzda davranır. Oğuzları metheder ve tekfur ile ailesine hakaret eder.

Bu sırada Kazan'ın oğlu Uruz, yaşça gelişmişti. Babasının tutsak edildiğini öğrenir. Oğuz askerleri ile düşmana doğru hücum eder. Muhkem bir kilise olan Ayasofya'yı alır ve Tomanin'e doğru yürüyüşe koyulur. Durumu öğrenen tekfur Kazan'ı çağırır ve onu düşman ordusunu yenmeğe teşvik eder. Eğer kazanırsa kurtulacaktır.

Meydana çıkan Kazan birçok Oğuz yiğidini arka arkaya kaçırtır. Sonunda oğlu Uruz ile kapışır ve yaralanır. Kazan karşısındakinin yüzüne bakınca oğlunu tanır. Kucaklaşırlar, beraberce kâfirleri yenerler. Kilisenin yerine bir cami inşa edip bayram ederler.

Tutsak babasını kurtaran oğul (oğlunu kurtarma baba veya kardeşi kurtaran kardeş gibi) motifine, bu hikâyelerde sık sık rastlanır (I., II., IV., VII., X.). VII. hikaye dolayısıyla bir Bizans epopesinden de bariz bir benzerliğe işaret etmiştik. Ruben (s. 260), Kara Kırğuzlar arasındaki uzun bir epik poemdeki birçok benzerliklere işaret eder.¹⁷⁸ Burada da baba bir şahini izlerken düşmanın eline düşer. Baba ile oğul düello esnasında tanışırlar.

XII

Taş Oğuzların İsyanı ve Beyrek'in Ölümü

Kazan, her üç senede bir İç ve Taş Oğuzları toplayarak evini yağmaltırdı. Bir seferinde bu yağmaya yalnız İç Oğuzlar katıldılar. Taş Oğuzlar da hanları Uruz Koca ile beraber Kazan Beye karşı isyan ettiklerini bildirdiler. Kazan danışma için yolladığı birisi, isyan haberini doğruladı.

Uruz Koca bütün Taş Oğuz beylerini topladı. Olayı ve alınan kararı anlattı. Beyler de onunla birlik oldular ve düşmana karşı mücadele edeceklerine dair *Kur'an* üzerine el bastılar.

Bütün Oğuzların en yiğiti olan Beyrek yurdunda bulunuyordu. Kazan'ın iltifatını görmüş ve onun güvenilir veziri (*inak*) olmuştu. Fakat aynı zamanda, Uruz Koca'nın kızını aldığından ona akraba olmuştu. Uruz Koca onu çağırır ve bağlılık andı vermesini ister. Beyrek ise, Kazan'a karşı borçlu olduğu hürmet ve sadakata ihanet etmemek için bu çağırışı reddetti. Uruz Koca da onu ölüm derecesinde yaraladı.

Kanlar içinde kalan Beyrek, alplerine rica ederek, Kazan'a intikamını alması için haber gönderir. Alpler Kazan'ın huzuruna girerler. Kısa süren bir tereddüden sonra, Kazan ve kendisine bağlı olan İç Oğuzlar birden Taş Oğuzlara karşı hücumu geçerler. Uruz Koca öldürülür ve diğer beyler de itaat altına alındıktan sonra affedilirler.

Bu hikâye hislerin yüceliği ve konunun hareketliliği bakımından en güzellerinden birisidir. Ev yağması ve Han'ın yurdunu (evini) gösteren âdetleri bakımından en tanınmışlarından. Bütün Türk ve Türkmen aşiretlerinin feodal ve patriarkal teşkilatlanmasında, han ile metbularının ilişkilerini bildirmektedir (yukarı bakınız).

Ölüm esnasında bile beyine bağlı kalan Beyrek, biraz da Karolenjlerin Orlandosu, Oğuzların da Paladindir.

Dede Korkut kitabındaki iki hikâyede görüldüğü gibi Oğuz kahramanlıklarını göstermek ve birçok varyasyonu zamanımıza kadar gelen sözlü bir gelenek bırakmaktadır.¹⁷⁹

* *
*

¹⁷⁸ V. Radlov, *Proben*, çeviri V, s. 372-520.

¹⁷⁹ Bu kitapta yaptığım 3. hikâye ile ilgili yoruma bakın.

Eğer Dede Korkut hikâyeleri ile bütün diğer yüksek ve halk edebiyatının benzerlikleri üzerinde sıkı bir araştırma yapacak olursak, hemen şunu müşahade ederiz ki duygularda olduğu kadar, hayallerde ve teşbihlerde bile tamamen Türk muhitinin ürünü vardır. Orhun kitabelerinde, kardeşi Bilge Kağan'ın ölümüne ağlayan Kültekin'in cümleleri ile *körür közüm köimez-teg... boldı* ve

menüm görür gözlerim görmez oldı

kelimeleri Dede Korkut kitabının V. hikâyesindeki kelimelerdir ve benzerliğe de doğru olarak dikkat edilmiştir.¹⁸⁰ Eski metinleri hatırlatan yalnız bu cümle değildir. Üslup, epik ve tumturaklı ahenk, hislerin yamanlığı tarzında da benzerlikler vardır.

Dede Korkut kitabındaki Türkmenlerin hayat tarzına daha yakın yaşayan Orta Asya Türklerinin¹⁸¹ halk edebiyatı ile, Müslüman Kırgız ve Kara Kırgızların, putperest Kalmuklulara karşı savaşların ve eski geleneklerini yansıtan Yoloı ve Manas destanları arasında birçok yakınlıklar olması doğaldır. Kâfirlikle mücadele, tutsak akrabaların kurtarılması gibi epizodlar yanında çobanlık, avcılık, yaylaklara yazın göç, ata binme ve ok atmada üstünlük gibi hayat görüşleri, edebî terimler arasında benzerlikler vardır. Kara Kırgızların *Manas* destanında şu mısraları görüyoruz.

*bir döböldöi et kıldı
bir köldöi sorpo kıldı
aç aıgın toidurdu¹⁸²*

bunlar da bize Dede Korkut kitabının I. hikâyesindeki şu cümleleri hatırlatıyor

*aç görsen doyurgıl
tepe gibi et yıggıl
göl gibi kıımız sağdır¹⁸³*

¹⁸⁰ Çiftçi-oğlu H. Nihal, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, I (1932), s. 60-61.

¹⁸¹ XIX. yüzyılda Schiefner ve Radlov tarafından tedtik edildi. G. Wiener, "The Kazak Heroic Epos", *Royal Central Asian Journal*, Ekim 1951, s. 279-291, adlı makalesinde şu kitabı zikreder: Orlov, *Kazakhski geroicheski epos*, Moskova 1945.

¹⁸² Radlov, *Proben*, V, s. 139, tercüme V, s. 140-141.

Sammelt' Feisch gleich einem Hügel
Brühe einem See'e gleich
Machte satt die Hungerleider

¹⁸³ Vatikan nüshası, varak 615 s. Benzer deyimler nüshanın başka yerlerinde de geçmektedir, varak 6413, s.

Manas destanında da şu mısralar vardır:

*koc komokoi sır naiza
koltukka kısıp aldı deit*¹⁸¹

Bize Dede Korkut kitabındaki deyimleri hatırlatıyor. (bkz. lügatçe *koltuk*).

Hikâyelerin tek tek tefsirleri yapılırken, gördük ki Kafkas Türklerinin halk edebiyatında da aynı hısımlıklar vardır: ahenk benzerliği anlamlı olup, bazan deyimlerin uygunluğu yalnız dil akrabalığı ile değil, fakat durum ve inanış benzerlikleri olduğuna dair şüpheler ile aynı benzerliğe inanabiliriz. Balkar da işittiği Taudu hikâyesini kaydeden W. Pröhle, ölmekte olan birisinin intükamını almak için şu kelimeleri söylediğini yazar: *meni kanımı almaza ahurette on parmagım on kısı bolub zagasına*¹⁸⁵ *zabıssıla*¹⁸⁶ (eğer kanımın intükamını almazsa, öbür dünyada on parmağım on adam olup, boynuna yapışsın). Dede Korkut'taki XII. hikâyede ölmekte olan Beyrek'in söylediği kelimelere çok yakındır.

Azerbaycan Kafkasya'sındaki aşiretlerin koyun bedelini ve haracını toplamakla görevli olan *sayacı* şarkısı, destanı bir mahiyeti olmamakla beraber Dede Korkut hikâyeleri ile dil ve doğa dünyası benzerlikleri vardır.¹⁸⁷

Anadolu'da ise Dede Korkut hikâyeleri orjinal bir görünüş olarak halk edebiyatı ile seyrek bir yakınlığı olup,¹⁸⁸ yüksek edebiyatta hiçbir etkisi yok-

¹⁸¹ Radlov, V, s. 179, tercüme V, 180.

Seine Lanze, mit zwei Quasten
Presste unter seinen Arm er.

¹⁸⁵ *zaga* Ealkar'da= *yaka* Anadolu Türkçesi.

¹⁸⁶ W. Pröhle, "Balkanische studien", *Keleti Szemle*, XVI (1915-16), s. 139.

¹⁸⁷ Ahmet Caferoğlu, "La canzone del 'sayacı' nella letteratura popolare dell 'Azerbaijan". *Annali Ist. Sup. Orientale di Napoli*, IX (1936), s. 45-69.

¹⁸⁸ Seyrek görünür dememdeki sebep, aynı tip eserlerdeki benzerliklere pek fazla rastlamadığımız içindir. Muhtelif vesilelerle ağızdan veya cönklerde bulunan değişik varyantlar his ve sanat bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Hikâye ve masallarda, Kunos tarafından da toplananlarda görüldüğü üzere az yakınlıklar içermektedir. Anadolu'da tam bir göçebe veya yarigöçebe hayatı yaşayan Türklerin halk şiirlerinde, Dede Korkut kitabındaki pasajları hatırlatacak deyimleri bulmak için sıkı bir araştırma yapmak lüzumu vardır. Nüzhet tarafından Adana yöresinden derlenen bir türkü şöyledir:

*Ay karanlık, seçemedim yolu mu,
felek kırdı kanadımı kolumu
ben kendime lâyk görmem ölümü
var, git, ölüm, ben gençliğe doymadım,*

tur. Dede Korkut kitabına malzeme ve sanat olarak en çok yakın olan destanı roman Köroğlu'dur. Tarihi bakımdan XVIII. asrın birinci yarısında geliştiği ileri sürülen bu eserin birçok varyantı bulunmaktadır ki, bunlar arasında en önemlisi Chodzko'nun Azerbaycan İran'ındaki Türkler arasında derlediğidir. Köroğlu, Mirza Şeref'in oğludur. Bu adam, bir krala lâyük olmayan Amuderya sularındaki aygırdan doğma tayları hediye ettiği için Türkistanlı Sultan Murad tarafından kör edilmişti. Babasının tavsiyesi üzerine Köroğlu iki taydan birisini eğiştir. Çok süratli olan Kır Atı, Haydut Hasan ile arkadaş olur ve onunla Türk topraklarına akın yapar. Sonra yerine Ayvaz'ı 777 atlı ile beraber bırakır. Sonunda Şah Abbas'ın iki veziri tarafından öldürülür. Köroğlu da Tuka aşiretinden bir Türkmendir; adına söylenen destanda, dağlar çok yüksektir. Erkek hayvanlar kurban edilir. Çıplaklar giydirilir, açlara yemek verilir. Güç zamalarda Kır Ata binmiş olan Bozatu Hızır görünür. Köroğlu da, Dede Korkut'taki Kazan Bey ve diğer kahramanlar gibi yalancı yiğittir. Büyük bir mücadeleden önce üç gün uyur, sarhoş olur. Bıyıkları o kadar uzundur ki, ensesine kadar uzun ve burulur.¹⁸⁹⁾

Türklerin İran Azerbaycanı ile Doğu ve Güney Anadolu'daki daha başka halkçı destanı roman ve aşkların geliştiği yer olmakla beraber, Dede Korkut hikâyelerindeki muhitten uzaktırlar. Daha çok Arap ve İran hikâye tarzının etkisindedir: Danişmendnâme (XIV-XV. asır mahsulü olup, XI. asırda Anadolu'ya yapılan Selçuk fetihlerinin efsanevî hikâyesidir): Battalnâme (XIV-XV. asır mahsulüdür. Arapların Bizanslılar ile güney hudutlarında yaptığı harplerin tarihi muhiti).¹⁹⁰⁾ Şah İsmail ile Gülzar.¹⁹¹⁾ Kerem ve Garip¹⁹²⁾ vs. Dede Korkut hikâyelerinin ahengi daha az edebi ve daha saf halkçı olarak, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve oğullarının yaptığı mücadeleleri izleyen aşıklar, saf halk muhayyilesinde geliştirdikleri destanlarda görülebilir. Örnek olarak

Bu bize, 2 ve 5. hikâyelerde konu edilen Uruz ile Deli Dumrul'un sözlerini hatırlatmaktadır. Toros yöresinde XIX. asırda yaşamış olan Türkmen halk şairi Dadaloğlu da bir bakıma Dede Korkut hikâyelerinin mübalağalı bir yorumunu andırır. *Türkçe* adlı 1945 yılında yayınlanan mektep kitabının 93. sayfası.

¹⁸⁹⁾ P.N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931; Chodzko, *Specimens of popular Poetry of Persia*, London 1842.

¹⁹⁰⁾ H. Ethé tercümesi 1871. Battalnâme ile Dede Korkut kitabı arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Uyumakta olan kahraman Seyyid Battal'ın düşmanlarının hücumuna uğraması, kızlarla mücadeleler gibi. Fakat bütünü ile birbirlerinden farklıdır.

¹⁹¹⁾ H.A. Fischer, *Schah İsmail und Gülzar*, Leipzig 1929.

¹⁹²⁾ N. Sami Banarlı, "Ahmedi", *Türkiyat Mecmuası*, VI (1936-39), s. 177-285 adlı araştırmasında. Dede Korkut hikâyelerinden 6. ile XIV. asır şairi Ahmedi'nin Cemşid ve Hurşid adlı eserinde benzerlikler bulundu. Fakat bu müellifler bir halk şairi değildir.

Muhammed Hanefi Cengi'nin birçok defalar Arap ve Latin harfleriyle ve taşbaskısı yapılan, Hz. Ali'nin oğullarına dair destanî hikâyesi zikredilebilir.

Magazi Arap halk edebiyatı ile Ben-i Hilâl çevresi hikâyelerinin ilgili yakınlıkları incelemek gerek.

Türk ve Arap dünyası dışında, en tanınmış benzerlik (İran edebi halk gelenekleri dışındaki, Dede Korkut hikâyelerindeki etkileri henüz incelenmedi) Bizans tarih ve kültür alanı ile karşılaştırabiliriz. Digenis Akritas destanı, bir Arap baba ve Yunanlı anadan (yani Digenis) doğma bir kahramanın, Orta Fırat'taki sınırda Müslüman Araplar ile (Akrai, yani Akritas), çarpışmaları anlatılır. Türkçe Battalname ile olan ilişkiden başka, Dede Korkut hikâyelerinin üslup ve muhitini de andırmaktadır. Kahramanın karşısındaki Aguroi'ler Türk yiğitlerine benzemektedir. Değişik isimleri olan "Ata" karşı sevgi de aynıdır: *Mauros* Arap, *daios* dorudur. Süvari atı ile konuşur. Devlerle çarpışma ve savaş tasvirleri çok görülür. "Tas dinas kleisuras" [Tâç devâç χλεισουραç] denilen korkunç geçitler, Dede Korkut'taki *kara dervend*e benzer. Tanrının birliği için bir parmak kaldırmak ve çarpışmada aman dilemek, bir Arap âdeti olarak belgeleniyor.¹⁹³ Digenis Akritas'ın yurdu Leukopetra,¹⁹⁴ Kazan Beyin yurdu Akça Kalayı andırır (fakat müphem bir yer isminin benzerliği üzerinde ısrar etmek istemiyorum). Dede Korkut'taki hikâyelerin hepsinin sonunda görülen hayat sonunun tamir edilmez fikri, Bizanslı kahramanın destanının sonunda da görülmektedir.

Doğu Anadolu'daki gelişen bu Orta Çağ Bizans ve Türk destanının benzerlikleri, S. Kiriakidis, H. Gregoire ve başkaları tarafından incelenen "sınırdaki askerlerin destan şarkıları" [ta akritaika tragudia veya akritika asmata] tetkiki ile ortaya çıkmaktadır. Yukarıda VIII. hikâyeyi tahlil ederken *Armuro-pulo* veya *Armuris*'in oğlu şarkısı bir variant olarak Kıbrıs adasında *Asguris* şarkısı olarak tanınır. Dede Korkut'daki *mere* ünlemi, Bizans destanlarındaki Μωρε [mori] karşılığıdır.¹⁹⁵ Dede Korkut kahramanlarına verilen *evren* "ejder" unvanı, aynı şarkılardaki "drakon"u andırır.¹⁹⁶ Dede Korkut metninde

¹⁹³ Kolonaros neşri, Atina 1941, 391v. Battalname de vardır.

¹⁹⁴ Kolonaros neşri 680v. 671. mısırada bu tuhaf bir benzerlik göze çarpar. Dede Korkut'un konuştuğu 3. hikâyedeki bir cümlede Delü Karçar'ı konu ederken şu karşılık dikkati çeker: tov badion kavallikene kai ton dagallon sure.

¹⁹⁵ *Byzantin*, XIII (1938), s. 250.

¹⁹⁶ H. Grégoire, "Nouvelles chansons épiques de IXe et Xe siècles", *Byzantion*, XIV, (1939), s. 253.

gördüğümüz bir çeşit mızrak olan gönder, Yunancadaki "kontari"den gelmektedir.¹⁹⁷

Türkler ve Yunanlılar uzun asırlar (yalnız savaş vesilesi ile olmamakla beraber) Anadolu'da beraber yaşadıkları için bu benzerliklere hayret etmemeliyiz. Anadolu'daki Türk hikâyelerinde rastlanan Meleagro miti dolayısıyla St. Kiriakidis (*Laografia* XI, s. 272), Anadolu'daki bu Yunan etkisinin birçok hikâye bireyinde görülmesi tesadüfî bir benzerlik olmayıp, Bizans İmparatorluğu devrindeki Yunanlı muganni ve musikişinaslar vasıtasıyla halk arasına yayıldığını göstermiştir.¹⁹⁸ Belki Trabzon tarihinden de, Türk fethinden evvel ve sonraki devirleri ile ilgili bazı bireyler de bulabiliriz.¹⁹⁹ V. Barthold (*ZVO*, VIII, s. 208'de) Orta Çağ Batılı şövalyeliğinin, Trabzonlu Komnenoslar vasıtası ile geçebileceği faraziyesi ile, G.A. Marini'nin Colloandro'sunu (aşağı yukarı 1590-1650) ileri sürdü. Gerçekte, *Il Colloandro Sconosciuto* adlı romanında (I. yayını 1640-1641) 1652-53 yayınında adı *Il Colloandro Fedele* olmuştur) olsun veya C.A. Marini'nin *Il Colloandro* (1640) adlı traji-komikde, Trabzon'dan ve Türkmenistan'dan bahsedilir ise de, tarihî hiçbir gerçeği yoktur. Maamafih, ne G.A. Marini'nin eserlerinden, ne XV-XVI. asırlardaki Fransızca ve İtalyanca Batılı şövalye destanlarında, örneğin *Trabisonda* (Venedik'te 1488 senesinde basılmış sıkıcı sekizlik destan), Montalbanolu Finaldo'nun Trabzon ve doğuda maceralarını anlatan (geç devir karolenj tarzı), Orta Çağ Trabzon'undaki Komnenosların hayalî şövalyelik hayatını anlatabilecek bireyler elde edilebilir.²⁰⁰

Ermeni destan ve halk edebiyatı üzerinde çalışan mütehassıslar, Dede Korkut hikâyelerinde belki bazı benzerlikler bulacaklardır. Küçük Ermenistan kralı Leon'un, Memlûklar tarafından tutsak edilmesine dair (1266 senesinde) bir halk türküsü,²⁰¹ aynı devrin Yunanca destanî şarkılarını andırır. Sasonlu (Toros dağları) David'in atı ile "denizden doğma" macerası²⁰² ve Prensese Khanduth (Han-doht) ile olan, yani düelloda kazanıp evlenmesi, bazı detayları ile Dede Korkut epopesini andırıyor.

¹⁹⁷ Yukarı ve *RSO*, XXV (1950), s. 40'a bakınız.

¹⁹⁸ Ayrıca şu esere bkz. J.Th. Kakridis, *Homeric Researches*. Lund 1949, s. 217 vd.

¹⁹⁹ I.P. Eleutheriadis, *Historikon Skediasma peri tis eperkias Haldias*. Atina 1903. O yöredeki, *akritika uagudiaları* konu ederken. Türkçeden geçmiş Yunanca kelimeleri de zikreder.

²⁰⁰ A.A. Vasiliev, "The Empire of Trebisond in History and Literature". *Byzantion*, XV (1940-1941) s. 316-377.

²⁰¹ *Recueil des Historiens des Croisades. Documents arméniens*, s. 539.

²⁰² Abeghian, "Das armenische Volksepos", *Mitteil. der Ausland-Hochschule*, Berlin, c. 42 (1939), Westas. Studien, s. 225-238.

Ruben sık sık adı geçen yapıtında, Dede Korkut hikâyeleri üzerinde, Hindistan kültür ve folklorunun karşılaştırılmasını yapmış ve gene ewelce *Raznihan ve Mahfiruz* adlı makalesinde²⁰³ Türk hikâyeciliğinde Hindistan motiflerinin bulunmasına sebep olarak, Budist Hintçe yapıtların, Uygur diline çevrilmesini göstermişti.

Rusların Bizans ve Türklerle bizim bu gösterdiğimiz devirde ilişkileri olmasına rağmen, Slav dünyasına ait çok az kayıt vardır. XII. asırdaki meşhur İgor destanında (slovo, epik şarkı Türkçedeki *soylama* gibi, Türk epik tarzı ile bazı benzerlikleri ileri sürülebilir (girişteki) "yeryüzündeki bozkurt". Bilindiği üzere metinde bazı Türkçe kelimeler vardır.²⁰⁴

Batu dünyasının kahramanlık şiirleri ve şövalye hikâyelerinin karşılaştırılmasından, halk kahramanlığının genel bir benzetmesinden fazla bir şey bekliyoruz. II ve IV. hikâyelerdeki, tutsak oğlunu arayan baba, G. Carducci'nin *Il Passo di Roncisvalle* adlı romanında tekrar edilen İspanyol ve Portekiz şarkılarından çok uzaktır. Keza XII. hikâyede ölmek üzere olan Beyrek'in, Fransız destanındaki Roland şarkısını andırması gibi.

XI. "KİTAB-I DEDE KORKUT"UN DİLİ

Aşağıda dille ilgili notlar, tamamen herekeli olduğu için Vatikan nüshasına atfen verilmiş ve örnekler daha çok yardımcı olmuştur. Bazı durumlarda Dresden nüshasını da zikrettim. Bununla birlikte tam bir sonuca vardığımı iddia etmiyorum.

A) Arap yazısı, bu alfabe XV. asır okunuşunu yansıtmaktan çok uzaktır. Şu imlâ özelliklerine bakabiliriz: **قبزه kabza** diye 79₁₁, 88₁₁ de görüyoruz ki, Arapça imlâsı **قده : قبضه kada** 58 Arapçada esas imlâ **قضا** (bkz. L. Bonelli, XII. Şarkiyatçılar Kongresi, *Actes*'ları, Roma 1899, s. 299): **اومار umar** diye 60₁ daki imlâ herhalde Arapçadaki **عمر ömer**'dir: **نقارضان ve زورنه ضان zurna-zan ve nakara-zan** gibi *k, g, n* harfleri tam olarak ayrılmamıştır: Okunuş ve çeviriyazı için bazı hallerde sair metinlere veya sonraki dönem metinlerine dikkat edilmelidir: **ك** ile **ك**

²⁰³ *Ülkü*, XVII (1941) Ankara, s. 489 vd.

²⁰⁴ A. Zajaczkowski, *Zwiazki jezykowe poloiweckow polowieckich*, Wrocław 1949, s. 48-62. D.A. Rasovskij, bir Rus kroniğinde gördüğü Kuman destan şarkısını zikreder ve Kuman kahramanlık şarkılarının (Ruşçası Polovtzi) Ruslar tarafından tercüme ve taklit edildiği üzerinde durdu: "Les Comans et Byzance", Sofyada Toplanan 4. Milletlerarası Bizans toplantıları *Actes*'leri, c. 1 (1934) s. 346-355.

ile arasındaki fark için dikkat etmek gerekir ki, buna *g* gibi *n̄* ile de gösterdim.

ص , *s* harfi de *mater lectionis* olarak postpalatal *s* sesi verir. ط harfini bazan *t* bazan da *d* diye okuyabiliriz: د harfi her zaman için başlangıçta *d* sesi vermez: دوتسون 97₁₂; دپه 81₈; داش 77₈.

د yerine; ز okunur ki كوزل 64₉, 86: 95₇.; Farsçadaki *d* harfi de mevcuttur میذار 92₆ ve شاذلق 86₁₂, 106₂.

Arap harflerine göre yapılan harekelendirme burada yetersiz kalmaktadır. Sessiz harfler ve sonradan kabul edilmiş okunuşlara göre birtakım görüşleri sürülebilir.

B) Fonetik (ses bilgisi) birtakım sessiz harf değişmesi ile karşılaşırız:

-ğ yerine -q ağ 60, vs; yog̃ 77₅ yerine yok 77₁₂

-h, yerine -q-ı, uyhu 60₃

q- yerine h, qalâyk 82₆ < Arapçada ḥalâ'iq.

g -ğ için olup garîm 59 3< Arapçadaki ġarîm'dir.

Seslerin bileşimi için nolaydı 60₇ vs < ne olaydı; noldı 98₉ < ne oldu; neyler 98₄ < ne eyler.

Dersden nüshasında (Gökyay, s. 97, Kilisli, s. 139-140) *ki<gi* değişimi görüyoruz: *alundagi, yanındagi*. Lügatçede *-dek* ve *-dak* diye gösterdiğim örneklerle bakınız.

Şu takılarda dudak seslerinin kaynaştığı görülür: (Tamlayan eki) in hâli: *yirün, bunlarun̄*.

1. ve 2. şahıs iyelik: *benüm, hanum, suçumuz, yanımız* 84₁₃ *devletinüz* 59₁₃ *yeriünüz* 61₁, *belümüz* 84₁, *başını, kanun* 61₁₃

Dilli geçmiş 1. ve 2. şahıs : *bakdum, bindün*

Emir takıları: *yisün, gelsünler, gidelüm*. Aoristum'un (geniş zaman) 1. çoğulu ve şart kipi: *geyerüz, olmayavuz*.

(Geniş zaman) Aoristum konusu: *bilür, aydur*.

(Zarf fiil) Gerundium -üp: *gelüp* (fakat *çıkarıp* 74₄ da vardır).

Sıfat takısı: -lû: *atlu* (fakat *kızlı* 61₆ da var) ve -süz: *kızsız* 61 (fakat *kulaksız* 73₃ da vardır).

Küçültme -cük: *tepecük, oğlancuk*.

(Bildirme) Kopula -dür: *nedür, benden mi-dür* 61.

C) Morfoloji (Yapı Bilgisi)

İsim: Osmanlıca gibi çekim yapılır. Bazı zarf durumlarında yön belirlemede *-erü* (ve *-re*) kullanılır: *oñaru*, *arguru*, *aları* (?), *tepere* veya *depere*. *Budun* ve *budin* gibi kelimelerdeki *-in* (*-ün*) takıları strumentaldır (RSO, XXV, 1950, s. 39): Dresden nüshasında *Kazanca* "Kazan gibi" takısı ilişkiyi gösterir (Gökyay, s. 86): *tepece* 927, *devece* 927, *daruca* 928, *önlerince* 834.

Zamirler: şahıs zamirleri bilindiği gibidir: zamir ve aidiyet sıfatları da kendi takılarını alırlar. Bir yerde *benüm* yerine *menüm* 60₁₁ görüyoruz. Vatikan nüshasında bu hep böyledir. Şahıs zamirleri ile işaret sıfatlarında *b* ile *m* harflerinin yer değiştirmesi Vatikan ile Dresden nüshaları arasındaki dil farklılıklarındandır. Bu suretle *ben*, *benüm*, *bana*, *beni*, *bende*, *biz*, *bize* vs. gibi formlar *men*, *menüm* vs. tarzlara dönüşmüş ve nadiren de olsa *bunun*, *buni* vs. gibi formlar da *munuñ*, *muni* vs. şekle dönüşmüştür.

3. şahıs zamiri de *ol* diye özne halinde kullanılır vesair formlarda *anın*, *aña* vs. şekle dönüşür.

İşaret edilmesi gerekli bir nokta da öz kelimesi "benim", "senin", "onun" anlamına gelmesidir.

Şu işaret sıfatının şu aşıl 63₂ de görüyoruz.

90 ve 100 sayısı için de üç *otuz* ve üç *otuz on* 59₁₂ diye görürüz.

Fiiller. Gerçek fiiller.

Zaman ve basit durumlar: Çekim şu hallerde yapılır:

1) Emir: 2. tekil şahısta *-gil* tarzında: *digil* 61₁₃ ve sair yerlerde, *doyurgil* 61₅ (daha başka şekli *bak bak* 103₁₃, *kurtar* 61₅). 2. çoğul şahıs için takısı *-ñ*'dir *diñ* 105₆, *paralañ* 105₁₀ (ayrıca *dağıtmanız* 92 ve *aranız* 75₇: *-sün* takısı 3. şahıs içindir: *olsun* 62₄).

1. çoğul için ise [y] *elüm* eki ile temenni-şart olarak: *gidelüm*, *içelüm*, *yoryalum* 84₂ olur.

2) Aoristum (geniş zaman): *-er* veya *ir* (*-ür*) takısı ve şahıs duruma alır: *dururun* 62₉, *direm* 76₄, *dirin* 79₁ *korkaram* 96₁₃, *benzedürem* 78₁₀, *koram* 84₃, *iderem* 61₁₃, *istersin* 72₅, *alırısın* 72₁, *aydur* 62₄, *bilür* 55₇, *geyerüz* 73₄, *kazaruz* 60₇, *bilürsüz* 71₁₁, *dersüz* 71₁₀, *geyersiz* 73₁₁, *aglaırsız* 77₅, *vururlar* 62₈.

3) Temenni-şartı bazan gelecek zaman için de kullanılır: takısı *-[y]* e ile şahıs takısı ile dir: *ölem* 68₄, 92₅ *düşem* 68₄, *bileyin* 96₉, *durayın* 76₁, *vireyin* 77₅, *dutayın* 76₄, *kokayın* 94₁₂, *dönmeyin* 95₁₂, *eyleyeyim* 96₉ *geleyüm* 77₅, *sanasın* 94₁₃, *varmayasın* 88₄, *kalasın* 92₅, *ola* 61₆, *olmayavuz* 104₃ *virmeyeler* 92₆, *söyleyesin* 79₁₀, *öldürmeyelüm* 85₁₄, *koyasız*, 90₁.

Birinci şahıs takısındaki bazı değişiklikler de dikkati çekiyor: en nadiri de *geleyüm* 77₅ tarzıdır.

103'deki *bolay ki* için bkz. Deny , § 620.

4) Şimdiki zaman *-yor* takısı alır (bileşik olanı 3. şahısdır ki ileriye bakınız).

5) Şart *-se* takısı alır: *oldürsen-e* 63₁₁ (bkz. Deny, § 1021), *getürsen* 72₁, *olsa* 58₆, *yitseviz* 93₁, *aparsavuz gerek* 69₇, bkz. Den y § 654 ve s. 1111.

6) Belirsiz geçmiş. *-miş* takısı alır: *binmişem* 105₅, *yimişem* 105₅; *dimişsin* 105₅; *etmişsiz* 79₁₃, *soylamış* 58₈, *içmişlerdür* 105₄.

7) Belirli geçmiş, *-di* takısı alır: *bildüm* 104₈, *aytdum* 105₂, *geldün* 92₈, *bakduñ* 92₈, *didi* 60₁₂, *bilmedük* 88₇, *kılduk* 103₇, *okudunuz* 104₁₃, *geldiler* 102₉, *kondılar* 102₉.

Bileşik zaman ve haller:

1) Temenninin hikâyesi: *öleydi* 60₁, *varaydum* 60₁₁, *bileydüm* 105₉, *ba-kaydunuz* 60₇.

Nolaydı için bkz. Deny § 471.

2) Yakın geçmiş: *dimişidi* 61₈, *kopmişidi* 58₂, *kırdumışdı* 60₁₁.

3) Hikâyesi: *binerüdüm* 105₉, *olurduk* 104₁, *selâmlardı* 105₃.

4) Geniş zaman takısı üzerine şart: *bilmez-sem* 105₅, *yirse* 61₈.

Yardımcı fiiller ve gerundif şekiller için ileri bakınız.

Gelecek zaman için belirli bir çekim yoktur. Gelecek zaman için aoristum ile optatif-şart kullanılır. Şartlı cümlelerde gelecek zaman belirten bir gelecek zaman takısı olarak *-[y]ecek* kullanılmakla birlikte doğrudan şahıs eki almaz. Bazan *olmak* yardımcı fiili ile kullanılır ki ileriye bakınız.

Yardımcı fiil.

İmek fiili bütün arkaik Osmanlıcada kullanılırken *idük* takısını da alır: *idüğini* 96₉. Şimdiki zaman takıları: *Kurt mısın; kurdam* 72₁₀. Bkz. Deny s 551.

Bir geniş zaman olumsuz izi olarak *imez* şeklini *gerekmez* 63₄, şeklinde görüyoruz. Bkz. Duda, *Die Sprache der Q.V. Erzählungen*, s. 79.

3 şahıs için *-dür* takısı kullanılır (*durmak*'ın geniş zamanıdır. Şahıs takıları).

Takılarına göre sınıflandırılırlar (Deny, s. 386).

Şahıs	Emir	Geniş Zaman ²⁰⁵	Temenni	Belirli, geç- Yardımcı fiil miş ve şart	
1.	-	-em -in	-m -in -em -üm	-m	-em
2.		-sin (nadiren -sün)	-sin	-n̄	-sin
3.	-sün (-gil de sık görülür)				-dür

Çoğul

1 - [y] *elüm* -üz -vüz (-lüm) -k²⁰⁶üz

2 -n̄ (-n̄üz) -siz -siz -n̄üz [-siz]

3 -sünler -ler -ler -ler [-dür]

Fiillerle olumsuzluk:

-me takısı olumsuzluğu gösterir. Şu da vardır:

1) *-mez* olumsuz takısı, aoristumda bütün kişilere kullanılır: *virmezin* 89₉.

2) Olacak bir işin olumsuzluğu (ileri bakınız), yani imkânsızlık durumu iki şekilde gösterilir:

a) *bilmek* olumsuzu ile: *bine bimez* 59₈; *yiye bilmez* 58₁₁; *tuta bilmez* 97₁₃, *yora bilmem* 86₄.

²⁰⁵ Mişli geçmiş aoristum gibidir (1. tekili -em).

²⁰⁶ Şarun 1. çoğulu. Deny, s. 1111.

b) *-ime* takısı ile: *alımadı* 98₅ ve *almazdı* 98₅ bazan da *-eme* takısı: *ide-medi* 102.

degil'in olumsuz edatı *degül* olur: *degüldür* 70₁₃; *degülem* 70₅.

Fiilin isim, sıfat ve zarf durumu:

Master şekli, *-mek* şekli iledir, *var* veya *yok* takısı ile aidiyeti gösterir: *gelmegüm yok, dönmeğüm yok* (Gökyay, s. 100), *komagum yok* 66₁₃, 67₁, 67₂, 67₃, 67₄, 67₅.

Metinde geçen sıfat fiiller:

1) *-er* olarak, olumsuzu ise *-mez*: *beñzer* 61₄.

uçar-da şekli dikkati çekiyor 74₇, 86₈ (ve Dresden nüshasındaki *kalarda koparda*, Gökyay, s. 88).

içerüm yok 77₁₃ şekli de dikkat çekiyor; *binerüm yok* 78₁; *göçürürüm yok* 98₃; *yaylarum yok* 77₁₂.

Şu formlar da dikkati çekiyor: *akarlı-da* ve *biterli-de* 65₁₃.

2) [*y*]en takısı ile: *sıgmayan* 61₃; *seçilen* 63₃; *oglan emen süd damarım* 64₁₁.

-[*y*]en takısının gerundif şekli için ileri bakınız. -[*y*]en formunun kullanışı, *-dik* ile de olur: *kalın Oguzun kızı gelini bezenen çağda* 63₄. İlerde de görüldüğü üzere [*y*]ende takısı gerundif olarak da kullanılır.

3) *-miş* ile

4) *-dik* ile olumsuzluk olur: *görmedük* 73₂; *sokmaduk* 64₁₁; *okumu kimse geçdügi yok* 71₄ (gerundif formudur).

5) -[*y*]ecek'de: *varacak olursan* 76₁₃; *virecek degül* 56₅, *virecek olursa* 87₁₂; *açılacak olursa* 82₁₁; *güveygü olacak* 79₄; *ere varacak kız* 80₅.

6) [*y*]esi de: *harâb olası* 59₁₃; 60₇; *geyesi* (isim hali: *elbise*) 73₈; *sen varası kâfir degül* 93₁₀. Bkz. Deny, s 794, 2.

Partisipler ve *olmak* fiili ile birlikte bulunanlar:

dimez olsan 92₁₀; *gelür oldı* 62₁; *gözükecek olursan* 72₈; *getürecek olursan* 73₃, *getürmeyecek olursan* 73₄, *varacak olursam* 87₃,

86₅ daki *virecek degül* şekli dikkati çekiyor.

Zarf-fiillerin muhtelif formları vardır:

1)-[y]ü: *diyü* 60₇; *isteyü* 64₁₀; *karşulayı* 101₁₀; *aglayu aglayu* 74₁₀; 87₆ *sinleyü* 86₁₂.

Dikkati çekenler *geli geli* 86₈; ve Dresden nüshasındaki (Gökyay, s. 61, 89) *sevini kıvanı* ve *sürüyü süriyi*, bkz. Deny, s. 1335.

2) -[y]üp: *getürüp* 60₁₀; *diyüp* 61₂.

3) -[y]üben [y]übeni: *kalkubanı* 60₈; *gelübeni* 61₈; *örleşüben* 58₁₁.

4) -[y]icek: *gelicek* 100₅; *işidicek* 101₂; *varıcak* 61₈ *diyecek* 63₃ (Dresden nüshasında *dikec* bkz. Deny, s. 1000, not 2 ve s. 1395). Not edilmesi gerekli form: *üçini ben bulıcak* 73 "eğer üçünü bulursam".

5) -[y]ince: *binince* 59₅; *büyüyince* 68₂.

6) -[y]e, sık sık tekrarlanır: *uka basa* 59₁₂, *kova kaç* 72; *kova kova* 72₁₁; *yana giyne* 95₃, 95₇; *kuca kuca* 99₇.

7) -[y]eli; *ideli* 62₈; *gideli* 77₁₂, 97₆.

8) - *elden*: *varaldan* 59₁₃ (bkz. Deny, 1411, not 3).

9) -[y]erek: *içerek* 84₁₂, *giderek* 86₁₂.

10) - [y]esince: *ad koyasınca* 70₂.

Zarf-fiil formlar bazan sıfat, bazan isim bazan da zarf olur:

1) -*dik yağmalandıkda*: *yagma kıldugun vakt* 104₄; *esdüğünde* 63₃, *idügini* 80₆, 82₁; *geldüğümce* 76₉, *bindüğüm yok* 86₁, *sordugum çok*, *agladugum çok* vs. 81₁₂, *geldüğü yola* 86₁₂.

2) -[y]ecek: *ideceğün bileydüm* 105₉, *geleceğün varısa* (Gökyay, s. 101).

3) -[y]en -de: *yagmur yaganda* 85₇; *büyüyende* 58₁₃; *girende* 70₇; *götüründe* 70₅; *dikilende*, *yapılanda*, *çekilende*, *virende*, *dökülende* 79₉; *atanda*, *oturanda* 86₁₂; *olanda*, *yaganda*, *görende* 86, *yanda*, *agıganda* 98₇; *dalbı-nanda* vs. 89₈; *her atanda* 89₁₀, bkz. Deny s. 701, 1349; G. Brockelmann, *ZDMG*, LXXXII (1919).

4) -*medin* : *yumadın* 59₁₁, 60₃ : *aldurmadın* 63₁₁, *gitmedin* 87₇.

5) Aoristo + *iken* : *bitüriken* 65₈ : *akar-iken* 65₈.

6) *-dan ise: almakdan ise* 69₄.

7) *-er-de* (partisiplere bakınız). Bu, XV. asır dilinde kullanılan bir şekildir. *Eski Şairlerimiz*, s. 6²⁰⁷ daki Kadı Burhaneddin 14 *gün batardan* şekli.

8) 101₁₀'deki *sangasum vakt*, belki bir *-[y] esi* partisipidir.

Yardımcı fiillerle birlikte yapılanlar:

1) Gerundif *-[y]üp-dür (-durur)* tarzı geçmiş olur: *alup-dur* 105₈; *kayıp-dur* 60₇; *karayıp-dur* 61₈; *öldürüp-dür* 62₅; *virup-durur* 94₁₁, *dirüp dur-dum* "topladım" şekli de dikkati çekiyor 73₁₁.

2) Gerundifin *-[y]i* veya *-[y]e*'si ile birlikte.

a) *yormak (yorumak ?)* şimdiki zamandır: *gide-yorur* 58₅; *viriyorurlar* 77₁₁; *ohyorur* 88₁₃; *geli-yorur* 94₁₃ ve 95₂.

Dresden nüshasında (Gökyay, s. 60) *geli-yoruriken* şekli vardır.

b) *görmek*, dikkat, bakım anlamındadır: *öldüre-görgil* 62₂; *öldüri-görgil* 63₁₁, *sağlada-gör* 72₂, *dahi-gör* 73₄, *koparı-gör* 87₇.

c) *virmek* acelecilik veya benzeri anlamlara gelir: *yürüyi-virdi* 87₁₃, 104₁₀; *koyu-viricek* 62₂; *koyu-virdiler* 62₁; *koyu-vireyin* 87₆; *yürüyü-virdi* 89₃; *atı-virdi* 99₂; *alı-vireyin* 66 vs.

d) *bilnek* imkân veya imkânsızlık anlamındadır (*bilmemek*): *yeye-bilmez* 58₁₁; *bine-bilmez* 59₈.

e) *komak*:

I) *almak* ile: *alı-ko* 73₂.

II) *sarmak* ile: *sara-kodu* 87₅.

f) *almak* .. e başlamak": *aglayı-aldı* 89₃.

3) Aoristum, *durmak* fiili ile bir devamlılık gösterir: *yıgar durur* "toplamaya devam eder" 58₁₁.

Edat, Zarf, Bağlaç, Nidalar.

²⁰⁷ Altay metinlerinde *kelerde* ve *kalarda* tarzındadır: Ş. Kurgan, *İzahlı Eski Metinler antolojisi*, 1943, s. 62. Kutadgu Bilig, R.R. Arat neşri mısra 1578 de *ölürde* tarzındadır.

Edatların, zarfların ve şart kiplerinin cümle içinde nasıl kullanıldıklarına dair özel bir çalışma gerekir ise de hazırladığım lügatçede bunu vermeye çalıştım.

Zarflardan zikredeceklerim:

angılayın "o durumda"

bungılayın "bu durumda"

eyle, yeni formu *öyle* "böylece".

Bağlaç olarak kullanılanlar arasında *direm* ve *dirin* (söylüyorum) aslından sonra "şimdi, o halde, demek ki" gibi anlamlar vardır ki bunun için bkz. Deny § 1340 (ve *üyin* şekli için A. von Gabain, *Alt. Gram*, s. 142'ye bakınız).

Arapça ve (Farsçadaki *u* veya *wu*) bağlaçları çok nadir kullanılmaktadır. Bağlaç kullanmaktan kaçınılması yanında *dahi* sözcüğünün bazan kullanıldığını görüyoruz: *oğıancuk üç dahi ordı uşağı* 62.

Nida hallerinde *mere*(*mre*) de kullanılır. Bkz. Deny, § 1039.

D) Seslerin oluşması (etimoloji) ve sözlük. Oluşum yaratan takılar arasında şunları sıralıyorum:

-*gek* (nâdirdir) küçültmek içindir: *kuzucak* 96_{3,4}

-*cük* küçültme veya sevgi gösterisi: *oğıancuk* 63₄, *köpecük* 64₁₃; *dedecügüm* 73₂; *kulacuk* 76₆; *arkacuk* 76₇.

-*cügez* küçültme içindir: *gözcügez* 76_{5,6}.

-*iş* isim fiiler içindir: *aus*, *segirdiş*, *çalış* 63₆; *geliş* 70₁₁; 103₁₀.

- *dür* (ve *-der*) kauzatıftır: *dönderür* 60₁₂; *dönderüp* 64₁; *yagmaladurmak* 103₁₀.

-*gür* kauzatıftır: *irgürmek* 76₇.

-*it* (-*üt*) (-*t*) isim fiiller içindir: *binit* 63₁, *içit* 77₁₂; *yüket* 63₂; *geçüt* 70₇; *aşut* 70₆ (tashihli şeklidir: Kilisli, s. 41; Gökyay, s. 27).

-*leyn* partisiplerden sonra da gelir : *seçilecekleyn* 73₃.

-*kü* karakter takısıdır: *gidemlü*, *gelimlü*, *ölümlü* 91₂; *ilmeklü* (Gökyay, s. 61₁₁); renk gösteren sıfatı: *göklü*, *aglu* 78₃; *karalı* (Gökyay, s. 38₁₅).

-*lüce*: *gölgelüce* 67₂; *altunluca* (Gökyay, s. 105₇).

-*in* zaman veya durum zarfıdır: *yazın, güzün* 69; *butun ve budin: dünün* (Gökyay, s. 91): *gücün* 64.

-*le* fiil halidir: *yağmalamak*.

Kitab-ı Dede Korkut sözlüğü, çoban ve muharip göçebe Türkmenlerin muhitini belirtmesi bakımından çok ilgi çekici olup, Türklerin dil zenginliği açısından bir karşılaştırma yapılmasını da sağlamaktadır. Bu eserde geçen kelimelerin çoğu artık günümüzde kullanılmaz ise de Anadolu'da konuşulan dil ile Azeri lehçelerinde bazıları halen söylenebilir. Bazı kelimeleri de yorumlamak zordur. Bunları hep hazırladığım lügatçede gösterdim.

E) Sentaks : *Kitab-ı Dede Korkut* metni tamamen Türk dilini aksettirir. Sade ve etkileyici cümlelerden kuruludur. Burada misaller vermem mümkün değildir.²⁰⁸ Cümle içindeki sözcüklerin durumu, cümlelerin benzerliği ve içerdiği unsurlar, bağlaç kullanılmaması, şart kipinin azlığı hep birer özelliktir.

Karakteristik fiil yapıları arasında belirteceklerim: *binince binmese yeg* 59₈₋₁₂; *tükense olmaz* 99₁₂; *koyun dimez kiçe demez* 85₅; *gece gündüz dimeyüp yürüdiler* (Gökyay, s. 34₅), *baksa görse* (baktı, gördü) 64₁₁; *bir atdur elime girdi* 77₆; *beni öldü diyü* 76₁₁; *ben ogulu eve geldi sandım* 96₆; *oglan-cugini öldi bilür* 65₉.²⁰⁹

Yer gösterme durumunda ise bugünkü dilde olduğu gibi de hali görülür: *günlerde bir gün* 100₁₂, 102₈ veya *bunda* 63₈ örneğindeki gibi yer gösterme takısı da olabilir.

Tekil kullanıldığı hallerde bazan çoğul anlamı ile de karşılaşırız. Özellikle kolektif isimlerde böyle kullanılır. *Han Bayındırlar* "Bayındır Han" gibi tekil beklerken çoğul şekli ile de karşılaşırız.

Yigid-dür "bir atlı" (Gökyay, s.118): *sancam dedi* (Kilisli, 163₁₀; Gökyay, s. 112) şekilleri de dikkati çekiyor.

²⁰⁸ Dede Korkut kitabının mensur ve manzum olarak destan özellik ve değeri Emre Cevat tarafından incelendi, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1945, s. 568-570

²⁰⁹ Bu yapılanma için bkz. K. • Grönbech, *Der türkische Sprachbau*, s. 176.

XII. KİTAB-I DEDE KORKUT LİSANININ, ORTA ÇAĞ BATI TÜRKÇE- SİNDE YAZILI BULUNAN BELGELER ARASINDAKİ YERİ

Kitab-ı Dede Korkut metni, bildiğim kadarı ile dilbilgisi açısından şimdiye kadar incelenmedi. Fakat metnin özgünlüğü ve ehemmiyeti bakımından Türkolog ve Türk dili tarihi araştırmacıları tarafından bazı detayları ele alınarak incelendi.²¹⁰

Kitab-ı Dede Korkut ile birlikte, metnin anlaşılmasına yardım etmesi için birtakım Osmanlı öncesi veya arkaik Osmanlı dili ile yazılmış eserler ile Azerî ve Türkmen edebiyatına dair, son zamanlarda muhtelif ilim adamları tarafından (A. Vámbery, G. Brockelmann, Fr. Taeschner, H.W. Duda, Th. Houtsma, K. Foy, A. Zajaczkowki, T. Banguoğlu, Abdülbaki Gölpinarlı, Mükrimin Halil Yinanç, Fuad Köprülü, Saadet Çağatay, V. Minorsky gibi kişiler) neşredilmiş veya incelenmiş eserleri tetkik ettim. Her ne kadar Dede Korkut metnine yakın bir metin elde edemedim ise de XIV-XV. asırda Anodulu'da yazılmış metinleri inceleyip yakınlığını gördüm. Bu arada XVI. asır metinlerini de ihmal etmedim. Dilcilik açısından Yunus Emre'nin *Divan'ı* Brockelmann tarafından incelenen *Kıssa-i Yusuf*, Aşık Paşa'nın *Garibnâme'si*, Ahmedî'nin *İskendernâme'si*, Enverî'nin *Düsturnâme'si*, Aşık Paşa-zâde ve Neşri'nin *Tarihleri*, *Behçet ül-Hadâyık*,²¹¹ XIV-XV. asırlarda Türkçeye tercüme edilmiş olan Arapça ve Farsça dinî metinler (Kuran, Aydınoglu Mehmed Bey'in emri üzerine *Ara'is ül-Mecâlis* adı ile tercüme edilen *Kıssa-i Enbiya*), *Kâbusnâme*, *Kelile ve Dimne* gibi eserleri tetkik ettim. Dil ve üslup bakımından benzerlikler yanında, destanî havayı da içerir. Seyyid Battal'ın *Gazevât'ını* veya tanınmış adı ile *Battalnâme'sini* ve ayrıca *Danışmendnâme'yi* de ihmal etmedim. Bu son zikrettiğim eseri S. Smirnov'un *ZVO*, XVIII (1908) adlı dergide çıkan araştırması ile M.Ş. Akkaya'nın *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'*nde çıkan makaleden tanıdım (VIII, 1951).

Kitab-ı Dede Korkut dili, özellikle Dresden, nüshasında, Azerî Türkçesine daha çok yakındır. *Men*, *menüm*, *mana* gibi deyişleri (gerçi ben, be-

²¹⁰ J. Deny, *Grammaire turque*. Paris 1921, türlü yerler; C. Brockelmann, "Altosmanische Sprachstudien I", *ZDMG*, LXXIII (1919), s. 1-29, türlü yerler. Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi*, VI/1-2, s. 537 vd. Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı I* (1945), s. 334 III (sözlük). A. Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1945, s. 330-331, 533, 568-570.

²¹¹ I.H. Ertaylan, *Ed. Fak. Dergisi*, III (1949), s. 275-294. XIII. asır sonuna ait olması muhtemel, çok ehemmiyetli bir metindir. Yusuf ve Zuleiha üzerine de bir araştırması vardır (s. 211-230).

nüm, bana şekline girmiştir) ve *dikec* gerundifine rağmen, Vatikan nüshasında *ben*, *benim* denilmekte (tek istisna 60'da *menüm* imlasıdır) ve *diyi-cek* gerundifi kullanılır. Her iki nüshada da *-yende* ve *-yüp-dür* gerundifi ile lügatçe aynıdır. *Binebilmez* formu da tam olarak Azeridir. Fakat her iki metinde de gelecek zaman takısı olan *-iser* yoktur.

Türkmen edebi dili ile Kafkasya'da konuşulan Türkçe benzerlikleri metinde mevcuttur. W. Pröhle tarafından *Keleti Szemle* dergisinin X (1909) ve XV-XVI (1914-1916) sayılarında incelenen Balkar ve Karaçay dillerine ait çalışmalara bakılabilir.

Mamafih, Dede Korkut metni alanında tektir. Dil bakımından özgündür. Dil ve kültür açısından onun ile mukayese edilecek bir metin elde edilememiştir.

Kitab-ı Dede Korkut'un dili XIV-XV. asırlarda Anadolu'nun doğu ve güney (Suriye'nin kuzey kesimlerine kadarki) kesimlerinde yaşayan Oğuzların lisanıdır. Selçuklu ve arkaik Osmanlı dönemi dili ile ilgili pek çok benzer karakteristik vasfa sahiptir. Bu dilden, şimdi Azeri ve Türkmen dediğimiz dil meydana gelmiştir. Bu Oğuz Türkçesi veya Türkmence dediğimiz bu dilin izleri Selçuklular zamanında bu yörelerde mukim göçebe kavimlerden olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu ile ilk dönem Osmanlı devleti Türkçe ile yazılmıştır. Kitab-ı Dede Korkut dili ile ilgili morfolojik ve lügat çalışmaları Gaziantep ile olan benzerlikler Ömer Asım Aksoy,²¹² Maraş ile ilgili olanlar J. Deny'nin gramerindeki notlarda, Erzurum ve Kars taraflarındaki benzerlikler de Räsänen ve A. Caferoğlu tarafından tahlil edilmiştir.

Dede Korkut metinlerinden olan Vatikan ve Dersden nüshalarını karşılaştırdığımız zaman, esas daha doğu taraflarda bir metin kaleme alındığı ve sonradan yazılı hale gelirken batı Türkçesine adapte edilen bir metin ile hazırlanmıştır. Dresden nüshası büyük ölçüde Şah İsmail'in *Divan*'ında kullanılan dil ile hazırlanmıştır. V. Minorsky, bu eseri incelemiştir: *BSAS*, X/(1942), s. 1006-1053. Dede Korkut hikâyeleri dil bakımından daha batıya kayarken, tarihî olaylar ile coğrafi muhit de aynı şekilde batıya kaymıştır.

²¹² Aynı konu için bkz. Muhtar Göğüş, *Kitab-ı Dede Korkut. Gazi-Antep Dili ve Göreneği*, Gaziantep 1938.

XIII. DEDE KORKUT KİTABINDAKİ VEZİN VE AHENK

Dede Korkut hikâyeleri şiir ile karışık nesir halindedir. Şiir çok değişik hece ve serbest vezin ile yazılmıştır. Arap ve Fars edebiyatından geçme edebî dilin şiirinden hiçbir iz yoktur.

Şiir parçaları hikâyeci tarafından, Dede Korkut metnine has bir fiil ile haber verilir *soy soylamak* veyahut da daha basit bir şekli ile *soylamak* (bunu benzer bir anlamı olan *söylemek* ile karıştırmamak lâzımdır). *Soylamak*, şiir halinde söylemek demektir. Yazma metninin bir tek yerinde (Vatikan nüshası 63b, Dresden nüshası için bkz. Kilisli, s. 8; Gökyay, s. 8) *soylama*,²¹³ parantez içine konulmuş ve "şiir" anlamı vermesi için bir işaret konulmuştur.²¹⁴ *Soylama* fiili halen Anadolu'nun şark tarflarında kullanıldığını tespit eden Ahmed Caferoğlu "şarkı" ve "şiir" anlamına geldiğini kaydetmiştir.²¹⁵

Bu mısraların vezni ve heceleri kesin kurallara göre değildir. Bu konu üzerine kıymetli bir eser kaleme almış olan Pertev Naili Boratav²¹⁶ çağdaş batılı şairlerin kullandığı 'serbest vezin' için misal gösterir. Bazı Türk şairlerin de taklit ettikleri bu serbest metinler Dede Korkut kitabında metrik şema içinde serbest sayılmazlar. Metrik şema vardır ve her biri kendi grup veya dizesi içinde mevcuttur. Bunu da tanınmış vezin hesapları içinde tutmamız mümkün değildir. Benim ekleyeceğim kanaate göre bu serbestlik ve farklılık dizelerin ezberden okunması veya yüksek sesle okunması veyahut da taganni edilmesinden ileri geliyordu. Hiçbir şüphe yoktur ki bu şarkıları söylerken kopuz da çalmakta idiler. Metnin birçok yerlerinde 'kopuzumu getirin' emrinden sonra şiir söylenmesi bunu ispat eder (I, II ve III. hikâyelere bakınız). Nesrin şiir ile birlikte bulunması geleneği Türk halk edebiyatındaki destan ve aşk hikâyelerinin bir uzantısıdır. Türk *ozan* veya *aşkı* da Homeros'un eserlerini okuyan şarkıcı veya rapsodiciler²¹⁷ gibi musikişinas veya muganni olup müzisyenler ve kantocular da katılırlardı.

²¹³ Burada bir tek öznenin bulunduğu anlaşılıyor. Sonraki pasaj tan ile ilgilidir, bağımsız bir parçanın başlangıcıdır. Toplayan burada bir şiir başladığına işaret ediyor. Bazı hallerde şiir durumu yönelmekle başlar ve soylamış fiili ile başlayan kısımda dualar, sonulara cevaplar, yeni sorular vesaire bulunur. Dinleyen veya okuyanın dikkatini çekmek için, bakalım efendimiz (hânüm) neler demiş.

²¹⁴ Şark yazmalarında veya Arapça, Farsça, Türkçe basılı kitaplarda nazm, şiir, bayit, mısra, mesnevi gibi terimleri parantez içinde, veya değişik bir mürekkeple yazmak âdet idi. Böylece okura bundan sonra manzum bir parça geleceği ihtar edilirdi.

²¹⁵ Ahmet Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, I: Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağzı*, İstanbul 1942, s. 276.

²¹⁶ *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul 1939, s. 86-92

²¹⁷ Günümüzde rapsodi kelimesi Yunanca rappo'dan türemiş olup, Dede Korkut sanatında da hikâyeleri *koşmak* tâbiri, Türkçe şiir kompozisyonu anlamına gelen *koşma*'den türemiştir.

Soylama fiilinin imlâsı Dresden ve Vatikan nüshalarında fark etmiyor. Vatikan nüshasında ise, Dresden nüshasından daha fazla olarak bu fiili gösteren yıldız veya büyük noktalar vardır. Fakat gerçek bir ayrılma işareti için değildir.

Vatikan nüshasında metni yazan müstensihin (86'da) bir işareti vardır. II. hikâyedeki Kazan Bey'in kurt ile konuşması kısmında bir şiir kısmına geçerken *soylama* kelimesini ayrı yazmış. Vatikan nüshasını yazan müstensih okuduğu metni çok iyi anlayan birisi idi ve mensur kısımları yazarken çok dikkat ediyordu. Nüshanın bu özelliği bile ne büyük bir ehemmiyete haiz olduğnu ispat eder.

Kilisli Rifat, eseri neşrederken *soylamaların* vezin ölçüsünü haber verip kitabına koydu. Kafiyelerini de gösterirken kendi anlayışına göre davrandığı için birtakım tartışmalı sonuca vardı. Bu düzeni, Gökyay da kendi neşri içinde bazı değişiklikleri ile takip etti.

Daha önce de söylediğim üzere dizelerin hece sayıları değişkendir. Genelde yedilileri (4+3), sekizliler (4+4), onbirliler (4+3+4), onikililer (4+4+4), 14'lülere (4+3 ve 4+3) ve 16'lular (4+4+4+4) hâkimdir. 14'lüler (4+3 ve 4+3) ile 16 heceliler için yedililer ve sekizlilerin çiftleştirilmiş diyebiliriz. Dizelerin ayaklarında birer durma hissedilir.

Kıta yapıları ile ilgili belirli bir şema yoktur. *Soylama* içinde belirli mısralar veya mısra grupları mevcuttur. Bazan serbest kalan kafiye veya vezin görülür. Bazı mısralarda gördüğümüz bu farklılıklar ise es işareti veya nakarattan kaynaklanır.

Bazı örnekleri şunlardır:

1) II. hikâyede Beyrek'e karşı kızkardeşinin yönelttiği sözler.²¹⁸

mere ozan! karşı yatan kara dağdan aşub geldün̄ (4+4+4+4)

aşduğunda Baryek adlu bir yiğide bulışmaduñ mı? (4+4+4+4+1)

taşkun taşkun suları geçüp geldün̄ (4+3+4)

Baryek adlu bir yiğide bulışmaduñ mı? (4+4+4+4+1)

ağır adlu şehirlerden berü geldün̄ (4+4+4)

²¹⁸ Dresden nüshasından farklıdır (Kilisli, s. 57, Gökyay, s. 38).

Baryek adlu bir yiğide buluşmaduñ mı? (4+4+4+1)

mere ozan! gördüñ ise di-gil baña (4+4+4)

kara başum kurban olsun, ozan, saña (4+4+4)

3, 4, 6. mısralardaki *mi* soru takısı ritme girmez, hattâ son kısımda vurgu yoktur. 3. mısradaki *sularını* diye okursak o zaman 4+4+4 olur.

II) Dresden nüshasındaki, Deli Dumrul'un Tanrı'ya yakarışı. Kilisli, s. 90; Gökyay, s. 51:

Yücelerden yücesin! (4+3)

kimse bilmez nicesin! (4+3)

Görklü Tañrı! nice cahiller

seni gökte arar, yirde ister.

Sen hod müminler gönlinesin.

Dâyim duran Cebbar Tañrı (4+4)

Bâki kalan Settâr Tañrı (4+4)

Menüm cânımı alur olsañ, Seln algıl

'Azrâ'ile almağa komağil

Bunlar gerçek kıta değillerdir,²¹⁹ günkü hiçbir şekilde zorunlu *kafiye* uyumu yoktur. Fakat gene de içinde veya sonunda birtakım ahenklerin de mevcudiyetini (*cahiller, arar, ister, müminler*) görüyoruz. Bu mısraları ben düzenledim. Bu arada mısralar arası veya belirli parçalarda özel nakarat durumları ile de karşılaşılıyor, bunu da baştaki harf veya hecenin tekrarından anlıyoruz. Bazı hallerde de bütün kelimelerin tekrarı ile de tekrarlamalar sürdürülmüştür. II. hikâyedeki Karacuk Çoban'ın sözleri buna bir başka misal teşkil eder:

karşu yatan kara dağlar

karıyıpdur otu bitmez

[kızıl] kızıl develer

²¹⁹Türk halk şiirinde dörtlükler *aaba* veya *aaab* diye düzenlenir

karıyıpdur köşek virmez

Kazan Begün anası

karıyıpdur oğlu doğmaz²²⁰

Dikkat edilmesi gerekli olan kelimeler, birinci mısradaki *karşu*, *kara* ve sonra ikinci mısranın bışındaki *karıyubdur* ve üçüncü mısradaki *kızıl* ve *sa-irleridir*. V. Radlov, Kırgızların destanlarının manzum yapısının *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme* adlı eserinin 3. cildinin giriş kısmında tahlil etti. Giriş kısmındaki nakaratu "akrostiş kafiyesi" veya "mısra kafiyesi" diye isimlendirir. Bunu son taraftakinden ayırmak 'başlangıç kafiyesi' diye isimlendirir. Bu misali de Radlov'un *Proben* adlı eserinden alarak buraya koyuyorum:

*ülkögö kirseñ kaldı da
as kuyundu tegeşke
ülkön biler kalganda,
kuldan kirdi keñeske;
keñeskende ne destı?
urnadai moynun teñesti;
keñeskende ne destı?
birine biri sert kıldı,
öygo kedei kelgende,
bir ayak as bermeske²²¹*

Minussinski yöresinde oturan Türklerin destanlarında kullanılan bu ölçüye Kırgızlar tarafından *gir* adı verilmiştir. Belirli bir kuralı yoktur.²²² Mısralara yedili (4+3 veya 2+2+3) veya sekizli (3+2+3) olabilir. 1 ve 3. mısralardaki *ülkögü* ve *ülkön* ile 5 ve 7. mısralardaki *keñeskende* kelimeleri başlangıç hecesi için örnektir. 1. mısradaki (*ül*) *kön(gö) kir(señ)* ve *kal(dı)* kelimeleri nakarattır. Son hecelerde bu etki açıkça hissedilir.

Orta Asya Türklerinin şiirlerinde kullandıkları nakarat ve başlangıç kafiyeleri birer karakteristik meydana getirir. Halk şiiri ile Şaman dualarında bu

²²⁰ Vatikan nüshası 89v, dan. Dresden nüshası için bkz. Kilisli, s. 34, Gökyay, s. 22).

²²¹ *Proben*, metin c. III, s. 1. Radlov burada Almancaya çevirdi [çevirenin eki: buraya aktarmadım].

²²² Radlov burada, Kırgızların *olong* dedikleri bir şiir türü ile ilgili misaller verir. *aaba* diye onbirlik veya onikilikleri vardır. Türk halk edebiyatında en kullanılanlar *aaba* veya *aaab* olup yedilik, sekizlik ve onbirlik heceler halinde kuta veya mısralar yaratırlar

belli olur. Heyecan verici bir etki yaratması için kullanılmıştır. Pek çok misal V. Radlov'un *Proben* adlı eserinde bulunur ki özellikle 9. ciltte Sayan dağlarında, Abakan vadisinde ve Minussinski yöresindeki Türklerin kullandığı metinler ile N. Th. Katanov'un Karagaşlardan derlediği metinler bulunur. Mani dinindeki Uygurların şarkılar ise A. von Gabain tarafından, *Altt. Gram.* 1941 adlı eserinin 285-290. sayfalarında incelendi.

Moğol şiirindeki kâfiye ve başlangıç hecesi için şu araştırmaya bakılabilir: F. W. Cleaves, "The Sino-Mongolian Inscription of 1362", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XII (1949), burada s. 67-68'de (ve s. 128'deki 236. notta) yayınlanan not.

Dede Korkut hikâyelerinin mensur kısmında da belirli bir ahenk vardır.²²³ Olayın bireyleri arasındaki ilişki esnasında görülen paralellik ve benzerlikler, destan hikâyelerine belirli bir anlatım gücü ve anlamı verir.²²⁴

XIV. DEDE KORKUT KİTABINDA ÜSLÛP VE ANLATIM SANATI

Dede Korkut kitabındaki oniki hikâye birbirinden pek farklı değildir. Tamamen mitolojik karakterden kaynaklanan V. hikâye (Deli Dumrul'un Azrail ile mücadelesi) ile VIII. hikâye (Basat'ın Tepegöz denen dev ile mücadelesi) ve ayrıca aşk hikâyelerine değinen III. (Beyrek Beg) ve VI. (Turalı Beg)'ler dışındaki sekiz adet hikâye tamamen destansı kahramanlık olaylarına değinir: babayı kurtaran oğul (I, VII, XI), oğulu kurtaran baba (II, IV), kâfirlerin elinden kardeşini kurtaran kardeş (X), savaşta babasının yerine geçen genç kahraman Emren (IX), sultanına sadakatini ölümle ödeyen Beyrek ve intikamının alınışını işleyen son hikâye (XII), konuları bulunur. Bazı kısımlar ise tekrar edilmektedir: V, VII ve IX. hikâyelerdeki Allaha yakarış II ve IV. hikâyelerde oğlundan haber bekleyen ana konusu, savaşlara katılan kahramanlara verilen vasıf, lakap, sayılar. Fakat bütün bu tekrarlar, anlatımın gelişmesinde bir birlik meydana getirir ve bu da Dede Korkut kitabının bir vasfıdır. Böylece gelişmede bir birlik sağlanmaktadır. Şimdi burada açıklamamız gerekli olan husus bu birlik anlatan veya toplayıcının bir vasfı mıdır veya *ozan*'ların anlatım geleneğinin bir uzantısı mıdır.

²²³ P.N. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul 1939, s. 86-92; Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1945, s. 568-570

²²⁴ P. N. Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı kitabının 118. sayfasında bir Türkmen aşkın Salman Bey hikâyesi ile Keloğlan masalından benzer bir ritmik özelliğe dikkat çeker.

Hikâyeler çoğu kereler Oğuzların beylerinden olan Bayındır Han (I, III, VII, IX. hikâyeler) veya Kazan Bey'in (I, IV, X, XII. hikâyeler) tertiplelediği toplantı ve ziyafetlerde başlar, sonra olayın geçmişine değinilir. Bazı hallerde Dede Korkut'un gelip de genç kahramanlara isim vermesi istenir, zor durumlarda nasıl selamete çıkması gerektiğini ikaz etmesi de arzu edilir (III ve VIII. hikâyeler). Durumun halli ve bir savaş gerektiğine oraya yetişen Oğuz beyleri karar verirler. Onların meydan muharebesi alanına gelmeleri en tanınmış alp erenlerin adlarının sıralanması ve meşhur olayların hatırlanması ile devam eder (II ve IV. hikâyeler. Ayrıca beylerin VII, XI, XII. hikâyelerdeki bir teftiş işleri de dikkatini çeker). Hikâye düşmanlara karşı bir zafer, bir akrabasının kurtarılması, âsilerin cezalandırılması (XII. hikâye), gelinin kaçırılması (III ve VI. hikâyeler), büyük bir deritten kurtulma (V. hikâyedeki ölüm, VIII. hikâyedeki Tepegöz) gibi durumlardan sonra Dede Korkut görülür. Bütün oniki hikâye de aynı biçimde sona erer. Dede Korkut gelip *kopuz* ile bir *oğuznâme* çalıp söyler. Bu arada bazan kahramanın adını verir, Oğuzların *gazi* ve *alp erenlerini* metheder, ölmüşler ise rahmet diler, hayatın hassaslığı ve dünya nimetlerinin geçici olduğunu anlatır. Dede Korkut (veya hikâyeci) sonra *hân*'ına yönelir, sadakatini arz eder ve onu metheder, gücünü arttırması için Allaha yakarır, akrabalarının Cennette olmasını ve öldüğü zaman dinine bağlı kalmasını niyaz eder.

Hikâyeler dinleyenler için yazılmış olup okuyanlara yönelmez. Her bir hikâyenin sonunda görülen Dede Korkut'un yakarışları, *ozan* tarafından toplantıyı düzenleyen ev veya çadır sahibine yönelik bir sunuşudur.

Hikâyeye başlamak ve bazı yerlerde durmak için, *kopuz* eşliğinde mensur metinler okunur (*soylama*).

Dede Korkut kitabındaki anlatma üslubu Türk masal ve destanlarından çok farklıdır. Bunu başlangıç ve bitiş kısımları tahlil ederken görmüştük. Olayı kısaltmak ve ilgiyi canlı tutmak için, birtakım yeni motifler katılarak, müdahaleler yapılır. Kunoş tarafından derlenen masalarda da bu müdahale eylemini görüyoruz: *az gider, uz gider, dere tepe dümdüz gider* veya masalarda *vakitler tez gelir* vesaire şekiller.

Dede Korkut hikâyelerinde iki tane özellik vardır ki bunlar Türk hikâyeciliğinde mevcut değildir: *at ayağı külük ozan dili cevük,*²²⁵ *eyegülü ulalar,*

²²⁵ Vatikan nüshası varak 61v' de böyledir. Türkiyedeki âşıklar külük kelimesini kullanmakla birlikte anlamını bilmezler. Ben de burada mealini verdim. Kırgızlarda külük, koşu atı demektir.

kabargalu büyür,²²⁶ *Saylamagıla Oğuz begleri tükense olmaz*²²⁷ tabiri de kaulan bütün Oğuz beylerinin hepsinin adlarının sıralanmaması içindir.

Gibi veya *sanasın* kelimeleri de Dede Korkut kitabında bir benzetme yapmak için kullanılmıştır (Vatikan nüshası yaprak 94).

Bazı rakamlar sıkça geçer ki bunlardan *yedi*, *kırk* (her bir kahramanın kırk tane adamı, kadın kahramının da kırk tane nedimesi vardır) sayıları geleneksel şark inanışlarında vardır ve Türk halk hikâyeciliğinde de yaygındır.²²⁸ Mübalağa yapmak da her destan ve halk hikâyesinde kullanılan bir unsurdur. Fakat Dede Korkut kitabındakiler tam anlamıyla olağanüstü olup, bilhassa Oğuz beylerinin değeri, gücü, büyüklüğü ve iriliği için de geçerlidir. II ve IV. hikâyelerde Uruz Koca'dan bahsedildiği zaman kırk keçi derisinin yetmiyeceği söylenir. Kara Güne'nin beşiği siyah bir boğa derisinden²²⁹ idi ve bıyıkları o kadar uzun idi ki ensesini yedi defa sarardı. Kazan Bey'in mübalağalı sözleri (XI. hikâye) *Şecere-i Terâkime* adlı eserde de etkili görülür. Bu delil, Dede Korkut hikâyelerinin Türkmen cemiyeti içinde geliştiğinin ispatıdır. Doğu Anadolu ile Kafkasya taraflarındaki Türkmen ve Terakimler arasında dolaşan batılı seyyahlar bu hikâye anlatım geleneğinin devam ettiği üzerinde dururlar. Oğuzların böyle bir imtiyaza hakkı oldukları kanaatine inandırılmışlardı.²³⁰

²²⁶ Dresden nüshasında böyledir (Kilisli, s. 143, Gökyay, s. 99).

²²⁷ Vatikan nüshası varak 90'da böyledir

²²⁸ O. Spies, a.g.e., A. Karahan, "İslâmiyette 40 Adedi Hakkında", *Türk Dili ve Edeb. Der-gisi*, IV-3 (1951).

²²⁹ A. İnan, *Ülkü*, X, s. 79'da, Kazak-Kırgız Türkleri ile Altaylardaki Türkler arasında Şamanların yakarışları ile ilgili birtakım benzerlikleri sıraladı. A. Dijev'in Rusça yazdığı, *Kırgızların Dini İnanışları*, Moskova 1899, adlı kitabından misaller verdi:

toksan koydın terisi

ton şippagan Şarabaş

seksen koydun terisi

börk şıkpagan Şarabaş

Şarabaş, Şamanların yöneldikleri ruhlardan birinin ismidir.

²³⁰ Fuad Köprülü, "Meddahlar", *Türkiyat Mecmuası*, I (1925), s. 1-7, adlı makalesinde, Türklerin eski destani geleneklerinin yalnız Anadolunun doğu kesimlerinde meskun Türkmen kabileleri arasında ve istisna olarak da buradan Kastamonu ve Bolu gibi dağlık yerlere göçetmiş Türkmenler arasında mevcut bulunduğuna değinir. *Şakâyk Zeyli*'nde (s. 631), Kastamonu'da 1028/1618-19 ölmüş, Ak Kaftan mahlaslı Kemal Efendi, dağlarda söylenen çoban türküleri (*kayabaşı*) ile Oğuz geleneklerini hüzün ve nostalji ile anar. Sultan I. Ahmed zamanında İstanbul'da Yeni Cami inşaatı bittikten sonra Kemal Efendi geldi ve Oğuz babaları gibi tantanalı ve *babayane* tarzda bir söylev verdi

Dede Korkut hikâyelerinde dikkat edilmesi gerekli bir destan anlatım özelliği de kişilere ve eşyalara daimi bir şekilde sıfat verilmesidir. Baba daima aksakallı, anne ak börçeklü [saç örgülü] olup, Oğuzlar daima *kalın [güçlü]*, atlar da *kazılık* veya bedavidir. Ağaçlar gölge verir, sular temiz ve akıcı, gök mavi, toprak kara, gözyaşları kandan, kılıçlar çeliktendir.

Gülünecek veya mizah konusu yapılacak konular da vardır: III. hikâyede pirelerin oyunu, XI. hikâyedeki Kazan Bey'in kaçamak dolu cümleleri gibi durumlar. Şaka bazan da gerçek olur. VI. hikâyedeki Selcan Hatun'un ve Türkmen Kızı'nın olayı anlatılırken korkudan başlarındaki bitler yere düştü cümlesinde olduğu gibi. Bir hakaret anlamı taşıyan *kavad* (Arapça Kawad'dan gelir) sözcüğü bir avam tabakası içindi ve ben bunu burada çapkın olarak tercüme ettim. Sık kullanılan bu kelime 5. hikâyede Tanrı tarafından da kullanılmıştır. Metnin bu tek istisnaî durumuna dikkat eden V. Barthold da, biraz aşırı katı gerçekçilik örneği olarak yorumlar.²³¹ Fakat Dede Korkut hikâyelerinin bütünü tam olarak bir dil şaheseri olup hislerin asaleti de V. Barthold tarafından yarım asır evvel verilen hükmün mazeretine yol açar: "Anadolu'da şimdiye kadar bilinen bütün destanlar, Korkut'unkinden şiir ve incelik bakımından aşağıdadır" demişti.²³²

Dede Korkut kitabının redaktörü, bu şiir çiçeklerini Anadolu ve Kafkasya'nın karadağlarından toparlayıp getirdiği için, böyle güç bir metnin tercümesinden dolayı meydana gelebilecek bazı tutarsızlıkları, kârilerin bu kaanaate göre değerlendirmesini temenni etmekteyim.

* *
*

Çevirenin eki: E. Rossi, bu kitabı neşrettiği sırada, şu makalesini de yayınladı; "Osservazioni preliminari per una edizione critica del Kitab-ı Dede Qorqut", *Rivista degli Studi Orientali*, XXVII (1952), s. 68-73.

Moğollarda da bu tip konuşma tarzı mevcuttur. Reşiduddin, Cengiz Han'ın ölümünden sonra bir Moğol beyinin kullandığı cümleleri aktarır ve aynen o şekildi der (Berezin neşri, II-123. B. Vladimirstov, *Le régime social des Mongols*, Paris 1948, s. 109).

O.Ş. Gökyay, *Dede Korkut*, 1938, s. XV, de, Dede Korkut kitabındaki deyimlerin ve anlatım tarzının Orhun Kitâbelerinde, Rabguzi'nin *Kısası-i Enbiya'sında*, *Battalanamede* ve Orta Asya Türklerinin Manas destanında geçtiğini sıralamıştır.

²³¹ ZVO, VIII (1894), s. 208.

²³² ZVO, VIII (1894), s. 108.

Kitap'ta, s. 96-228 arasında İtalyanca tercümesi vardır ve bazı notlarda öneriler bulunur, Vatikan nüshasında bulunmayan altı hikaye, s. 175-228 arasında Gökyay neşrine göre tercüme edilmiş ve mikrofilme göre bazı değişiklikler yapılmıştır.

Vatikan nüshasının faksimilesi, s. 230-325 arasındadır.

Değişiklik önerileri ve Vatikan nüshasında eksik bir sayfanın, Dresden nüshasına göre tamamlanması, s. 326-329 arasındadır.

E. Rossi'nin büyük bir dikkatle hazırladığı sözlük s. 331-354 arasında olup Vatikan nüshasındaki yerleri gösterilmiştir.

Sayfa 355'de bazı tamamlayıcı notlar ve kitap kayıtları vardır. Özellikle Faruk Demirtaş (sonradan Sümer) tarafından yazılan eserlere yer vermiştir ve baskıda bulunan bir makalesini de zikreder ("Dede Korkut Kitabı'na Dair Bazı Mülahazalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, Ocak 1952, s. 467-471) fakat F. Sümer bu yazısındaki görüşlerinden sonraki araştırmalarında vazgeçmişti (özet için bkz. *Oğuzlar* çeşitli baskıları vardır).

Şahıs ve yer adları dizinleri, s. 357-362 arasındadır.